

POSJEDI ZAGREBAČKOG KAPTOLA OKO ZAGREBA U PRVOJ POLOVICI 14. ST.*

Radovan G a j e r

Zagrebački je kaptol, kao i sve ostale crkvene institucije u srednjem vijeku, imao u svojoj vlasti stanovit broj zemljišnih posjeda. Oni se, doduše, po veličini i važnosti nisu mogli mjeriti s nekim drugim crkvenim posjedima, npr. sa zemljama zagrebačkog biskupa. No kaptolski su nam posjedi – pogotovo u pogledu nekih pitanja njihove unutrašnje strukture – od svih ostalih najbolje poznati.

Zemljišni posjedi zagrebačkog kaptola u srednjem vijeku bili su koncentrirani uglavnom oko tri središta: Zagreba, Siska i Varaždinskih Toplica. Stoga se može govoriti o Zagrebačkom, Sisačkom i Topličkom vlastelinstvu zagrebačkog kaptola. U ovoj se raspravi prikazuje samo Zagrebačko vlastelinstvo.¹

Prema tome, tema ove radnje nije kaptol, njegovo unutrašnje ustrojstvo, njegov odnos s biskupom ili pak njegova povijest. Ovdje se govori samo o jednom dijelu kaptolskih zemljišnih posjeda, i to onom oko Zagreba.

*Ovaj tekst predstavlja skraćenu verziju magistarske radnje koja je pod naslovom »Struktura crkvenog vlastelinstva u Slavoniji sredinom XIV stoljeća« obranjena u prosincu 1974. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

U raspravi su upotrijebljene slijedeće kratice:

CD = T. Smičiklas (E. Laszowski i M. Kostrenčić), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II–XVI, 1904–76.

MEZ, I = I. K. Tkalčić, *Monumenta historica episcopatus zagrabiensis*, saec. XII. & XIII., I, 1873.

MEZ, II = I. K. Tkalčić, *Monumenta historica episcopatus zagrabiensis*, *Statuta capituli zagrabiensis*, saec. XIV., 1874.

MZ = I. K. Tkalčić, *Monumenta historica liberae et regiae civitatis Zagrabiae*, I–II, 1889–94.

¹ Kako izvori ne daju nikakav poseban naziv vlastelinstvu o kojem je ovdje riječ, mi smo ga nazvali »Zagrebačko vlastelinstvo zagrebačkog kaptola« ili »Kaptolsko vlastelinstvo u Zagrebačkom distriktu«. Da se termin »districtus zagrabiensis« upotrebljavao u prvoj polovici XIV stoljeća, svjedoče suvremeni dokumenti (npr. MEZ, II, 45, 47;

Kako je, dakle, izgledalo Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo u prvoj polovici XIV stoljeća? Kakvi su prirodni uvjeti tada vladali na tom području? Koja su se naselja i prometnice nalazile ondje? Gdje su se smjestili posjedi kaptola, te kako su i kada nastali? Kakvim se privrednim djelatnostima bavilo stanovništvo tog vlastelinstva? Na koje je društvene kategorije bilo podijeljeno, i kakav je bio gospodarski i društveni položaj pojedinih slojeva? Može li se ustanoviti približan broj selišta tog kaptolskog vlastelinstva? Kakva mu je bila unutrašnja struktura s obzirom na vlasničke odnose na njegovu teritoriju? To su glavna pitanja na koja pokušava odgovoriti ova rasprava.

Pokušaj da se odgovori na sva ova pitanja zahtijeva relativno veliku širinu pristupa. Prisiljeni smo, naime, zaći u mnoga različita područja i utirati mnogobrojne putove, pa je neizbježno da u nekim elementima slika ostane nepotpuna. Ova je radnja do određene mjere sintetičkog karaktera, tj. pokušava svom predmetu proučavanja prići istovremeno s nekoliko strana, mnogim putovima. Ne iznenađuje da su neki od njih još sasvim neugaženi. Takve bi trebalo detaljno istražiti i obraditi; tek bi tada bilo moguće u jednoj velikoj sintezi dati prikaz strukture i povijesti Zagrebačkoga kaptolskog vlastelinstva u srednjem vijeku. Cilj je ove radnje mnogo skromniji: stvoriti sliku spomenutog vlastelinstva u njegovoj cjelini i s nekoliko glavnih aspekata, definirati neke probleme i predložiti izvjesna rješenja, a ne ulaziti u detaljno proučavanje svih pitanja u vezi s time.²

Poznata »Statuta capituli zagrabiensis« Ivana Arhidakona Goričkog,³ taj nedvojbeno najvredniji slavonski izvor za pitanja gospodarske i društvene povijesti u XIV stoljeću, osnovni su dokument koji opisuje stanje na Zagrebačkom kaptolskom vlastelinstvu u prvoj polovici XIV stoljeća. Ova je rasprava načinjena na temelju tog izvora, no upotrijebljeni su, dakako, i svi ostali relevantni štampani dokumenti.

Ova radnja predstavlja donekle pionirski posao. Do sada, naime, još nitko nije pokušao prikazati Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo u XIV sto-

MZ, I, 188; naročito MEZ, II, 27), no na žalost oni nisu dovoljno jasni u pogledu teritorijalnog opsega ovog pojma. Premda u izvorima, kako rekosmo, to vlastelinstvo nema vlastito ime, ono se vrlo jasno izdvaja od ostale dvije skupine kaptolskih posjeda. U »Statuta«, u kojima su opisani svi kaptolski posjedi, ove se dvije skupine navode sasvim odvojeno od posjeda Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva, i nose, osim toga, naziv »comitatus«. Tako se npr. za Toplički posjed (»possessio Thoplica«) kaže da »consvevit comitatus vocari« (MEZ, II, 61).

² Tako se, npr., u tekstu ove radnje spominje crkvena desetina koju je kaptol imao pravo ubirati na određenim područjima, ali se ta pojava dublje ne istražuje, mada za to pitanje postoji mnogo podataka. Isto vrijedi za predijale kaptola, proučavanje kojih bi zahtijevalo posebnu raspravu, kao i za čitav niz drugih pitanja koja su u radnji mogla biti samo naznačena.

³ »Statuta« je izdao I. K. Tkalčić 1874. godine kao drugu knjigu svojih »Monumenta historica episcopatus zagrabiensis«. O »Statuta« i o Ivanu Goričkom v. I. K. Tkalčić, Ivan arhidjakon gorički, domaći pisac u XIV. v. *Rad JAZU* 79, 1886.

ljeću u svim osnovnim vidovima njegova opstojanja, već su sporadično obrađivana tek pojedina pitanja.⁴

I. PRIRODNI UVJETI, PROMETNICE, NASELJA I PRIVREDA NA PODRUČJU ZAGREBAČKOGA KAPTOLSKOG VLASTELINSTVA.⁵

a) KAPTOLSKO VLASTELINSTVO: PRIRODNI UVJETI

Kako je u prvoj polovici XIV stoljeća izgledalo područje na kojem se smjestilo Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo? Premda je o tome vrlo teško reći nešto detaljnije, moguće je utvrditi nekoliko osnovnih činjenica.

Šumovita Medvednica štiti Zagreb sa sjevera. Mnogobrojna bila odvajaju se od glavnog hrpta, a dolinama između njih teku isto tako brojni potoci. Na nadmorskoj visini od oko 130 metara prestaje brdovit teren i počinje aluvijalna savska ravnica. Ona prelazi Savu, prostirući se pod imenom Turopolje – u srednjem vijeku »Campus zagrabiensis« – do brežuljkastog područja Vukomeričkih gorica.

Naziv »Mevednica« prvi put se spominje 1328. godine, i to kao »magnus mons Meduednicha«,⁶ premda sam naziv mora biti mnogo stariji. To pokazuje i ime »Medvedgrad«, koje se u obliku »Medue« javlja već od kraja prve polovice XIII stoljeća.⁷ Samo kao »magnus mons« Medvednica se spominje

⁴ Zbog vrlo oskudne literature o toj temi izostavljen je ovdje historiografski pregled, a na pojedina važnija djela upozoreno je u bilješkama.

⁵ Tema ovog odjeljka nije još monografski obrađena. Od općih priručnika v. N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1978.* i tamo navedenu literaturu. O prirodnim uvjetima, prometnicama, naseljima i naseljavanju v. B. Gušić, *Medvednica, Zagreb 1924.* passim; Lj. Dobronić, *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201, Rad JAZU 283, 1951.* passim; i sti, *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća, Rad JAZU 286, 1952.* passim. Radi usporedbe sa situacijom u Ugarskoj v. Györfy G., *Einwohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts, Etudes Historiques, vol. I, Budapest 1960.* i Szabó I., *The Praedium. Studies on the Economic History and the History of Settlement of Early Hungary, Agrártörténeti szemle, Tom 5, Suppl., 1963.* O gospodarskom životu, osim općih priručnika, v. i odgovarajuća djela slovenskih, srpskih i madarskih povjesničara: *Zgodovina agrarnih panog, u Gospodarska in družbena zgodovina Slovenec, Ljubljana 1970;* M. Blagojević, *Zemljoradnja u srednjovekovnoj Srbiji, Beograd 1973;* Belényesy M., *Der Ackerbau und seine Produkte in Ungarn im 14. Jahrhundert, Acta Ethnographica, 1958;* i sti, *Vieh- und Hirtenwesen in Ungarn im 14. und 15. Jahrhundert, u »Vieh- und Hirtenwesen in Ostmitteleuropa«, Budapest 1961;* Bökönyi S., *Die Haustiere in Ungarn im 14. und 15. Jahrhundert, u »Vieh- und Hirtenwesen in Ostmitteleuropa«, Budapest 1961. Szabó I., Ungarns Landwirtschaft von der Mitte des 14. Jahrhunderts bis zu den 1530er Jahren, Agrártörténeti szemle, Tom 8, Suppl., 1966.*

⁶ CD, IX, 406

⁷ MZ, I, 19

već od najranijih dokumenata.⁹ I naziv »Sljeme« vrlo je star. Tako se već 1209. godine javlja kao »Zelemen«,⁹ premda nije sasvim sigurno da li se tom prilikom misli na najviši vrh planine. No 1328. godine izričito se spominje »cacumen ... magni montis Meduednicha ... Stelemen dictum«.¹⁰ A u sklopu čitave Medvednice izvori spominju i niz drugih »gora« (montes), nazivi kojih i danas uglavnom postoje. Između mnogih to su »mons Mengeleuz« (Vrabečka gora), »Goli werh« (Goli vrh) kod Ponikava (»Ponikui«), ili pak »mons Sterma pec« (Strma Peč) iznad Bačuna, a od mnogih gorskih kosa npr. »mons Adumoli« (kod Grmošćice) ili pak »mons Berch« (kod Kašine).

Rijeka Sava je u prošlosti često mijenjala svoj tok i tekla uglavnom sjevernije od današnjeg korita.¹¹ Ravnica oko nje bila je izložena poplavama, a mnogobrojni rukavci, otoci i močvare davali su joj poseban značaj. Kad opisuju međe pojedinih posjeda na tom području, isprave srednjeg vijeka nerijetko spominju močvarne terene i mnogobrojne vodene površine. I toponimija tog područja svjedoči o karakteru tog kraja. Česti su nazivi »Blato« i »Mlaka«. Također nije rijedak ni toponim »Otok«, a uz njega dolaze »Otočec«, »Podotočje«, »Siget«¹² i srodni naziv »Sigečica«.¹³ Tih je otoka još u prošlom stoljeću bilo mnogo,¹⁴ a njihov se broj i oblik mijenjao tokom stoljeća. U srednjem vijeku najpoznatiji su otoci bili »Kagennik« (poslije »Kajanik«) i »Insula Sancti Jacobi«.¹⁵

Sjeverna granica ovog niskog i djelomično močvarnog područja, područja koje se pružalo s obje strane Save i koje je bilo izloženo poplavama, slijedila je na području Zagreba najvjerojatnije izohipsu od oko 120 metara nadmorske visine. Drugim riječima, južno od te izohipse prostirao se taj ravničarski aluvijalni okosavski kraj, dok su sjeverno od nje počinjali prvi i u početku jedva primjetni brežuljci, koji se zatim dalje prema sjeveru izdižu u samu Medvednicu. Zanimljivo je da i stara cesta koja je sa zapada, tj. iz »Teutonije«, stizala u Zagreb i odatle nastavljala prema Sesvetama i dalje na sjeveroistok, nije prvenstveno slijedila rijeku, nego upravo tu izohipsu od 120 metara.

⁹ Npr. godine 1221. u opisu međa posjeda »Terra Cupuc et Widuse« (CD, III, 200).

⁹ CD, III, 92

¹⁰ CD, IX 406

¹¹ Lj. Dobronić citira u tom smislu »mišljenje geologa« (Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog biskupa... str. 248).

¹² »Sighet« na mađarskom jeziku znači »otok«.

¹³ Većina tih toponima susreće se već u XIII i XIV stoljeću. Tako nalazimo nazive »Otok«, »Othok«, »Insula«, »Zigeth«, »Blata«, »Mlaca« (nebrojeno puta i na mnogo različitih lokaliteta) i dr. No zbog činjenice da su ti i slični nazivi upotrebljavani mnogo puta i za mnogo različitih lokaliteta, koji su se štoviše često smjestili jedan nedaleko od drugoga, danas je neobično teško s većom sigurnošću identificirati i ubicirati te lokalitete. Jedino se mogu sasvim općenito smjestiti u pojas poplavnog zemljišta uz obje obale Save.

¹⁴ To je dobro vidljivo na austrijskoj karti Zagreba i okolice s kraja prošlog stoljeća.

¹⁵ Otkad je tok Save reguliran, u okolici Zagreba više nema savskih otoka. Otok Kajanik danas je nepoznat i ne zna se gdje je ležao. Otok Sv. Jakova nalazio se u neposrednoj blizini današnje Savske Opatovine južno od Vrapča.

Prirodni biljni pokrov čitavog zagrebačkog područja je bjelogorična šuma, u kojoj u nižim predjelima prevladava hrast (kitnjak), nebrojeno puta spomenut u srednjovjekovnim ispravama. Slijedi pojas višeg zemljišta u kojem se ponajviše javljaju grab i kesten, a na još nešto višoj nadmorskoj visini, na gornjim planinskim padinama, javlja se bukva. Šuma bukve prevladava na čitavoj Medvednici.¹⁶

Premda nedostaju podaci uz pomoć kojih bi se mogla potanje opisati povijest šume ovog kraja, može se sa sigurnošću pretpostaviti da su šume u minulim razdobljima ondje pokrivale znatne površine. Još i danas je gotovo čitava Medvednica obrasla šumom, koja se mjestimično spušta sve do savske nizine, a ostaci šume dopiru gotovo do same rijeke. Toponimi kao npr. Šumski put, Jelkovec, Borovje, Bor lug, Dubrava, Krčevina, Gaj, Brestje, Laz, Lazina i drugi na lokalitetima gdje danas nema šume svjedoče o njenoj većoj rasprostranjenosti u prošlosti. To se odnosi i na podmedvedničko pobrežje, ali još u puno većoj mjeri na ravnici oko Save.

Premda je, dakle, u prvoj polovici XIV stoljeća šuma na zagrebačkom području pokrivala bez sumnje mnogo veći teritorij no što je to danas slučaj, čini se, s druge strane, da njen osnovni raspored nije bio bitno različit od današnjeg. To zaključujemo iz činjenice da je u prvoj polovici XIV stoljeća na tom području – da anticipiramo – već bio naseljen gotovo čitav teritorij koji je i danas naseljen, tj. da je već tada postojalo barem 80 do 90% današnjih naselja tog područja. To, dakako, pretpostavlja da su one osnovne i najvažnije površine tada već bile iskrčene i privedene kulturi. Sigurno je, dakle, da su te površine bez šume bile znatno manje no što su danas, no sve su u to vrijeme vjerojatno već postojale. Da je osnovni raspored šume i iskrčenog zemljišta bio sličan današnjem, svjedoče još neke okolnosti. Tako npr., s jedne strane, sve oranice za koje točno znamo gdje su ležale u prvoj polovici XIV stoljeća, tzv. »tlake«, smjestile su se na zemljištu koje je i danas bez šume. S druge strane, već 1201. godine spominje se na području današnje Dubrave, odnosno Maksimirske šume, neka »silva«.¹⁷ Da je čitavo okolno područje bilo pod šumom, ne bi se, naravno, za područje Dubrave posebno isticalo da je ondje šuma. Štoviše, u citiranom izvoru iz 1201. godine neposredno kraj te šume spominje se i neki »campus« (najvjerojatnije današnje istočne Klake). Zaključak je, dakle, da je već na početku XIII stoljeća raspored šume i iskrčenog terena u okolici Dubrave bio sličan današnjem, premda je, ponavljamo, ta Maksimirska šuma kod Dubrave bila po svojoj prilici veća od današnje. A isto vrijedi i za selo Resnički Gaj. On se kao »Gay« spominje već 1328. godine,¹⁸ pa je očito da se i tu ta šuma jasno izdvajala od okolnog, vjerojatno obrađenog zemljišta.¹⁹

¹⁶ Na teritoriju na kojem je ležalo Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo spominje se u dokumentima XIII i XIV stoljeća još oko 25 vrsta drveća, bilo u latinskom obliku, bilo u latiniziranoj verziji hrvatskog ili mađarskog naziva. Od tog se drveća, osim spomenute četiri glavne vrste, ponajčešće javljaju jablan, javor, divlja kruška i breza, a nešto rjeđe oskoruša i brijest.

¹⁷ CD, III, 7

¹⁸ CD, IX, 406

¹⁹ Nema nikakve sumnje da su se na oba spomenuta lokaliteta smjestile šume hrasta, te da su ostale neiskrčene po svojoj prilici zato da posluže za žirenje svinja. No pita-

Na teritoriju Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva pojedine šume se – osim, dakako, u više navrata na Medvednici – spominju na još nekoliko mjestu. Tako istočna granica zemlje Donja Kašina prolazi kroz neku »veliku šumu«,²⁰ bez sumnje današnji Kraljevečki lug. Nadalje, južno od Save, između posjeda »Blata« (Blato) i »Zechi« (Čehi), sterala se šuma »Wlcilog«.²¹ Ova je šuma danas potpuno nestala.

Spomenute činjenice odnose se prvenstveno na područje koje se prostiralo na sjever od zamišljene linije koja prolazi oko jedan do dva kilometra sjeverno od Save. Južnije, u onom dijelu ravnice koji je bliži Savi, danas ima vrlo malo ostataka šuma. Ona je ondje – pogotovo sjeverno od rijeke gdje je urbanizacija jako napredovala – ograničena na malene i izolirane teritorije, npr. oko Resničkog Gaja ili Savske Opatovine. Nema sumnje da su na ovom području znatni prostori bili pokriveni guštarom, vrištinama i močvarnim biljem. O tome svjedoče vrlo mnogi toponimi, kao npr. Trnje (mnogo puta), Trstik, Trnsko, Vrbik, Svibje, Trstenik, Rakitje i drugi, kao i spominjanje močvara u opisima granica u tom području.²² No bilo je tu i pravih šuma. O tome svjedoči i darovnica Bele IV iz 1258. godine.²³ Gradečki su građani, kako su oskudijevali u drvu, zamolili kralja da im da kakvu šumu da bi mogli podmiriti svoje potrebe. A on im je na to poklonio Sviblje (nedaleko od Save, nizvodno od Zagreba).

Premda je u prvoj polovici XIV stoljeća šuma najvjerojatnije davala glavno obilježje pejzažu čitavog ovog područja gledanog u cjelini, očito je da je u XIV stoljeću bilo već mnogo iskrčenih površina. Kako je to bio tipično poljoprivredni kraj, mora da je najveći dio tih površina oslobođenih od šuma bio pokriven kulturama, tj. poljima i vinovom lozom na brežuljkastim obroncima. No jasno je da je bilo također i livada. To se može zaključiti ne samo po tome što »Statuta« spominju stoku na kaptolskom vlastelinstvu, nego i odatle što su neki kanonički kmetovi bili obavezni kositi travu za svoje gospodare.²⁴ No međusobni odnos šuma, livada i obrađenih površina u prvoj polovici XIV stoljeća nije moguće sa sigurnošću ustanoviti.

b) KAPTOLSKO VLASTELINSTVO: PROMETNICE

Jedan od glavnih razloga zbog kojih je Zagreb i kraj oko njega imao izvanrednu važnost – o čemu svjedoče kako tradicija naseljenosti tog po-

nje je koliko za hrvatske prilike vrijede generalizacije koje M. Blagojević čini u vezi sa situacijom u Srbiji i na području Dubrovnika. Pozivajući se na Daničićev rječnik, on smatra da naziv »gaj« i »dubrava« redovito označavaju površine pod hrastovom šumom koje su služile za žirenje svinja (M. Blagojević, Zemljoradnja... str. 83 i dalje). Spomenuti primjeri Resničkog Gaja i Dubrave govore u prilog zaključku da se navedene tvrdnje mogu primijeniti i na zapadnoslavonsko područje.

²⁰ CD, III, 153

²¹ CD, III, 154

²² Npr. MEZ, II, 131

²³ MZ, I, 28

²⁴ MEZ, II, 72

dručja od najranijih vremena tako i činjenica da se upravo Zagreb razvio u najveći centar ovog dijela Hrvatske – jest njegov neobično povoljan položaj. Zaštićen sa sjevera bedemom Medvednice, Zagreb se smjestio na raskršću najvažnijih putova ovog područja. Rijekom Savom i njenom dolinom bio je povezan kako s čitavom Slavonijom tako i sa slovenskim krajevima. U njemu su se sastajale ceste iz »Teutonije« (dolinom Save ili pak preko Zagorja i Ptujaja), zatim putovi koji su s mora vodili u sjeverne krajeve, ceste dolinom Save prema istoku, i konačno putovi prema sjeveroistoku i sjeveru, tj. prema centralnim dijelovima Ugarske.

U doba kad su ceste bile općenito loše i kad je putovanje kopnom bilo skopčano sa mnogim teškoćama i opasnostima, nema sumnje da je rijeka Sava imala važnu ulogu u prometu ovog područja. No o tome nema izvornih podataka. Nekoliko mjesta na Savi u ovom dijelu njezina toka opisano je u izvorima izrazom »portus«. No kako u srednjem vijeku taj termin često označava prijelaz preko rijeke, nije moguće zasigurno ustanoviti da li je koje od tih mjesta samo prijelaz ili i pristanište. Najvjerojatnije su ta mjesta, koja su se nazivala »portus«, bila istovremeno i prijelazi preko rijeke i pristaništa. To je i razumljivo ako se ima na umu da su se prijelazi preko rijeke morali nužno nalaziti na mjestima na kojima savski rukavci, močvare i neprohodan teren nisu sprečavali pristup riječnoj matici, kao i činjenica da su na prijelazima preko rijeka završavale odnosno počinjale mnoge tadašnje ceste. Jasno je, dakle, da su prijelazi preko Save bili stoga upravo idealna mjesta i za eventualna pristaništa, te da dvostruko značenje termina »portus« po svojoj prilici potječe jednostavno iz okolnosti da su obje stvari koje je on označavao bile u stvari isto mjesto.

Na dijelu toka Save gdje ona teče mimo ili kroz Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo nalazila su se u srednjem vijeku barem četiri prijelaza preko rijeke. Prvi od njih, koji se smjestio nedaleko od današnjeg Podsuseda, ležao je na posjedu roda Ača. Izvor ga naziva »portus lapideus«.²⁵ Malo dalje nizvodno od njega, već na kaptolskom vlastelinstvu, nalazio se prijelaz Svetog Jakova, nedaleko od otoka Sv. Jakova,²⁶ tj. današnje Opatovine.²⁷ Istočnije od tog mjesta preko Save se prelazilo prijelazom koji se zvao Kraljev brod, »portus Kyrallrewy«.²⁸ Inače se nazivao »portus regius iuxta Zagrabiam«.²⁹ Nalazio se otprilike kod današnjeg Trnja. Tu je na sjevernoj strani Save gradečki teritorij graničio s kraljevskim kmetovima (populi regis), a kasnije s kaptolom. Južno od Save izlazilo se tim prijelazom na kaptolske posjede »Insula« i »Tupal«.³⁰ Možda je upravo ovaj prijelaz bio najvažniji od svih okolnih, jer se nalazio na mjestu na kojem se Sava najviše približila kako Gradecu tako i Zagrebu, i na kojem su osim toga graničili teritoriji tih dvaju naselja.

²⁵ CD, III, 92

²⁶ »Insula Sancti Jacobi«, (MEZ, II, 43)

²⁷ Nije poznato da li se jedan prijelaz nalazio i na mjestu na kojem je danas Savski most. To je, međutim, vjerojatno jer se na tom području s obje strane relativno uske Save smjestilo nekoliko znatnijih kaptolskih posjeda.

²⁸ MZ, I, 17.

²⁹ Npr. u MZ, I, 81

Dalje nizvodno, negdje oko Resnika ili Ivanje Rijeke, izvori spominju neki prijelaz preko Save slikovito nazvan »Prijelaz gubavaca« (transitus leprosorum).³⁰ Na teritoriju neposredno južno od tog mjesta nalazio se posjed Prevlaka, naziv kojega je očito u vezi s činjenicom da se tamo nalazio taj prijelaz. Gotovo je sigurno da je upravo to bilo mjesto na kojem je tzv. »Vojnička cesta« (via exercitiale) prelazila Savu.

Na temelju postojećih izvora nemoguće je točno rekonstruirati cestovnu mrežu koja je u srednjem vijeku morala postojati na području o kojem je riječ.³¹ Spomenut ćemo samo najvažnije poznate činjenice. Prije svega, s istoka na zapad tekla je jedna od glavnih – a možda i najvažnija cesta tog područja. Dolazeći iz »Teutonije«, ta je cesta prolazila kod današnjeg Podsuseda uskim grlom između jugozapadnih obronaka Medvednice i Save, a zatim je (kao »magna strata«) prelazila preko kaptolskih posjeda Vrapča i Grmošćice. Kod Zagreba se, čini se, račvala. Jedan odvojak, također »magna via«, izlazio je na Savu kod Kraljeva broda i po svojoj prilici nastavljao na jug prema Vukomeričkim goricama i dalje prema donjoj Kupi, gdje se 1209. godine spominje kao »magna via regis«.³² Drugi je odvojak vjerojatno ona »magna via Ettewen« iz građečke Zlatne bule.³³ Ta je cesta, čini se, izlazila na »Prijelaz gubavaca«. A treći je odvojak današnja Vlačka ulica i njen nastavak prema istoku. Sudeći po izvornim podacima³⁴ ta je »velika« ili »kraljevska« cesta išla uglavnom sjevernije od današnje trase, tj. od Dubrave je vodila direktno prema Popovcu ostavljajući na jugu Brestje i Sesevete. Nastavljala je zatim prema Zelini. Jedan važniji odvojak išao je ravno na istok, prelazeći preko templarskih svetomartinskih posjeda prema biskupovoj Čazmi.³⁵

Čini se da je uz ovaj osnovni smjer istok – zapad druga najvažnija cesta bila ona koja je u smjeru sjever – jug, otprilike od Seseveta preko Kašine i Laza, vodila u Zagorje i dalje prema Varaždinu.³⁶ Na sjevernim obroncima Medvednice ta se cesta nazivala »Torda via«.³⁷

Čini se da je upravo ta cesta jedna od »vojničkih cesta« slavonskih srednjovjekovnih izvora.³⁸ »Via exercitiale« spominje se, naime, kod rijeke Batine u Hrvatskom zagorju,³⁹ zatim kod donjeg toka Vugrova potoka nedaleko od

³⁰ CD, III 158

³¹ Dokumenti, doduše, nebrojeno puta spominju riječ »via«, a tu i tamo također »strata«, navodeći katkada i naziv pojedine ceste. No rijetko se te ceste mogu sa sigurnošću identificirati. A na temelju latinskih termina gotovo je nemoguće išta točnije reći o dotičnoj cesti. Velik broj tih cesta naziva se, na primjer, »magna via«, ali taj izraz često ne znači ništa više no da je cesta o kojoj je riječ veća od okolnih puteljaka.

³² MEZ, I, 22

³³ MZ, I, 43

³⁴ Npr. CD, III, 129

³⁵ CD, III, 153; CD, III, 87

³⁶ Godine 1279. spomenuta kao »via publica per quam itur ad Vorosd« (MEZ, I, 200).

³⁷ MEZ, I, 19

³⁸ Nema sumnje da su se barem dvije ceste, a vjerojatno i više njih, nazivale »vojnička cesta« (via exercitus, via exercitiale). Tako se npr. jedna takva cesta spominje kod Vaške na Dravi (MEZ, I, 142). No u izvorima se najčešće javlja ona od tih »vojničkih cesta« o kojoj je ovdje riječ.

³⁹ MEZ, I, 141

Ivanje Rijeke,⁴⁰ a onda i na donjoj Glini.⁴¹ Vjerojatno se radi o istoj cesti, koja je u smjeru sjever – jug spajala u najmanju ruku Hrvatsko zagorje, zapadnu Posavinu i Pokuplje. Ta je cesta Savu prelazila zacijelo na »Prijelazu gubavaca«. I južno od Save u Turopolju bilo je nekoliko cesta. Osim spomenute »vojničke ceste«, izvori govore npr. o nekoj »via Houhodut«,⁴² koja se, međutim, danas ne može identificirati. Isto vrijedi i za cestu zvanu »via Scep«. ⁴³ Zanimljivo je spomenuti neku cestu kod kaptolskog posjeda »Blata«, za koju izvor izričito naglašava da se radi o cesti »in qua currus transeunt«. ⁴⁴ Iz ove je formulacije vidljivo da se ta cesta izdvajala svojom kvalitetom od susjednih. Može se, dakle, pretpostaviti da su »ceste« o kojima govore izvori većinom bili putovi neprikladni čak i za obična seoska kola.

Osim ovih cesta treba spomenuti još neke važnije. Tako je jedna cesta spajala Vrapče i okolne posjede s prijelazom preko Save kod Otoka Svetog Jakova. Odatle je nastavljala prema Lučkom⁴⁵ i vjerojatno dalje prema plješivičkom podgorju. Dvije brdske ceste išle su iz okolice Vrapča na Ponikve, odnosno na Medvedgrad. Negdje na današnjoj Kulmerovoj gori jedan je put, dolazeći iz Bisure, prelazio Medvednicu⁴⁶ i spuštao se preko Medvedgrada prema Zagrebu. Jedna od najvažnijih cesta užeg zagrebačkog područja svakako je »velika« cesta ili »via Struscogoy«, ⁴⁷ koja je spajala većinu podmedvedničkih sela. U dugodolini između gornjih tokova potoka Trnave i Blizneca povezivala je osam tzv. sela »sub montibus«, a zatim dolinom potoka Gračanca i Medveščaka stizala u Zagreb. Vjerojatno je prema istoku izlazila i na Čučurje. Jedan odvojak te ceste nastavljao je od Gračana u zapadnom smjeru, te preko Kraljevca i budućih Šestina izlazio na Lukšiće, Mikuliće i dalje na zapadne kaptolske posjede. Neka druga »velika« cesta spuštala se od Čučurja preko Oporovca prema Zagrebu. ⁴⁸ Zanimljiv je i spomen Bukovačke ceste, koja se 1322. godine nazivlje »antiqua via que quondam ibat versus Zagrabiam«. ⁴⁹ Čini se stoga da je u još ranijem razdoblju spomenuta »podmedvednička transverzala« kod Bačuna skretala na jug i preko Bukovca stizala u Zagreb, a da je varijanta dolinom Gračanca relativno novijeg datuma. ⁵⁰

⁴⁰ CD, III, 153. Sudeći po ovom dokumentu i cesta Zagreb-Zelina nazivana je katkada »vojničkom«.

⁴¹ CD, III, 85

⁴² CD, III, 154,

⁴³ CD, XI, 352

⁴⁴ CD, III, 154

⁴⁵ »Via ad Lomkam tendens« (CD, III, 152).

⁴⁶ Taj je put prelazio Medvednicu na mjestu »ubi viatores solent quiescere« (CD, III, 151).

⁴⁷ CD, III, 201

⁴⁸ CD, III, 153

⁴⁹ MZ, I, 103

⁵⁰ Izvori nam omogućuju da opišemo još popriličan broj manjih putova, no to ne može ući u okvir ove radnje.

c) KAPTOLSKO VLASTELINSTVO: NASELJA I NASELJAVANJE

Kakva je u prvoj polovici XIV stoljeća bila naseljenost u kraju na kojem se smjestilo Zagrebačko vlastelinstvo zagrebačkog kaptola? Kakva su bila naselja na tom području?

Područje na kojem je u XIV stoljeću ležalo Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo – ako i ne uzmemo u obzir veliku zagrebačku aglomeraciju – danas je vrlo gusto naseljeno. Velik broj sela i zaselaka smjestio se kako na obroncima Medvednice i niskom brežuljkastom pobrđu tako i u širokoj ravni oko Save. Ako se promotri situacija koja je u tom pogledu vladala na tom području u prvoj polovici XIV stoljeća, opaža se da se već tada spominje najveći broj naziva svih tih naselja. Poznato nam je da je u najužoj zagrebačkoj okolini – tj. na teritoriju koji se smjestio u velikom trokutu kojemu vrhove čine sela Podsused, Laz i Ščitarjevo – u to vrijeme postojalo najmanje 60 lokaliteta nazivi kojih danas označuju pojedina naselja. Ti su lokaliteti u izvorima najčešće nazivani ili »villa« ili »predium«.⁵¹ I »villa« i »predium« su bili naseljeni. No mogu li se obje te vrste posjeda, odnosno oba ta tipa teritorijalne organizacije smatrati selima u pravom smislu?

U ugarskim srednjovjekovnim izvorima termin »villa« redovito označava »selo«, i nema ništa zajedničko sa značenjem koje je ta riječ nosila u kasnoj antici i u ranom srednjem vijeku na Zapadu, naime »veliki zemljišni posjed«, a onda i »vlastelinstvo«.⁵² S društveno-ekonomskim razvojem na Zapadu od V do IX stoljeća »villa« se raspadala, a ostajala su sela koja su se na teritoriju »ville« s vremenom bila formirala i koja od X stoljeća preuzimaju naziv »villa«. Tako i prvi ugarski pisci u XI stoljeću preuzimaju sa Zapada termin »villa« u značenju »selo«.

S druge strane, ostali nazivi (npr. »terra« i »possessio«) upotrebljavani su često vrlo nekonzistentno, te je stoga na temelju latinske terminologije nesigurno zaključivati o tipu posjeda ili teritorija koje ti nazivi opisuju. Ipak, kad je riječ o terminu »predium«, u Ugarskoj je on od XI do XIII stoljeća upotrebljavan dovoljno dosljedno da se može zaključiti da taj izraz gotovo uvijek znači »vlastelinstvo«. A vlastelinstvo može, ali i ne mora, uključivati selo. Čini se, štoviše, da su mnoga sela nastala upravo na taj način što je stanovništvo pojedinog predija gravitiralo k njegovu središtu. U tom gravitacijskom centru postepeno bi se formiralo selo. Prema tome, dok se u ranijoj fazi razvoja društveno-ekonomskih struktura u Ugarskoj obično razlikuju »predium« i »villa«, kasnije se većina predija postepeno pretvara u sela, ili se jednostavno stapa sa selom u blizini kojega se nalazi.⁵³

Nije poznato u kojoj mjeri ove konstatacije vrijede za prilike u zapadnoj Slavoniji u istom razdoblju. No može se pretpostaviti da se tamošnja situacija barem u osnovnim crtama nije bitno razlikovala od one u Ugarskoj. Prije svega, nema nikakve sumnje da u slavonskim srednjovjekovnim izvorima »villa« uvijek znači »selo«. A čini se vjerojatnim da je i termin »predium« označavao najčešće teritorij s određenom organizacijskom strukturom, u

⁵¹ Također se javljaju termini »terra«, »possessio« i katkada »locus«.

⁵² Szabó I., *The Praedium...* 1 – 3

⁵³ I. Szabó, n. dj., 3 – 4, 19 – 20, 22

prvom redu vlastelinstvo. No izraz »predium« nije se, po svemu sudeći, upotrebljavao za velike cjeline, tj. za ona vlastelinstva koja su se sastojala od mnogo dijelova, koji su često u prošlosti i sami bili manja samostalna vlastelinstva i koji su s vremenom ušli u sastav te veće cjeline i stopili se u nju. Tako se Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo u cjelini nikada u izvorima ne naziva »predium«. Taj naziv nose jedino manje i relativno nezavisne cjeline unutar njega, premda one u XIV stoljeću nisu nipošto identične s onim starijim predijima.

Nadalje, velika većina lokaliteta na kaptolskom vlastelinstvu koji su u XIV stoljeću poznati samo kao »predium«, kasnije se javljaju kao sela. Mo-

rojatno je da se bar izvjestan broj njih tek s vremenom pretvorio u sela. Stoga se čini vjerojatnim da i u zapadnoj Slavoniji,⁵⁴ općenito govoreći, predij može biti jednostavno jedna ranija faza u nastajanju nekih sela.

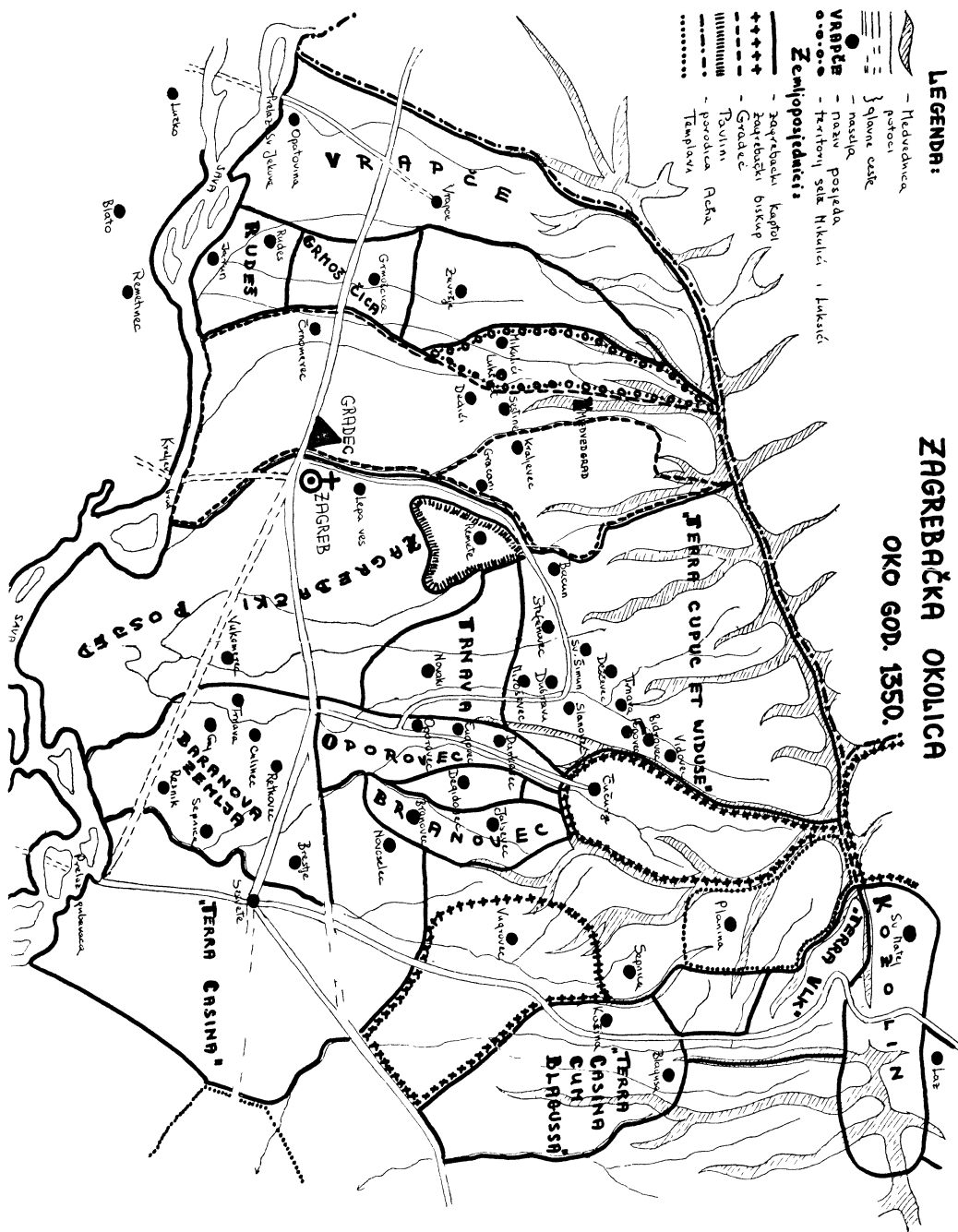
Središte ovog čitavog područja bio je, naravno, Zagreb, a od polovice XIII stoljeća i Gradec na susjednom brijegu. No osim ovih glavnih naselja u prvoj polovici XIV stoljeća na području o kojem je riječ postojalo je, kako je spomenuto, više od 60 lokaliteta na kojima se danas nalaze pojedina sela ili zagrebačka predgrađa istog naziva. Drugim riječima, već tada su postojale praktično sve naseobine ovog područja. Neke su bile samo prediji, dok su u velikoj većini tada već bile prava sela. Tako se na teritoriju Zagrebačkoga kaptolskog vlastelinstva u prvoj polovici XIV stoljeća spominje oko 40 sela. A od 46 kaptolskih predija jedni su obuhvaćali pojedina sela ili se nalazili u sklopu njih, drugi nisu obuhvaćali nikakvo selo i s vremenom su bilo nestali, bilo se stopili s nekim obližnjim selom, a treći – kojih je u to vrijeme bilo još svega nekoliko – bili su, čini se, prediji koji tada još nisu bili sela u pravom smislu, ali koji su se razvijali u tom pravcu i nešto kasnije se i pretvorili u sela. To su npr. prediji »Rodes« i »Jaron« na zapadnom dijelu kaptolskog vlastelinstva, te »Dobrodol« i »Nouozelch« na istočnom. Ovi se lokaliteti, dakle, u XIV stoljeću spominju još samo kao prediji, no danas su to sve sela.

Uočljivo je da se u prvoj polovici XIV stoljeća većina kaptolskih sela smjestila na sjevernim dijelovima vlastelinstva. Južnije ih je bilo manje, dok se na dijelu južno od Save tada ne spominje još ni jedno jedino selo. To navodi na zaključak ne samo da je taj teritorij bio vjerojatno slabije naseljen, nego i – ako se prihvati mišljenje da je postojanje predija na nekom lokalitetu često prethodilo nastajanju sela – da je naseljen u relativno kasnijem razdoblju, tako da se do XIV stoljeća iz tamošnjih raštrkanih predija nije uspjelo razviti ni jedno pravo selo.

Iz činjenice da su u prvoj polovici XIV stoljeća na teritoriju Zagrebačkoga kaptolskog vlastelinstva postojala gotovo sva naselja koja i danas tu postoje, može se zaključiti da je većina krčenja novih površina već bila obavljena, te da je masovnija kolonizacija tada već bila uglavnom prošlost.⁵⁵ Spomenuli smo da je, kako se čini, jedino južni dio kaptolskog vlastelinstva – a

⁵⁴ Podaci koje iznosimo odnose se na teritorij Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva, no može se pretpostaviti da se ni situacija u široj okolici nije bitno razlikovala.

⁵⁵ Proučavanje kolonizacije na teritoriju zapadne Slavonije zasebno je i još uglavnom neistraženo pitanje, detaljnije proučavanje kojega ne može ući u okvir ove radnje.

osobito kraj južno od Save – relativno kasnije naseljavan. Osim toga, sudeći po činjenici da tu još nije bilo sela, te da su prediji bili maleni i naširoko raštrkani, kao i iz suvremenih opisa granica tamošnjih posjeda, može se zaključiti da je taj kraj bio još vrlo rijetko naseljen.

Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo pruža primjere za dva načina na koje se, kako se čini, odvijala kolonizacija njegovih teritorija. Prije svega, stanovništvo je raslo prirodnim putem, postepeno krčilo nove površine šuma i stvaralo nova sela. Tako je vrlo vjerojatno da je u drugoj polovici XIII stoljeća stanovništvo sela Jalševac i Branovec toliko naraslo da je u susjedstvu stvorilo tri nova sela: Dankovec, Čugovec i »Godegoych«.⁵⁶ Taj se proces vrlo vjerojatno odvijao na mnogim dijelovima vlastelinstva. Istodobno je provedena i planska kolonizacija, i to tako da se pokušavalo dovesti ili privući novo stanovništvo. Primjer takve kolonizacije je kaptolska varoš Lepa Ves. Kaptol je to po svemu sudeći pusto zemljište sjeverno od svog sjedišta 1344. godine odredio za svoju varoš, a stanovništvo je mislio privući davanjem određenih povlastica.⁵⁷ Drugi primjer takva naseljavanja je možda prekosavski posjed Prevlaka. To, čini se, opustjelo zemljište Ivan Gorički ponovo je osposobio za iskorištavanje i organizirao u predije.⁵⁸ Premda se to u izvoru izričito ne kaže, nema sumnje da je to postigao u prvom redu tako da je na Prevlaku sakupio novo stanovništvo i organizirao ga u upravne i gospodarske jedinice – kaptolske predije. A s vremenom su – pobliže je nepoznato u kojem se razdoblju to dogodilo – iz tih predija izrasla sela koja se i danas tamo nalaze.

d) KAPTOLSKO VLASTELINSTVO: GOSPODARSKI ŽIVOT

Kakvu je sliku pružao gospodarski život na posjedima zagrebačkog kaptola u prvoj polovici XIV stoljeća? Što »Statuta« govore o gospodarskim djelatnostima na tom području?

1. Poljoprivreda

Iz »Statuta« je više nego jasno da je zagrebačka okolica bila u prvom redu ratarski kraj. Obronci Medvednice davali su vrlo povoljne terene za uzgajanje vinograda, a šire potočne doline i pogotovo ravnica oko Save omogućavale su stvaranje polja. Prirodni uvjeti nisu nikada prisiljavali stanovništvo ovog kraja da u težem, nesigurnijem i siromašnijem stočarenju traži izvor svoje egzistencije.

Gdje su se nalazila polja i vinogradi koje su obrađivali kmetovi zagrebačkog kaptola? Za vinograde se može sa sigurnošću ustvrditi da su se morali nalaziti poredani po nižim obroncima Medvednice. Tu uostalom i danas ima

⁵⁶ V. niže pod podnaslovom »Branovec«.

⁵⁷ MZ, I, 172;

⁵⁸ MEZ, II, 44

dosta vinograda. Negdje južnije od potplaninskih sela (Štefanovec, Markuševec i dr.), po svoj prilici oko današnjeg sela Novaki, spominju se 1201. godine⁹⁹ »vinitores regis«. Upravo u tom predjelu nalazilo se i selo koje Ivan Gorički naziva »Villa servorum«, a koje – kako će se vidjeti – najvjerojatnije treba identificirati s današnjim Popovcem kod Markuševačke Trnave. Za razliku od drugih kaptolskih kmetova stanovništvo ovog sela bilo je obavezno da kao svoje osnovno podavanje daje kaptolu određenu količinu vina. Također, među »medvedgradskim podavanjima« selâ »sub montibus« vidno mjesto zauzima vinsko podavanje. Osim toga, u opisu granice kaptolskih zemalja istočno od Zagreba iz 1328. godine spominju se mnogi vinogradi oko današnjih sela Dolje, Remete i Bačun.¹⁰⁰ Konačno, svaki je kaptolski i kanonički kmet morao godišnje provesti dvadesetak dana na radu u vinogradima svojih gospodara. Ako se ima na umu da je tih kmetova (u smislu predstavnika selišta) bilo više od tisuću, bit će jasno da je broj vinograda morao biti znatan. No njegova apsolutna veličina nije poznata.

Nemoguće je potanje ustanoviti kako su bila raspoređena polja na kaptolskom vlastelinstvu oko Zagreba. Je li bilo polja oko svakog sela, odnosno jesu li svi kaptolski kmetovi imali svoje čestice? Prirodni uvjeti na obroncima Medvednice onemogućavali su stvaranje većih polja, pa je vjerojatno da su se ona ovdje uglavnom svodila na oveće vrtove, te da je glavna djelatnost stanovništva tamošnjih sela bilo vinogradarstvo. O tome svjedoči i gore spomenuti podatak o »Villa servorum«. Ako su ti servi bili prvenstveno – ili čak samo – vinogradari, valja pretpostaviti da su to bili i slobodni koloni okolnih sela, u kojima su prirodni uvjeti bili jednaki ovima u selu serva. To se vidi i iz popisa sela koja su davala vinsku desetinu. Tu su, naime, nabrojena praktično sva sela brežuljkastog medvedničkog podbrežja. Može se zaključiti da su izrazito ratarska sela bila jedino ona u ravnici i samo neka u pojedinoj široj potočnoj dolini. O tome, međutim, da su se barem neki stanovnici selâ »sub montibus« osim vinogradarstvom bavili i ratarstvom svjedoči njihova obveza da određenu količinu žita i zobi redovito dovezu na Medvedgrad. S druge strane, među onim što su dugovali predijali prekosavskog posjeda Prevlake nema, dakako, ni spomena o vinu. Oni su davali kaptolu samo određene količine žita i zobi. Nadalje, nema sumnje da je osim kmetskih parcela bilo i mnoge oranica koje su kaptol odnosno kanonici obrađivali tlakom svojih kmetova. O tome govori podatak da je pojedini od tih kmetova morao godišnje raditi od 4 do 14 dana na poljima svojih gospodara. Gore je spomenuto da je tih kmetova bilo više od tisuću, pa zato i tih polja najvjerojatnije nije bilo malo. Nije moguće točnije odrediti gdje su se ta polja većinom nalazila. U »Statuta« je to opisano samo u vezi s nekoliko parcela koje su godine 1331. bile podijeljene među kanonike. Nazivale su se »tlake«. Te su se parcele nalazile na četiri lokaliteta, od kojih su tri bila na podnožju medvedničkog pobrežja (oko Oporovca, Vrapča i današnjih Kruga), a jedna u širokoj dolini potoka Kašine. Najviše je te tlačne zemlje – 170 jutara – bilo oko potoka Trnave, kod današnjih zaselaka Klake i Grana. Naziv »Klake« odražava sta-

⁹⁹ CD, III, 7

¹⁰⁰ CD, IX, 405

tus te zemlje u XIV stoljeću.⁶¹ Zanimljivo je da su se te »tlake« – jedine oranice za koje pouzdano znamo gdje su se nalazile – smjestile u pojasu neposredno pod Medvednicom, ondje gdje prestaju obronci planine i počinje ravnica. To je bio pojas relativno siguran od savskih poplava, pa je vjerojatno da su se i te »tlake« zato tamo nalazile. Možda bi se moglo ići i dalje i pretpostaviti da je upravo taj pojas od otprilike dva kilometra bio područje na kojem se smjestila većina kaptolskih ili kanoničkih oranica. Da je, međutim, nešto oranica bilo i južnije, jasno pokazuje postojanje sela kao što su Jarun ili Struga.

O tehničarima u vinogradima i poljima nije u izvoru gotovo ništa rečeno. Ipak, moguće je konstatirati nekoliko činjenica.

Govoreći o obvezama kanoničkih kmetova Ivan Gorički nabroja sedam poslova koje treba obaviti u vinogradu. To su: obrezivanje, prvo okopavanje, namještanje kolaca, drugo okopavanje, te u tri navrata čišćenje i vezivanje loze. A u jesen treba grožđe obrati, gnječiti i spremati u podrum.⁶²

Od ratarskih poslova spominju se oranje, drljanje, proljetno sijanje zobi i jesensko sijanje žita, zatim žetva i vršidba.⁶³ Oranje se i drljanje obavljalo pomoću volova, odnosno »jarma volova«.

Čini se da su prevladavale dvije vrste žitarica: zob i neko »žito«, koje se samo jednom izričito naziva pšenicom (*triticum*). Osim ovih spominju se još raž (*siligo*), ječam (*ordeus*), proso (*milium*), neka vrsta prosa zvana »borkules« i sirak (*surgo*).⁶⁴ Pšenica se sijala u jesen,⁶⁵ pa je jasno da se radilo o ozimoj pšenici, koja se i na Zapadu u razvijenom srednjem vijeku najviše sijala.⁶⁶ I važnost koju je u ratarstvu imala zob nije nimalo neobična, jer je u tadašnjoj zapadnoj Evropi upravo ona bila glavna proljetna kultura. To prevladavanje pšenice i zobi upućuje, kao i drugdje u Evropi, na proširenost tropoljnog sistema. Naime, širenjem tih dviju žitarica na račun prosa nastala je mogućnost da se u jesen zasije pšenica, drugo proljeće zob, a zatim zemlja ostavi na ugaru godinu dana do treće jeseni.⁶⁷ Da se i u »Statuta« radilo o takvom izmjenjivanju, ne proizlazi samo iz analogije sa zapadnom Evropom ili iz činjenice da se izričito spominje ozima pšenica. Naime, kad se spominju malobrojna podavanja u prirodninama, upada u oči da su količine pšenice i zobi koje se daju u to ime uvijek jednake. To navodi na zaključak da su prinosi jedne i druge žitarice bili količinski slični ili jednaki. A odatle slijedi da su i pšenica i zob bile sijane na površinama slične veličine. Zato jedva da bi moglo biti sumnje da se radilo zapravo o istim površinama, tj. o izmjenjivanju tih dviju žitarica u sklopu tropoljnog sistema.

⁶¹ Klaka = tlaka; Z. Herkov, Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, II, 38

⁶² MEZ, II, 72

⁶³ MEZ, II, 23, 72

⁶⁴ V. npr. MEZ, II, 101

⁶⁵ MEZ, II, 72

⁶⁶ Gille B., *Le Moyen-Age en occident (Ve siècle – 1310)* u »*Les origines de la civilisation technique*«, Paris 1962, 485.

⁶⁷ N. dj., 477, 485

O povrtlarstvu i voćarstvu »Statuta« ne daju izravnih podataka, ali se može sa sigurnošću pretpostaviti da je barem voćarstvo – a možda i povrtlarstvo – zauzimalo ne baš nevažno mjesto u gospodarskom životu kaptolskih seljaka četrnaestog stoljeća. Od povrća se spominje jedino bob. A da ovi predjeli nisu oskudijevali voćkama, svjedoči i njihovo često pojavljivanje u opisima granica pojedinih kaptolskih posjeda. U većini slučajeva radi se najvjerojatnije o divljim primjercima. No s druge strane, spominju se voćnjaci i šljivici. »Statuta« navode ove voćke: šljiva, jabuka, kruška, trešnja, oskoruša i orah.

2. Stočarstvo

Neusporedivo najveće obveze kmetova kaptolskih zemalja bile su vezane uz rad na poljima i u vinogradima. Nasuprot tome, gotovo da i nema nikakvih podavanja vezanih uz stoku i općenito domaće životinje. Iz toga bi se moglo zaključiti da gajenje domaćih životinja nije bilo prošireno. No to ne bi bilo sasvim točno, premda je jasno da je ono igralo drugorazrednu ulogu u gospodarskom životu.

Gore je bilo spomenuto da je uzgajanje zobi bilo vrlo rasprostranjeno. U srednjem vijeku ta se zob trošila u znatnoj mjeri kao stočna hrana,⁶⁶ a nema razloga sumnjati da takvo stanje nije vladalo i u nas. Ako se prihvati vjerojatni i gore spomenuti zaključak da se na kaptolskom vlastelinstvu sijalo otprilike isto toliko zobi-koliko i pšenice, postaje jasno da ta količina zobi nije mogla biti sasvim mala. Pšenica je, naime, tada – tj. prije pojave kukuruza i krumpira – bila glavna hrana većine stanovništva, pa je otuda, kao i na temelju činjenice da se na nju trošio velik dio kmetske tlake, vjerojatno da se ona uzgajala u znatnijim količinama. Otuda i zaključak o većim količinama zobi, koje su se morale odraziti i na stočni fond.

O priličnoj važnosti stočarstva govori i podatak o livadama. Među radnim obvezama kmetova kanoničkih predija Ivan Gorički navodi i košnju trave na livadama.⁶⁷ Dobiveno sijeno koristilo se, dakako, za zimsku ishranu stoke. Tog sijena nije moglo biti malo, jer je kanonički kmet pojedinog selišta morao četiri dana provesti u radu na livadama. Kao što će se vidjeti, tih je selišta odnosno kmetova bilo oko 162. To znači da se samo na kanoničkim livadama godišnje radilo oko 650 radnih dana. Količina sijena dobivenog s tih livada morala je biti znatna, a služila je samo za uzgoj stoke (ili pak samo konja, ako nisu imali stoke) kanonika. A izvor i ne spominje eventualne ostale livade koje su kmetovi možda kosili za vlastite potrebe, kao i za potrebe kaptolskih predijala.

Još jedan podatak govori o proširenosti stočarstva: polja su se obrađivala pomoću plugova koje su vukli jarmovi volova. Iz izvora nije jasno koliki je postotak kmetova imao vlastite volove, ali se spominje mogućnost da pojedini kmet »obiluje volovima«,⁶⁸ odnosno da posjeduje nekoliko jarmova. Može se, dakle, pretpostaviti da volovi nisu bili nikakva rijetkost.

⁶⁶ N. dj., 485

⁶⁷ MEZ, II, 72

⁶⁸ MEZ, II, 72

Koje su životinje uzgajali odnosno upotrebljavali na Zagrebačkom kaptolskom vlastelinstvu u XIV stoljeću? »Statuta« o tome daju šture i neizravne, ali ipak upotrebljive podatke.

Gore je spomenuto da su za poljske radove upotrebljavani volovi, te da njih najvjerojatnije nije bilo malo. Oni su bili nužni i za vuču kola, a kola su se često upotrebljavala. Samo za svog gospodara kmet je morao voziti kolce u vinograd, vino iz vinograda, plodine s polja i drvo iz šume. A da se i ne spomenu mnogobrojne potrebe samih kmetova.

»Statuta« gotovo i ne spominju konje, ali je sigurno da su i oni upotrebljavani. Sa širenjem tropoljnog sistema i upotrebe zobi po čitavoj se Evropi od XI stoljeća dalje znatno povećao broj konja.⁷¹ Dekan kaptola i desetinari obilazili su kaptolske posjede na konjima.

Uzgajana je i sitna stoka, ovce i koze.⁷² Među životinjama od kojih se kupila desetina spomenute su još i svinje.⁷³ U XIII se stoljeću između Lonje i Zeline, sjeverno od Lupoglava, spominju »subulci regis«, kraljevi svinjari.⁷⁴ Postojanje kmetova glavna ili čak jedina zadaća kojih je bila da uzgajaju svinje pokazuje da su i one imale važnost u privredi ovog kraja. O tome govori i poraz na svinje koji je na ovom području zasjeđen još 1199. godine.⁷⁵

Na kaptolskom se vlastelinstvu spominje i perad. Svako je selište davalo godišnje po dvadeset jaja, dva pileta, jednog kopuna, a eventualno i jednu kokoš.⁷⁶ O ostaloj peradi izvor ne kaže ništa.

Stanovništvo se bavilo i pčelarstvom. O tome govori činjenica da je od kaptolskih podanika kupljena »decima apum«, tj. »decima mellis, cere...«.⁷⁷ Možda su se pčelarstvom bavili naročito na posjedu Grmoščici. To bi se moglo zaključiti iz okolnosti da je stanovništvo baš tog posjeda bilo zaduženo da opskrbljuje kaptol voskom.⁷⁸ Tu u blizini još i danas postoji lokalitet koji se zove »Pčelički put«.

Mora da je bilo i drugih privrednih aktivnosti na kaptolskim posjedima, ali se o njima može samo indirektno zaključivati. Tako je sigurno da je blizina velike rijeke s bezbroj rukavaca i baruština uvjetovala razvoj ribarstva. O tom u izvorima nema izričitog spomena, ali se u njima vrlo često govori o lokalitetima koji se nazivaju »piscina«, »piscatura« ili »aqua piscaria«. Jasno je da su te nazive dobili zbog svoje funkcije ribnjaka. Također, među trgovačkom robom koja je prolazila Gradecom i na koju je kaptol uzimao tribut spominju se, osim sušenih, i svježe ribe.⁷⁹ Jasno je da su morale biti upecane u neposrednoj blizini Gradeca.

Nema sumnje da je i šuma – kao uostalom svugdje gdje je nje bilo u srednjem vijeku – igrala važnu ulogu u gospodarskom životu na kaptolskom vla-

⁷¹ B. Gille, n. dj., 477

⁷² MEZ, II, 45

⁷³ MEZ, II, 46

⁷⁴ CD, III, 9C

⁷⁵ CD, II, 115

⁷⁶ MEZ, II, 23

⁷⁷ MEZ, II, 47

⁷⁸ MEZ, II, 43, 107

⁷⁹ MEZ, II, 21

stelinstvu u XIV stoljeću. Spomenuto je već da je šuma u doba o kojem govorimo pokrivala mnogo prostranija područja nego danas. Korist od šume bila je mnogostruka. Prije svega osnovni a možda i jedini građevni materijal za veliku većinu zdanja bilo je, dakako, drvo. Tako je jedna od dužnosti kanoničkih kmetova bila da kanonicima donose drva »pro edificiiis«. ⁸⁰ Poznato nam je također da su daske i letve bile jedan od uobičajenih artikala koji su se prodavali na trgu u Gradecu. Izvor izrijekom svjedoči da je najveći dio tog građevnog materijala uvožen upravo s kaptolskih posjeda, »de nostris silvis«. ⁸¹ Drugi način na koji se koristila šuma bilo je žirenje svinja. Treće, drvo je služilo za ogrjev, a lako je moguće da je bilo ljudi koji su se bavili ugljenarstvom. No o tome nema podataka. Konačno, nema sumnje da je i lov igrao stanovitu ulogu, ali važnost te uloge ne može se procijeniti. Najvjerojatnije ona nije bila velika. Poznato je da su se na gradečkom trgu prodavale kože ne samo domaćih nego i šumskih životinja. ⁸²

3. Obrt i trgovina

O eventualnim obrtnim djelatnostima na području Zagrebačkoga kaptolskog vlastelinstva u izvorima nema gotovo ni riječi, premda to ne znači da ih zato nije ni bilo. Kanonički kmetovi morali su ograđivati kurije i vrtove kanonika i u pojedinoj kuriji sagraditi sjenicu, ⁸³ ali za to nije bilo potrebno biti tesar. Oni su, kao što je već spomenuto, dovozili i drvo »za zgrade«, no ne kaže se da su kmetovi te zgrade i gradili – premda je to vjerojatno ako se radilo o jednostavnijim pothvatima. Iz činjenice da su se na sajmišta u Gradecu uvozile i tamo kao građevni materijal prodavale daske i letve ⁸⁴ moglo bi se zaključiti da je u okolici bilo profesionalnih drvosječa i pilara. Općenito govoreći, vrlo je vjerojatno da se stanovništvo kaptolskih posjeda obrtničkim proizvodima pretežno opskrbljivalo na obližnjem Gradecu. To se, dakako, ne odnosi na proizvode kućne radinosti seljaka, npr. na predu. Od nje su seljaci čak morali davati desetinu. ⁸⁵ Također je vjerojatno da su osnovni lončarski, postolarski i krojački proizvodi potjecali iz lokalnih seoskih izvora.

Kako je zagrebačka okolica tipično poljoprivredni kraj, te kako su južne padine Medvednice ispresijecane brojnim potocima, nije neobično da se u srednjem vijeku na tom području spominje popriličan broj mlinova, tj. vodenica (molendina). Osim zagrebačkog kaptola u zagrebačkoj su okolici svoje vlastite mlinove imali u najmanju ruku još, koliko je poznato, i zagrebački biskup, Gradec, cisterciti i pavlini. U prvoj polovici XIV stoljeća spominje se deset mlinova koji su bili u vlasništvu kaptola. ⁸⁶ Vjerojatno ih je bilo na raznim stranama Zagrebačkoga kaptolskog vlastelinstva, no čini se da su bili najkoncentriraniji na potocima Medveščaku i Trnavi. ⁸⁷ Po prihodu koji je dolazio

⁸⁰ MEZ, II, 72

⁸¹ MEZ, II, 21

⁸² isto

⁸³ MEZ, II, 72

⁸⁴ MEZ, II, 21

⁸⁵ MEZ, II, 114

⁸⁶ MEZ, II, 71

⁸⁷ isto

kanonicima od njihovih mlinova jasno se vidi da je među pojedinim mlinovima bilo velikih razlika u veličini.

Izriekom se u »Statuta« nigdje ne kaže da su se kaptolski kmetovi bavili trgovinom,⁸⁸ ali smo prisiljeni to ustvrditi. Četrnaesto stoljeće je razdoblje u kojem se proširuje robno-novčana privreda, kad je novac nužno sredstvo svakodnevnog života i kad je trgovina temeljena na novcu već vrlo razvijena. Osim toga, dio kmetskih podavanja bio je u novcu, pa je kmet već i zato bio prisiljen da pronade način kako da dođe do novca. Jasno je, dakako, da novčanih podavanja ne bi ni bilo kad kmet ne bi imao mogućnost da dođe do novca. A to je mogao jedino trgovinom. Naravno, pod »trgovinom« se ovdje ne može razumijevati prava profesionalna trgovina u kojoj je trgovac samo posrednik, nego jednostavno prodavanje proizvoda vlastite zemlje, vinograda ili stoke na obližnjem trgu.

II. NASTAJANJE ZAGREBAČKOGA KAPTOLSKOG VLASTELINSTVA⁸⁹

Do sada smo općenito opisivali područje na kojem je ležalo Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo, tj. kraj oko južnih obronaka Medvednice, te ravnicu oko Save na onom dijelu njezina toka koji se pruža između današnjih sela Podsused i Sviblje. No gdje su se točno na tom prostranom području smjestili posjedi koji su u XIV stoljeću činili Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo? Koji su to posjedi bili, kako su bili grupirani i kuda su im tekle međašnje linije? S kim su ti posjedi graničili, odnosno tko su bili neposredni susjedi tog kaptolskog vlastelinstva? Kako i kada su ti posjedi dospjeli u vlasništvo kaptola? Drugim riječima, kako je nastajalo i raslo vlastelinstvo o kojem je riječ?

Odgovor na ova pitanja treba naći prvenstveno zbog toga što su ti historijsko-geografski odnosi, dio kojih je bilo i to vlastelinstvo, važni za razumijevanje njegove strukture i za stjecanje potpunije i plastičnije slike situacije u kojoj je ono nastajalo i opstojalo. Osim toga, ono se smjestilo na jednom od rijetkih područja srednjovjekovne Slavonije za koje izvori dopuštaju da se historijsko-geografski поблиže upozna. Zbog svega toga, u ovom će se odjeljku obratiti posebna pažnja ocrtavanju historijsko-geografske situacije u kojoj je nastalo i raslo spomenuto vlastelinstvo.

Kako se u ovom odjeljku radi prvenstveno o teritorijalnom razvoju tog vlastelinstva, to će ovdje biti najviše govora o teritorijalnim jedinicama od kojih se ono postepeno formiralo, kao i o onima koje su ležale u njegovu bli-

⁸⁸ Iznimku čini jedino već spomenuta tvrdnja da se najveći dio građevnog materijala od drva uvezio na gradečki sajam baš s kaptolskih posjeda.

⁸⁹ Kaptolske posjede u cjelini obradila je sa stanovišta topografske analize opisa njihovih granica Lj. Dobronić u Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola. . . (usp. ocjenu J. Butorca u *Historijskom zborniku* VII, 1954. i odgovor autora u *Historijskom zborniku* VIII, 1955). No kako rezultat tog pionirskog rada nije bila i izrada upotrebljivih historijsko-geografskih karata Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva, od

žem susjedstvu. Odredit ćemo granice njihova rasprostiranja, pokušati približno ustanoviti njihov opseg, i načiniti kartu šire zagrebačke okolice gdje će biti prikazane teritorijalne jedinice koje su pokrivala to područje u XIII i XIV stoljeću.

Što su bile te »jedinice« od kojih se formiralo kaptolsko vlastelinstvo? Naravno, najmanja i osnovna jedinica bilo je uvijek selište. Ali o veličini tih jedinica zna se vrlo malo. Jer u (štampanim) srednjovjekovnim slavonskim dokumentima nisu selišta nekog područja u cijelosti gotovo nikad nabrojena ili opisana. U izvjesnoj mjeri iznimku čine »Statuta« Ivana Goričkog, ali se i iz njih za najveći dio kaptolskog vlastelinstva može samo naslućivati broj selišta. Samo u slučaju nekih sela na kaptolskom vlastelinstvu može se sa sigurnošću utvrditi broj selišta u njima. O nekim točnijim opisima tih selišta nema ni traga. Zbog svega toga nemoguće je uzeti selište kao točno određenu jedinicu kojom bi se mogla prikazati situacija na teritoriju o kojem je riječ.

Veća teritorijalno-administrativna jedinica je selo. U izvorima je moguće u grubim crtama pratiti historijat naših sela na tom području. Ali većina sela nalazila se u sklopu neke veće cjeline, pa im zato u dokumentima nikada nisu ocrtane granice niti su ikada pobliže opisana. Jedino u slučaju kad neki posjed obuhvaća samo jedno selo, moguće je iz opisa granica tog posjeda zaključivati o teritoriju dotičnog sela. No to je rijedak slučaj. Prema tome, premda nam je poznata većina sela koja su se u XIV stoljeću nalazila u široj zagrebačkoj okolici, te premda gotovo redovito možemo identificirati njihova srednjovjekovna imena i smjestiti ih na geografskoj karti, izvori ne omogućuju da pobliže odredimo teritorij pojedinog sela, tj. da mu odredimo granice i opseg.

Očito je, dakle, da je, kad se radi o srednjovjekovnoj Slavoniji, nemoguće proučavati takvu mikrogeografiju. To u punoj mjeri vrijedi i za vlastelinstvo Zagrebačkog kaptola u Zagrebačkom distriktu. Jer ne samo da je nepoznat položaj, opseg i međusobni prostorni odnos pojedinih selišta unutar jednog sela – to, dakako, vrijedi i za osamljena selišta izvan okvira nekog sela – nego se to isto može reći i za veliku većinu samih sela u sklopu pojedinih posjeda.

bitne važnosti za ovu raspravu, bili smo prisiljeni preispitati svu relevantnu izvornu građu i sami pokušati takve karte sačiniti. Naši se zaključci većinom podudaraju s mišljenjima Lj. Dobronić, no ovdje ih nismo mogli potanje obrazlagati. Ipak, nužno ih je ovdje ukratko navesti, ne samo zbog toga da budu razumljivije priložene historijsko-geografske karte, već i zato što se samo mali dio podataka iz teksta ovog odjeljka može naći u spomenutoj raspravi Lj. Dobronić.

Od ostalih djela valja spomenuti rasprave M. *Stanisavljevića*, Baranove zemlje, *Vjesnik državnog arhiva* XI, 1945. i I. *Kampušića*, Prilog pitanju postanka varoši Gradeca kraj Zagreba, *Historijski zbornik* XVIII, 1965, a za okolna područja također Lj. *Dobronić*, Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa... I. K. *Tkalčić*, Uvod u MZ I, Lj. Ivančan, Vratislav i pleme Aka. Genealogijska studija od XIII. do XV. vieka, *Vjesnik Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva* 6, 1904, J. *Buturac*, Popis župa zagrebačke biskupije od godine 1334, *Kulturno poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb 1944. Osim toga P. *Škok*, Toponomastički prilozi – Zagreb, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 7, Ljubljana 1928, te uz veliki oprez i J. *Čuk*, Zagrebačka županija oko XIII. stoljeća, Zagreb 1942.

Današnji istraživač ograničen je u radu svojim izvorima. Oni na mnoga njegova pitanja ne daju odgovor, a istodobno nameću određeni pristup problemima koje otvaraju. Kad se radi o pitanju organizacije određenoga teritorija u geografskom smislu, ili, drugim riječima, kad se radi o pitanju jedinica (demografskih, ekonomskih ili nekih drugih) koje tvore taj teritorij, izvori srednjovjekovne Slavonije poznaju samo jedan kriterij: vlasništvo nad zemljom (u smislu srednjovjekovnog pojma feudalnog vlasništva). Gotovo nikad nije zabilježeno koliko se i kakvih selišta nalazi na nekom području, ako je čitav taj teritorij u rukama jednog vlasnika. O tome bi se govorilo samo u slučaju da pojedina selišta pripadaju različitim vlasnicima. I o teritoriju pojedinog sela više se govori samo onda ako ono tvori jednu vlasničku cjelinu, tj. ako je vlasništvo jednog vlasnika, dok okolni teritorij pripada drugim vlasnicima.⁹⁰ Prema tome, teritorijalne jedinice na koje upućuju izvori zapravo su vlasničke jedinice, odnosno teritoriji koji se nalaze u rukama jednog vlasnika.

Onaj tko želi načiniti kartu zagrebačke okolice u srednjem vijeku primoran je to načiniti na sasvim određen način. On neće moći prikazati čestice neposrednih obrađivača zemlje. Njihova sela, doduše, on poznaje po imenu, pa ih zato može otprilike i smjestiti na geografsku kartu. Ali, kako je već rečeno, opseg i oblik teritorija tih sela ostaje, osim u iznimnim slučajevima, nepoznat. Izvori neposredno omogućuju samo jedno: da se kartografski prikaže kako je zemlja bila podijeljena među pojedinim vlasnicima.

No to i nije tako malo. Ne treba sumnjati da je dio teritorija koji su dospjeli u vlasništvo crkve već i prije toga bio organiziran u vlastelinstva. Došavši pod vlast crkve, sela i posjedi tih vlastelinstava najvjerojatnije su se postepeno stapali u jednu novu i veću cjelinu – Kaptolsko vlastelinstvo. A kao što je dobro poznato, vlastelinstvo u srednjem vijeku nije samo imovinskopravna kategorija. Ono je i ekonomska, a zatim i upravno-politička cjelina. Kao teritorij u vlasništvu jednog vlasnika, naime, ono je određivalo kako ekonomsku organizaciju tih zemljišta tako i upravno-političku situaciju na njima. Prema tome, ustanoviti i prikazati geografsko rasprostiranje pojedinih vlasničkih cjelina u široj zagrebačkoj okolici značilo bi saznati nešto više ne samo o vlasništvu nad zemljom u srednjem vijeku, nego i o ekonomskoj i upravnoj strukturi tog teritorija.

a) TERITORIJALNI OPSEG KAPTOLSKOG VLASTELINSTVA U PRVOJ POLOVICI XIV STOLJEĆA

Da bi se mogao prikazati postepeni razvoj i širenje kaptolskih posjeda, bit će nužno najprije ocrtati situaciju kakva je u pogledu teritorijalno-vlasničkih odnosa na čitavom tom području na kojem se smjestilo Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo vladala u prvoj polovici XIV stoljeća, a prvenstveno, da-

⁹⁰ Takav je npr. slučaj biskupova Čučurja. Čini se da se u dokumentima čak ni pojedini prediji često ne izdvajaju iz veće cjeline, ako ova pripada jednom vlasniku. Tako se npr. Bukovac i Blizna poimence navode kao prediji. No budući da su oba ležala unutar veće cjeline koju smo nazvali »Zagrebački posjed«, o njima se u izvorima nikad pobliže ne govori.

kako, kakav je bio opseg i raspored posjeda koji su sačinjavali to vlastelinstvo.⁹¹

Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo sastojalo se od četiri grupe posjeda. To su bile centralna, zapadna, istočna i južna grupa.⁹²

Centralna grupa tih posjeda u sklopu koje se nalazi i Zagreb, tj. sjedište biskupa i kaptola, obuhvaća najveći teritorij. Pruža se između sljemena Medvednice na sjeveru i Save na jugu. Od vrha Sljeme granica se spušta potocima Bliznecom, Gračancem i konačno Medveščakom, dosežući Savu kod spomenutog savskog prijelaza Kraljev brod, tj. kod današnjeg Trnja. Zapadni je susjed gotovo čitavom dužinom ove granice Gradec. Jedino se oko današnjih Remeta, između srednjeg Blizneca i gornjeg Gračanca, smjestio kao neka enklava pavlinski posjed. Južna je granica, rekosmo, bila Sava. Negdje istočnije od Ivanje Rijeke granica je skretala prema sjeveru. Prešavši Kraljevečki lug i cestu koja je vodila na templarske svetomartinske posjede, a zatim i »kraljevsku« zelinsku cestu, granica postepeno skreće na zapad. Na brežuljcima iznad Branovca međašnja linija naglo okreće na sjever i, obišavši s juga i zapada kotlinu Čučurja, izbija na medvedničko sljeme. Poznati nam susjedi s ove strane bili su Gradec, tj. njegovi posjedi Sviblje i Kobiljak, nadalje prostrane templarske zemlje između rječica Lonje i Kašine, zatim biskupov posjed Vugrovec, a na sjeveru selo i posjed Čučurje, koje je isto tako pripadalo biskupu. Sjeverni susjed, prema kojemu je granična linija hrbat planine između vrhova Lipe i Sljemena, veliki je i poznati rod Ača.

Ova središnja grupa kaptolskih posjeda nastala je od osam nezavisnih cjelina, koje su tokom XII i XIII stoljeća dospijevale pod vlast kanonika, i koje su u prvoj polovici XIV stoljeća sačinjavale uglavnom jedinstven i zatvoren teritorij granice kojega smo upravo opisali. Tih osam cjelina – od kojih su najmanje dvije ili tri mogle još i prije dolaska pod kaptolsku vlast biti organizirane u vlastelinstva – bili su slijedeći teritoriji i posjedi: Zagrebački posjed, Baranov posjed, »Terra Casina«, »Terra Cupuc et Widuse«, »Terra Opor«, »Terra Chernelec«, »Terra Braten« i »Terra Tornaua«.

Zapadna grupa kaptolskih posjeda⁹³ leži na području gdje se zapadni obronci Medvednice približavaju Savi na vrlo malenu udaljenost. I ova grupa posjeda – što je tipično za posjede pod zapadnom Medvednicom – prostire se od hrpta planine do Save. Granica slijedi uzvodno tok Save otprilike od današnjeg Savskog mosta do mjesta koje je nešto zapadnije od današnje

⁹¹ U samom procesu istraživanja išlo se, naravno, induktivnim a ne deduktivnim putem, tj. ponajprije je proučen posjed po posjed, od njegove pojave u svjetlu izvora pa do polovice XIV stoljeća. Kao ukupni rezultat dobivena je slika teritorijalnog rasporeda i opsega čitavog Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva polovicom XIV stoljeća. No u tekstu je radi veće jasnoće i preglednosti primijenjen obrnuti pristup, tj. krenulo se od završne situacije ka ranijim fazama razvoja tog vlastelinstva.

⁹² Izvori ne poznaju ovakvu podjelu kaptolskog posjeda, jer ih uopće ne zanima geografski princip podjele nekog teritorija, već samo vlasništvo nad zemljom.

⁹³ Između centralne i zapadne grupe kaptolskih posjeda oko Zagreba smjestio se Gradec i njegov teritorij, koji se također protezao od sljemena Medvednice na sjeveru pa do Save na jugu. Njegova se istočna granica podudarala sa zapadnom granicom kaptola, dok je na zapadu međašnja linija uglavnom slijedila u sjevernom dijelu potok Kunišćak, a južnije Veliki potok.

Savske Opatovine. Odatle skreće na sjever, pa preko današnjeg Borčeca izbija na Ponikve i time na sljeme planine. Sljemenom se vraća na istok do Vra-bečke gore. Od Save pa do te gore neposredni susjed je rod Ača, u prvoj polo-vici XIV stoljeća još uvijek vlasnik najvećeg dijela zapadne i sjeverne Medved-nice. Vrabečkom gorom i zatim uglavnom Velikim potokom međašnja se li-nija spušta do Save. Sjeveroistočni susjedi su ovdje sela Mikulići i Lukšići, a jugoistočni Gradec.

Ova zapadna grupa kaptolskih posjeda nastala je također u XII i XIII sto-ljeću spajanjem četiriju većih cjelina. To su bili posjedi Vrapče, Grmošćica, Završje i Rudeš. I oni su – osim možda Završja – u prvoj polovici XIV sto-ljeća tvorili, kako se čini, zatvorenu i homogenu cjelinu.

Istočna grupa kaptolskih posjeda bila je po opsegu, premda vjerojatno ne i po važnosti i naseljenosti, slična zapadnoj skupini. Smjestila se u kraju gdje su Medvednica i Sava već vrlo daleko jedna od druge. Tako na jugu gra-nica ove skupine posjeda ne seže dalje od ceste koja od Zagreba vodi prema Zelini. No na Medvednici ovi istočni posjedi obuhvaćaju velik dio samog gor-skog sljemena i čak prelaze na sjeverne padine planine. Koncentrirali su se oko gornjeg toka potoka Kašine i izdužili su se u smjeru sjever-jug. Iznimku čine posjedi »Terra Cozolyn« i »Wrazilaz«, koji su se smjestili na medvednič-kom hrptu između sela Sv. Matej i vrha Kozolin. Susjedi su ovdje bili još jed-nom rod Ača, a na zapadu zagrebački biskup.* Istočna granica ove grupe sli-jedi u južnom smjeru nisko gorje istočno od potoka Kašine, prelazi potok Bla-gušu, izbija preko brežuljaka na potočić Jasenovc, koji onda slijedi do mje-sta na kojem ovaj utječe u Glavničiću. Prateći ovaj vodeni tok nizvodno, me-đašnja linija završava na spomenutoj zelinskoj cesti. Zapadna se granica od te ceste uskoro odvaja u sjeverozapadnom smjeru i, prešavši kašinsku cestu, između sela Sepnica i Kašina i preko niskog bregovlja oko Planine ponovo izbija na medvedničko sljeme. Isprva dugo graniči s biskupovim posjedom Vugrovcem, koji razdvaja istočnu od centralne skupine kaptolskih zagrebač-kih posjeda. Sjevernije su susjedi templari u Planini.

Istočna skupina kaptolskih zagrebačkih posjeda nastala je od pet cjelina. To su bili posjedi »Terra Cassina cum Blagussa«, »Terra Vlk«, »Terra Casna«, »Terra Cozolyn« i »Wrazilaz«. Čini se da su i oni u prvoj polovici XIV stoljeća bili jedinstvena teritorijalna cjelina.

Konačno, južnom skupinom kaptolskih posjeda nazvali smo dio terito-rija u vlasništvu zagrebačkog kaptola koji se smjestio južno od Save, na po-tezu od današnjeg Lučkog na zapadu do otprilike Ščitarjeva na istoku. Sje-verna je granica, prema tome, bila Sava. Nije jasno da li je na zapadu Lučko ulazilo u okvir ove grupe kaptolskih posjeda, no za selo Blato nema nikakve sumnje. Na istoku je međašnja linija tekla negdje istočnije od Ščitarjeva. Kako je ta južna grupa kaptolskih posjeda neusporedivo najslabije poznata, nemoguće je reći kako je daleko na jug ona sezala. Vjerojatno nije prelazila

* Posjedi Sekirje i Planina (koju valja razlikovati od istoimenog templarskog pos-jeda) također su prvotno pripadali Ačama, ali ih je biskup u drugoj polovici XIII sto-ljeća otkupio od njih.

rječice Lomnicu i Odru.⁶⁶ Isto tako, zbog nedostatka podataka ne može se tvrditi da su ti južni kaptolski posjedi bili jedinstvena teritorijalna cjelina. Od posjeda koji su sačinjavali taj teritorij poznati su – uz veliki i, čini se, homogeni posjed Prevlaku – posjed Blato, »Tupal« i Kosnica.⁶⁶

b) KAPTOLSKO VLASTELINSTVO OD XII DO PRVE POLOVICE XIV STOLJEĆA

Da bi se otkrilo i objasnilo kada je i kako nastajalo i raslo Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo, bit će nužno odgovoriti na čitav niz pitanja. Od kojih je teritorijalno-vlasničkih jedinica ono formirano? Gdje su se smjestile te prvotne jedinice? Kakav im je bio opseg? Kada je i kako pojedina od tih jedinica ušla u sastav kaptolskog vlastelinstva, odnosno kako je ono dobilo opseg i oblik koje je imalo u prvoj polovici XIV stoljeća i koje smo već ukratko opisali? Da bi se našao odgovor na ova pitanja, potrebno je promotriti čitavo kaptolsko vlastelinstvo, posjed po posjed, i to od časa kada se pojedini od tih posjeda javlja u svjetlu izvora pa do polovice XIV stoljeća, a katkada iznimno i dalje. Te posjede treba ponajprije identificirati, zatim ustanoviti – koliko to izvori omogućuju – kako su tekle njihove međašnje linije, ispitati koja su se naselja na njima razvila i, konačno, pratiti – gdje je to moguće – njihov historijat prije i poslije trenutka kada su došli u ruke kaptola.⁶⁷

A) Centralna skupina kaptolskih zagrebačkih posjeda

1) Zagrebački posjed

Središnji prostor Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva sredinom XIV stoljeća bilo je bez sumnje područje Zagreba i prostranog teritorija koji se pružao uglavnom istočno od njega. Kako izvori tom teritoriju, jedinom od kaptolskih posjeda u sklopu Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva, ne daju nikakav naziv, nazvali smo ga »Zagrebačkim posjedom«. Zagreb je bio središte biskupije i kaptola. Spomenuti je teritorij bio, po svemu sudeći, jedan od najmanje tri posjeda koje je kralj Ladislav darovao zagrebačkom biskupu pri-

⁶⁶ I dalje nizvodno duž Save bilo je kaptolskih posjeda. No oni uglavnom ulaze, kako se čini, u sklop Sisačkog kaptolskog vlastelinstva, pa se stoga u ovoj radnji ne spominju. Izuzetak je možda bio jedino sasvim izolirani posjed Preseka na Savi.

⁶⁶ Kosnica je vjerojatno dospjela u sklop kasnijeg većeg posjeda Prevlaka.

⁶⁷ U skladu s osnovnom temom ove radnje najveću pažnju ćemo, dakako, posvetiti opisivanju posjeda zagrebačkog kaptola u Zagrebačkom distriktu. No ti su posjedi – naročito u ranijim fazama razvoja kaptolskog vlastelinstva – graničili često s pojedinim teritorijima koji nisu bili u sklopu tog vlastelinstva. Ti teritoriji nalazili su se katkada usred kaptolskih posjeda, te su im se granice nerijetko podudarale. Štoviše, kako su opisi međašnjih linija u srednjovjekovnim slavonskim dokumentima često nedovoljno jasni, mnogo puta su se granice pojedinog kaptolskog posjeda mogle ustanoviti tek onda kad smo usporedili i kombinirali opise granica samih kaptolskih posjeda s jedne strane i okolnih teritorija s druge. Zbog svega ovoga bili smo u nekoliko navrata prisiljeni istražiti i neke druge posjede i u najosnovnijim crtama prikazati i njihove konture. To se odnosi prvenstveno na područje Gradeca, te na biskupove posjede Čurjue i Vugrovec.

likom osnivanja zagrebačke biskupije 1093. godine.⁹⁸ I godine 1201. prilikom potvrđivanja i opisivanja svih biskupovih posjeda nalazimo Zagrebački posjed u punom vlasništvu biskupa.⁹⁹ No 1328. godine ovo se područje opisuje kao kaptolsko.¹⁰⁰ Poznato je, doduše, da je barem jedan njegov mali dio (»Vicus Latorum«) tada još pripadao biskupu, ali mora da je veći dio tog teritorija te godine već bio u rukama kaptola.¹⁰¹

Opis granica Zagrebačkog posjeda iz 1201. godine¹⁰² uglavnom je dovoljno jasan da omogući smještavanje tog teritorija u određene geografske okvire. Na zapadu je granicu tvorio Medveščak, potok koji je stoljećima razdvajao crkveni teritorij od gradečkog. Na jugu je granica bila Sava. Na istoku je granična linija neko vrijeme slijedila potok Trnavu, otprilike do mjesta gdje je glavna cesta, koja je vodila u smjeru istok-zapad, prelazila potok Trnavu. Od Save do ovog mjesta susjed biskupove zemlje bio je Baran, dekan zagrebačke crkve. Granica je tada skretala na sjeverozapad.¹⁰³ Prešavši šumu Dubravu, dosegla je potok Bliznec (»Maior Blizna«). Tu se doticala neke zemlje za koju se kaže da se sterala između »Maior Blizna« i »Minor Blizna« i da je obuhvaćala »quatuor aratra«. Godine 1237. biskup daje kaptolu neku zemlju veličine četiri aratura.¹⁰⁴ Na toj su zemlji bila četiri kmetška selišta, a naglašeno je da je pripadala »ad ius episcopale specialiter«. Ovdje se u oba slučaja očito radi o istoj zemlji, a jedva da može biti sumnje da je to današnji Biškopov Čret.¹⁰⁵ Od mjesta gdje je izašla na potok Bliznec granica nastavlja prema sjeveru do sela koje je dekan Baran poklonio crkvi, i koje je najvjerojatnije iden-

⁹⁸ Koji su to bili posjedi? Potvrdnica biskupovih posjeda iz 1201. godine (CD, III, 7) izričito spominje samo dva: Dubravu i Čazmu. Upada u oči da su upravo ta dva posjeda bili daleko najveći od svih biskupovih posjeda koje je ovaj tada posjedovao. Moguće je da ta činjenica odražava njihovo porijeklo. U spomenutom dokumentu, međutim, nije rečeno kako je biskup došao do Zagrebačkog posjeda. Kako je to područje obuhvaćalo i samo sjedište biskupije – i time imalo u očima suvremenika posebnu »dignitas« – više je nego vjerojatno da je i ono otrpve pripalo biskupu, tj. da mu ga je darovao još kralj Ladislav.

⁹⁹ CD, III, 7

¹⁰⁰ CD, IX, 405

¹⁰¹ Premda se u izvorima obično jasno razlikuju imanja koja su pripadala biskupu od onih koja je posjedovao kaptol, to ipak nije uvijek slučaj. Uopće, odnos biskupa i kaptola nije toliko poznat da bi se o njemu mogli stvarati konačni zaključci. Ni izvori nisu katkada dovoljno jasni. Tako, spomenuli smo, Karlo I potvrđuje 1328. godine zagrebačkom kaptolu njegove zemlje, ali opažamo da se unutar granica tih kaptolskih zemalja nalazi i biskupov teritorij koji je kralj Emerik potvrdio biskupu još 1201. godine.

¹⁰² CD, III, 7

¹⁰³ Susjedi su na ovom području »vinitores regis«, vrlo vjerojatno kraljevski kmetovi. Moguće je da se radi o selu koje se danas zove Novaki. Taj je kraj još 1274. godine pripadao kralju. Te godine, kako će se vidjeti, kralj ga daje nekom ser Gerardu.

¹⁰⁴ MEZ, I, 76

¹⁰⁵ Ne samo da sam naziv Biškopov Čret upućuje na bivšeg vlasnika, nego još jedna činjenica navodi na isti zaključak. Jedini potok u blizini koji bi se mogao identificirati s onim u izvoru nazvanim »minor Blizna« jest bezimeni potocić koji s istočne strane omeđuje Biškopov Čret.

tično s današnjim Bukovcem.¹⁰⁶ Obilazeći Bukovec sa sjeverne strane granica se nastavljala prema zapadu, a zatim, otprilike na brežuljcima istočno od današnjeg Mihaljevca, skretala na sjever. Kod sela Dolja spuštala se na glavnu cestu za Markuševac, a odatle je dolinom prema jugu slijedila potok Gračanec koji se ulijeva u Medveščak.

To je, dakle, bio Zagrebački posjed 1201. godine. On se sastojao od nekoliko cjelina. Premda se one još ne vide iz dokumenta iz 1201. godine, moguće je da su već i tada postojale. Kasnije se, međutim, pojavljuju u svjetlu mlađih izvora.

Sjeverno od stolne crkve nalazilo se u prvoj polovici XIV stoljeća sjedište kaptola, a kanonici su ga nazivali »vicus noster«.¹⁰⁷ To je područje obuhvaćalo i jedan ribnjak (današnji Ribnjak).¹⁰⁸ Kako je 1344. godine kaptol na vlastitom zemljištu osnovao varoš Lepu Ves, očito je da je i čitav teritorij od katedrale do Gupčeve zvijezde pripadao kaptolu. Čini se da je od samog osnutka biskupije i kaptola ovo kaptolsko središte bilo u kaptolskom posjedu. Kasnije ga je kaptol izgubio, ali ga 1237. godine opet zadobiva.¹⁰⁹

Neposredno istočno od katedrale smjestilo se »Viculus Latinorum«,¹¹⁰ naselje nekih romanskih kolonista, »Latina«, koje se prvi put indirektno spominje 1198. godine.¹¹¹ To je bilo biskupovo naselje.¹¹² Roman je u srednjem vijeku, i to ne samo kod nas, često nazivan Vlahom, pa je naziv tog naselja ostao sačuvan u imenu današnje Vlačke ulice i nazivu područja Lašćine. Lašćina je bilo područje koje su uživali stanovnici »Latinskog naselja«,¹¹³ dok se samo naselje vjerojatno smjestilo ispod biskupova sjedišta i duž Vlačke ulice. Vrlo je vjerojatno da je zapadna¹¹⁴ i sjeverna granica Lašćine bila današnja Bijenička ce-

¹⁰⁶ Lj. Dobronić, slijedeći M. Stanisavljevića, misli da je to selo današnji Biškupec, zaselak neposredno zapadno od Remeta (Lj. Dobronić, Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog biskupa. . . str. 249). No to je vrlo nevjerojatno. Prije svega, to bi značilo da je biskup posjedovao područje koje su u drugoj polovici XIII stoljeća dobili remetski pavlini. Poznato je, međutim, da to zemljište njima nije darovao biskup nego neki Miroslav, sin Herkuka, te da je to bila njegova nasljedna zemlja. Osim toga, Baranove su zemlje bile kaptolske a ne biskupove, pa nije nimalo vjerojatno da se ovdje radi o selu Biškupcu, koje je – očito – bilo biskupovo. Najvjerojatnije je u pitanju današnji Bukovec. Ne samo da se taj zaključak mnogo bolje slaže s kasnijim opisima granica crkve i remetskog samostana, nego se i selo Bukovec u XIV stoljeću izričito spominje kao kaptolsko.

¹⁰⁷ MZ, I, 172

¹⁰⁸ MZ, I, 12

¹⁰⁹ MZ, I, 12

¹¹⁰ Premda nas »Viculus Latinorum« kao biskupovo naselje ovdje samo po sebi direktno ne zanima, prisiljeni smo ovdje ukratko izložiti njegov položaj. Naime, područje koje je pripadalo tom naselju smjestilo se kao neka enklava usred teritorija koji je, čini se, u XIV stoljeću pripadao kaptolu, pa su stoga gotovo sve granice tog područja ujedno i međe kaptolskog zemljišta.

¹¹¹ MZ, I, 3

¹¹² »Viculus Latinorum« bilo je dio veće cjeline zvane »Villa zagrabiensis« (MZ, I, 19). Ne može se točno utvrditi što je sve ona obuhvaćala.

¹¹³ To se područje 1347. godine naziva »terre... episcopi ad vicum Latinorum pertinentes« (MZ, I, 190).

¹¹⁴ MZ, I, 190

sta,¹¹⁵ te da je istočna granica vodila današnjom Bukovačkom cestom.¹¹⁶ Nije moguće ustanoviti kuda je tekla međašnja linija na jugu od tog biskupova naselja.

Lepa Ves je slijedeća cjelina koju u XIV stoljeću nalazimo na Zagrebačkom posjedu. Očito je da je tada kaptol upravljao područjem na kojem se smjestila Lepa Ves, jer ju je on 1344. godine proglasio slobodnom općinom. Lepa Ves se smjestila duž potoka Medveščaka, između Gupčeve zvijezde na sjeveru i samog kaptola na jugu. Prilikom osnutka kaptol joj je dao na uživanje »totam terram nostram de Bukoucha«, osim vinograda koji su se nalazili na tom području i pripadali pojedinim kanonicima ili pak nekom drugom vlasniku.¹¹⁷ Ta se »terra Bukoucha« prostirala od Mirogoja na zapadu do potoka Blizneca na istoku, a na jugu je graničila s Laščinom. Godine 1347. kaptol je novosagrađenoj lepoveškoj župnoj crkvi sv. Ivana dao područje koje se, kako to s velikom vjerojatnošću drži Tkalčić,¹¹⁸ prostiralo na istok do današnje Bijeničke ceste, tj. do zapadne granice »Latinskog naselja«.¹¹⁹ Iste godine Ivan Arhidakon Gorički, utemeljitelj spomenute crkve sv. Ivana, dao je ovoj i svoj predij Donja Blizna. To je današnja sjeverna Dubrava.¹²⁰ Tako se čini da je od 1347. do 1377. godine čitav neprekinuti pojas od Lepe Vesi do sjeverne Dubrave bio pod upravom Lepe Vesi. No jasno je da je to zemljište bilo dano samo na korištenje. Tako kaptol 1376. godine govori o Bukovcu kao o »svom teritoriju«,¹²¹ premda ga je 1344. godine dao lepoveškoj općini. Iz dokumenta iz 1347. godine jasno je da Ivan Gorički daje kaptolu neka »servicia« sa svog imanja Blizna. Ta »servicia« zajedno s čitavim predijem prelaze 1347. godine Lepoj Vesi, odnosno crkvi sv. Ivana. Kad 1376. godine čitavo područje Bukovca i Blizne dolazi pod Remete, pavlini preuzimaju i obveze na određena »servicia« s tog teritorija.¹²²

Ostali dio tog Zagrebačkog posjeda u XIV stoljeću mnogo je slabije poznat. Tako se zna za već spomenutu »terra Crog vocata«,¹²³ koja se nalazila iza

¹¹⁵ Godine 1377. remetski je samostan neke svoje zemlje dao Lepoj Vesi i tamošnjoj crkvi sv. Ivana u zamjenu za teritorij koji su Lepa Ves i Sv. Ivan posjedovali od 1344. odnosno 1347. godine. To je bio pojas brežuljkastog zemljišta koje se prostiralo otprilike od Mirogoja na zapadu do sjeverne Dubrave na istoku. Istočni dio tog područja naziva se »predium Blizna«, a zapadnije je bio »predium« ili »terra« Gornji Bukovec. Prilikom spomenute zamjene zemlje do koje je došlo 1377. godine opširno su ali i nejasno opisane granice tog područja (MZ, I, 250). Kao južni susjed navodi se tom prilikom »Vicus Latinorum«. Iz toga je jasno da je to romansko naselje tada posjedovalo današnju Laščinu.

¹¹⁶ Na to upućuju ne samo današnji nazivi tih lokaliteta nego i izvori. Godine 1322, naime, razgraničili su svoje zemlje kaptol i remetski samostan. Tu se kao granica spominje i neka »antiqua via que quondam ibat versus Zagrabiam« (MZ, I, str. 102). Čini se da je ta cesta predstavljala granicu i dalje na jugu, tj. između biskupova »Vicus Latinorum« i kaptolskog Donjeg Bukovca.

¹¹⁷ MZ, I, 172

¹¹⁸ MZ, I, CXLV

¹¹⁹ MZ, I, 189

¹²⁰ MZ, 190

¹²¹ MZ, I, 250

¹²² isto

¹²³ MEZ, II, 71

dominikanske crkve i samostana sv. Nikole u Vlaškoj ulici. To »iza« najvjerojatnije označava južni ili istočni pravac, jer je pisac zacijelo gledao s kaptola. Osim toga, »terra Crog« bile su oranice, »tlake«, pa su se one već i zbog reliefa tog područja morale smjestiti južno od Vlaške ulice i samostana.¹²⁴ Čini se vjerojatnim da je ime »Crog« sačuvano u nazivu današnje zagrebačke četvrti Kruge, koja se smjestila oko 1,5 kilometara južno od Vlaške ulice. To je područje »Crog« do 1235. godine pripadalo zagrebačkom biskupu, kao uostalom i gotovo čitav Zagrebački posjed. Te godine ga je od biskupa kupio zagrebački kantor Pankracije i poklonio ga kaptolu na zajedničko uživanje.¹²⁵

Nadalje, i današnji Biškopov Čret se, kako je spomenuto, izdvaja kao poseban teritorij od četiri aratruma. U izvoru je neimenovan.

Osim toga, na Zagrebačkom su se posjedu nalazili neki od kaptolskih predija koji se spominju u »Statuta« 1334. godine. To su bili, osim Bukovca, Vukomerec i Struga.¹²⁶ O posjedu Vukomerec (»Wlkmerch«) na donjem Štefanovcu ne zna se mnogo, osim da je u prvoj polovici XIV stoljeća bio kaptolski predij i da je nosio dva naziva »Sydougay« i »Wlkmerch«.¹²⁷ Kaptolski predij Struga (»Strugh«) nalazio se po svoj prilici kod današnjeg istoimenog naselja nedaleko od Žitnjaka. Ime »Ztrugua« spominje se već 1217. godine kao naziv nekog potoka na tom području.¹²⁸ No kako je taj toponim čest na području oko Save, nije sigurno da se »Ztrugua« iz 1217. godine nalazila na mjestu kasnijeg predija »Strugh«.

Kad se, na kraju, ponovo promotri Zagrebački posjed crkve u cjelini, nije moguće konačno ustanoviti je li on u doba nastanka »Statuta« – kao što se to može pretpostaviti na osnovi popisa kaptolskih posjeda iz 1328. godine – bio u potpunosti kaptolski, ili su pak, uz »Vicis Latinorum«, još neki njegovi dijelovi pripadali biskupu. U svakom slučaju, jasno je da je Zagrebački posjed malo-pomalo prelazio u ruke kaptola. Čini se da je 1201. godine čitavo ovo područje bilo biskupovo. No oko godine 1350. kaptol je unutar Zagrebačkog posjeda imao u najmanju ruku slijedeće teritorijalne jedinice: svoje centralno zemljište, Lepu Ves, Bukovec, Donju Bliznu, zemlju »Crog«, Vukomerec i Strugu.

Spomenuli smo da je Zagrebački posjed velikim dijelom graničio s područjem Gradeca. Osim toga, između potoka Gračanca te gornjih tokova Blizneca i Medveščaka smjestilo se donekle problematično područje, koje je u drugoj polovici XIII stoljeća prvo pripalo zagrebačkom biskupu i zagrebačkoj crkvi, a kasnije dospjelo u ruke Gradeca. Da bi se mogao prikazati tok granica ovog jedno vrijeme crkvenog teritorija, te upotpuniti opis dijela granica Zagrebačkog posjeda, nužno je poslužiti se relativno temeljitim opisom gra-

¹²⁴ I. Kampuš slično smatra »da spomenutu zemlju valja tražiti nešto istočnije od današnjeg Trga Republike« (n. dj., 131 – 3).

¹²⁵ MEZ, I, 75. Čini se da je kaptol u to vrijeme već imao tamo neko zemljište.

¹²⁶ MEZ, II, 43. Nije isključeno da se još koji od predija spomenutih u »Statuta« tamo nalazio, ali to nije moguće sa sigurnošću ustanoviti.

¹²⁷ Na temelju analogije vrlo je vjerojatno da je naziv »Sydougay« stariji. Iz tog, naime, razdoblja ima nekoliko primjera takve promjene imena.

¹²⁸ MEZ, I, 37

nica gradečkog područja.¹²⁹ To je moguće učiniti stoga što su zapadna granica crkvenog područja i istočna granica Gradeca identične.

Istočna granica¹³⁰ počinjala je od savskog prijelaza »Kraljev brod«, otprilike od mjesta gdje danas Most slobode premošćuje Savu, idući odavde u sjevernom pravcu i dotičući lokalitete koje je danas nemoguće točno ubicirati. Kao susjedi s istočne strane navode se »populi regis«. Najvjerojatnije su živjeli na području današnjeg Trnja, okruženi sa zapada gradečkim posjedima, s istoka crkvenim, a s juga Savom.¹³¹ Došavši do potoka Medveščaka (»Cyrkue-nich«) međašnja je linija tekla njime uzvodno gotovo do njegovih izvora visoko pod Sljemenom. Do Mihaljevca je susjed bila crkva.¹³² Ubrzo iznad izvora »Kubulkut«, najvjerojatnije današnjeg Kraljičina zdenca, granica je skretala na istok do potoka »Zopotnika«,¹³³ te preko brijega Brestovca do potocića »Lomzky potok«. To je bez sumnje današnji potok Lonjščina. Odatle granica ide ravno na Sljeme, gdje graniči s kaptolskim zemljama »Cupuc et Widuse« i s posjedom roda Ača smještenim na sjevernoj padini Medvednice.

Spomenuto područje između tri potoka, Medveščaka, Gračanca i Blizneca, te vrha Sljemena na sjeveru, graničilo je na zapadu, dakle, s prvobitnim gradečkim teritorijem. Na jugoistoku je prvi susjed bio kaptol, odnosno njegov Zagrebački posjed. Na sjeveroistoku, s druge strane Blizneca, ležalo je prostrano područje koje izvori nazivaju »Terra Cupuc et Widuse« i koje je 1221. godine pripalo kaptolu. Kako su i gradečki teritorij i »Terra Cupuc et Widuse« bili isprva zemlja castruma, ne treba sumnjati da je to također bilo i područje o kojem je ovdje riječ. To izričito potvrđuje i slučaj sela Kraljevca, »Kraljeva sela«, koje je do 1275. godine potpadalo pod zagrebački castrum. Na tom području nalazimo u XIV stoljeću, uz već spomenuti Kraljevec, još dva sela, Gračane i Pristavščinu.

Kraljevec (»Craleuch«), selo pod Medvednicom, prvi put se spominje 1275. godine. Te je godine ban darovao biskupu »terram castri zagrabiensis. . . Fayz vocatam«.¹³⁴ Iz kasnijih je izvora poznato da je »Fayz« bilo staro ime za Kraljevec. Ne zna se što se s Kraljevcom dalje događalo, ali ga 1334. godine nalazimo

¹²⁹ MZ, I, 15

¹³⁰ Granice Gradeca opisat ćemo malo opširnije, jer Tkalcic po našem mišljenju kod tog posla nije bio dovoljno točan (MZ, I, str. XXIX i dalje), a i zato što su one nužne za stjecanje potpunije slike područja na kojem je ležalo Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo.

¹³¹ Nema sumnje da su ti »populi regis« bili kmetovi, ali njihovo točnije proučavanje ne može ući u okvir ove radnje.

¹³² Ovdje se postavlja pitanje Medvedgrada. Kralj Bela IV dao je oko godine 1250. dozvolu zagrebačkom biskupu da sagradi tvrđavu Medvedgrad. Gotovo nema sumnje da se Medvedgrad nalazio na teritoriju koji je Zlatnom bulom 1242. godine potvrđen Gradecu. Je li bilo moguće da kralj i nakon Zlatne bule raspolaze tim teritorijem na takav potpuno suveren način da na njemu dopušta biskupu gradnju tvrđave? Primjer kule »Popov turen«, koju je 1247. godine kralj izdvojio iz teritorija Gradeca i dao kanonicima, pokazuje da je odgovor potvrđan. U svakom slučaju gotovo se ne može sumnjati da istočna granica gradečkog područja ni časa nije napuštala potok Medveščak.

¹³³ Vjerojatno »Sopotnica«, danas nepoznat naziv u tom kraju.

¹³⁴ MZ, I, 52. Čini se iz formulacije, doduše, da je biskup već i prije imao neka prava na tu zemlju.

u vlasništvu Gradeca.¹³⁵ Stoga je vjerojatno da je Kraljevec prestao biti crkveno vlasništvo istom prilikom kad i Medvedgrad, tj. 1291. godine.¹³⁶ Staro ime Kraljevca gubi se poslije 1334. godine.¹³⁷

Preostala dva sela ovog područja, Gračani i Pristavščina, nikada se ne spominju kao posjedi crkve.¹³⁸

2) Baranov posjed

Područje koje leži istočno od Zagrebačkog posjeda vezano je uz ime dekana Barana. Baran, dekan zagrebačke crkve na prijelomu XII i XIII stoljeća, posjedovao je u okolici Zagreba brojne zemlje, koje je, vjerojatno oporučno, ostavio Kaptolu.¹³⁹ Osim posjeda Preseke (»Prezeka«), Prevlake (»Prevlaca«) i najvjerojatnije Bukovca (»Bukoucha«) čini se da su se svi Baranovi posjedi nalazili u ravnici između potoka Štefanovca i Vugrova potoka. Granice tog teritorija djelomično su opisane u ispravi iz 1214. godine, kada kralj Andrija II poklanja Baranu još jedan dodatni dio tog područja.¹⁴⁰ U pogledu međa tog čitavog područja nedvornno je jedino to da je južna granica Baranovih zemalja slijedila rijeku Savu. Ostale granice teže je odrediti. Na istoku je ležao veliki kaptolski posjed »Terra Casina«. Čini se da je s Baranovim teritori-

¹³⁵ MZ, I, 147.

¹³⁶ MZ, I, str. CLXXXIV

¹³⁷ Najzanimljivija okolnost u vezi s tim selom jest spomenuta promjena njegova imena. Od nekoliko poznatih slučajeva takve promjene ovaj je najjasniji i otkriva, čini se, jedan važan princip. Godine 1275. selo se zvalo Fayz, a pripadalo je kao zemlja castruma izravno kralju. Te godine Fayz dolazi pod crkvu, i tada ili ubrzo nakon toga počinje se nazivati Kraljevec. U svakom slučaju, 1334. godine staro je ime još dobro poznato. Vidi se, dakle, da je selo dobilo ime po kralju tek nakon što je prestalo biti kraljevo i nakon što je prešlo u biskupove ruke. Nazvano je, dakle, po starom vlasniku, tj. po onome tko ga je posjedovao neposredno prije no što je došlo pod crkvu. Vidjet će se kasnije da je lako moguće da su mnoga, ako ne i većina sela ovog područja koja završavaju na nastavak »ec« dobila svoja imena na isti način. Dobila su ih, pretpostavljamo, po svojim prijašnjim vlasnicima ili korisnicima, i to nakon što su prešla u vlasništvo crkve. Najbolji primjer toga je selo Branovec (v. niže).

¹³⁸ Gračani (»Grachane«) se prvi put spominju 1334. godine, i to kao posjed Gradeca, a godine 1392. naglašava se da tamo žive »iobagiones seu populi« građana Gradeca (MZ, I, 343). Ne zna se ništa o porijeklu tog sela.

Pristavščina je očito dobila ime po pristavima (pristaldima). Riječ »pristavščina« označavala je plaću koju je pristav dobivao za svoju službu (Z. Herkov, Građa za financijsko pravni rječnik, II, Zagreb 1956, 300). Pretpostavljamo odatle da su prihodi nekog zaselka kraj Gračana bili dani pristavima kao naknada za njihovu službu, te da je zaselak na taj način dobio ime. Godine 1328. spominje se prvi put, i to kao »terra Pristaldorum« (CD, IX, 406). Već 1356. godine spominje se kao »Pryztawschyna« (MZ, I, 209). Jasno je da je posjed ležao negdje u blizini Gračana, ali nije pripadao Gradecu. Sredinom XIV stoljeća pripadao je vojvotkinji Margareti, koja ga 1356. godine daje remetskim pavlinima (isto). Moguće je stoga da je selo graničilo s remetskim posjedima, možda oko današnjeg sela Dolja.

¹³⁹ Baranove je zemlje iscrpno i, po našem mišljenju, ispravno opisao M. Stanisavljević (Baranove zemlje...). Stoga ovdje upotrebljavamo njegove rezultate, osim u nekim detaljima kao što je to pitanje Jerošine zemlje.

¹⁴⁰ CD, III, 129

jem graničio na Vugrovu potoku. Sjeverna je granica zaobilazila sa sjevera današnja sela Brestje i Retkovec. Prešavši potok Trnavu i zaobišavši sa zapada selo Resničku Trnavu, izlazila je na Savu.

Područje zaokruženo ovim međašnjim linijama sastojalo se prvotno od nekoliko manjih jedinica, koje su tokom vremena dospijevale u ruke dekana Barana. Nije poznato je li i prije 1200. godine Baran posjedovao dio ove zemlje, no te godine on od kralja dobiva posjed nekog Jeroše (»Terra Jerose«) koji je umro ne ostavivši potomaka.¹⁴¹ Tkalčićevo mišljenje da se radi o Jarunu ne dolazi u obzir.¹⁴² Čuk – a njega slijedi i Stanisavljević – drži da se ta zemlja nalazila na potoku Kašini, oko Popovca i Šašinovca.¹⁴³ To, međutim, nije vjerojatno, jer se, vidjet će se, po svemu čini da su oba ta sela ležala na teritoriju kaptolskog posjeda »Terra Casina«. Naše je mišljenje da bi ta Jerošina zemlja mogla biti ili na teritoriju sela Brestje (koje se kao Baranov posjed spominje već 1217. godině) ili, što je vjerojatnije, negdje južnije uz Vugrov potok, nedaleko od Sepnice (Donje).¹⁴⁴

Godine 1202. Baran dobiva od kralja zemlju »Caiani castrensis«,¹⁴⁵ negdje kod Resničke Trnave.¹⁴⁶ Moguće je da se radi o današnjem zaseoku Gaju istočno od Trnave.

Godine 1214. Baran dobiva i zemlju dvojice braće koji su se zvali Cehna i Weretk i bili castrenses zagrebačkog castruma.¹⁴⁷ Ta se zemlja nalazila u blizini posjeda Sepnice. Nema nikakve sumnje da je ime »Weretk« ostalo sačuvano u nazivu današnjeg sela Retkovec. Dok se 1217. godine govori još samo o Weretku,¹⁴⁸ 1328. godine upotrebljava se već oblik »Retcouch«.¹⁴⁹ Cehna, drugi brat, spominje se u suvremenim dokumentima kao posjednik na teritoriju zapadno od Retkovca. Tako se tamo 1201. godine kao biskupov susjed navodi neki »homo Cena«.¹⁵⁰ Godine 1217. kao južni susjed kaptolske zemlje Oprovec navodi se opet neki »civilis Cihcne«.¹⁵¹ Nema sumnje da se u sva tri slučaja radi o istom čovjeku. Moguće je da je baš on, kao što to misli Tkalčić, dao ime Čulincu.¹⁵²

Osim ovih posjeda Baran je 1217. godine na tom području posjedovao još Resnik (»Resnek«), Trnavu (»Tornoa«) i Sepnicu (»Scepniccha«). Svaku njegovu

¹⁴¹ CD, II, 353

¹⁴² To je mišljenje izrazio u regestu dokumenta spomenutog u prethodnoj bilješci, a koji je on objavio u MEZ, I, 9.

¹⁴³ J. Čuk, Zagrebačka županija oko XIII stoljeća, 37.

¹⁴⁴ Među međašima Jerošine zemlje spominju se potok »Dulus« i »ville Pete et Vete«. U MEZ, II, 69 vidi se da je selo »Dolos« moralo ležati u neposrednoj blizini Sepnice kraj Sesveta. Poznato je, nadalje, da se imenom zemlja Pete i Vete nazivala Donja Kašina i da se nalazila na teritoriju velikog kaptolskog posjeda »Terra Casina«.

¹⁴⁵ CD, III, 17

¹⁴⁶ Tako je ubicira M. Stanisavljević (n. dj., str. 84).

¹⁴⁷ CD, III, 129

¹⁴⁸ CD, III, 154

¹⁴⁹ CD, IX, 406

¹⁵⁰ CD, III, 7

¹⁵¹ CD, III, 152. Prema Bartalu (Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae, 1901, pod »Servientes castris«, str. 611) termin »civilis« može značiti isto što i »castrensis«.

¹⁵² Tkalčić je ovo mišljenje izrazio u regestu u MEZ, I, 35.

zemlju izvori nazivaju jednostavno »terra«. Jedino je Sepnica 1214. godine opisana kao »villa«, a čitavo područje zajedno kao »predium«.

Na tom se području nalazila i zemlja »Duls«, za koju se u potvrdnici iz 1217. godine kaže da ju je zagrebačkoj crkvi darovao »Nues bachachiensis prepositus«. U potvrdnici iz 1328. godine spominje se već kao selo »Dolos«. Kako se u popisu zemalja koje je zagrebačkoj crkvi darovao Baran sve ostale zemlje spominju strogo po redu koji nameće njihov geografski položaj, vrlo je vjerojatno da je to slučaj i sa zemljom »Duls«. To bi značilo da se ona mogla nalaziti nedaleko od Save, u blizini Resnika. To potvrđuju i »Statuta« koja selo »Dolos« spominju nedaleko od Sepnice.

Zanimljivo je i pitanje Borongaja. Teško je sumnjati da je taj lokalitet svoj naziv dobio po dekanu Baranu. No Borongaj se nalazi usred Zagrebačkog posjeda, koji je u doba u kojem je živio Baran u potpunosti u vlasti zagrebačkog biskupa. Zagrebački posjed, doduše, graniči s Baranovim zemljištem, ali je u izvorima XIII stoljeća jasno izdvojen od Baranove zemlje. Dakako, postoji mogućnost da je biskup poklonio Baranu tu zemlju.

Baran je, koliko je poznato, svoje posjede dobio od kralja. Iz toga je vidljivo da je ta zemlja prvotno bila zemlja castruma. To potvrđuje i činjenica da su na dijelu te zemlje, ako ne i na njoj čitavoj, živjeli castrenses, podložnici zagrebačkog castruma.

3) »Terra Casina«

Najveći ili u najmanju ruku jedan od tri najveća posjeda zagrebačkog kaptola u Zagrebačkom distriktu bila je »Terra Casina«. ¹⁵³ Sam potok Kašina tvorio je, kako se čini, samo mali dio njene sjeverne granice. No i čitav kraj oko gornjeg i srednjeg toka potoka mora da se nazivao tim imenom. Poznato je, naime, da je u srednjem vijeku postojalo nekoliko posjeda koji su nosili naziv Kašina i koji su ležali na prostranom području od izvora potoka Kašine pa do rijeke Save.

Granice posjeda koji izvor iz 1217. godine naziva »Terra Casina« ¹⁵⁴ i koji je bio najjužniji od svih posjeda tog imena, počinju kod neke »velike ceste«, vjerojatno tzv. »vojničke ceste«, koja siječe potok Kašinu. To se može odnositi samo na staru cestu Zagreb – Zelina. Granica nastavlja Kašinom na jugoistok, a zatim skreće na jug. Odatle siječe ili pak samo dotiče put koji je vodio »in Gumenzam«. ¹⁵⁵ Tu su istočni susjedi ovog posjeda templari. Ovi su ovdje na velikom teritoriju koji je sezao sve do Lonje posjedovali posjed sv. Martina, središte kojega je bio šamostan sv. Martina kod Prozorja. ¹⁵⁶ Južno od toga, na prostoru između potoka Črneca i rijeke Save, ležali su posjedi raznih vlasnika. Neke od tih posjeda s vremenom je dobio Gradec, no oko njih je u

¹⁵³ Izvori ovaj teritorij nazivaju isključivo »Terra Casina«, pa ćemo se i mi toga držati. Možda bi bilo prikladnije upotrebljavati naziv »Donja Kašina«, ali je u izvorima on upotrijebljen za samo jedan mali posjed (»Casna inferior«) koji se nalazio u sklopu ili odmah do zemlje »Casina« (MEZ, I, 121).

¹⁵⁴ CD, III, 153

¹⁵⁵ Vjerojatno se radi o današnjem selu Budenci.

¹⁵⁶ CD, III, 87

XIV stoljeću izbio sukob s kaptolom. Parnica, koja se vukla gotovo stoljeće i pol, završila je pobjedom kaptola.¹⁵⁷ No sigurno je da su u prvoj polovici XIV stoljeća, tj. u razdoblju o kojem je riječ u ovoj radnji, ti posjedi još pripadali Gradecu, te je prema tome istočna granica kaptolskog posjeda »Terra Casina« tekla zapadno od sela Kobiljak i Sviblje.

Prešavši »veliku šumu«, tj. Kraljevački lug, granica je izašla na Savu istočno od današnje Ivanje Rijeke, a zatim njome uzvodno do mjesta gdje »Johan potok« (= Ivan potok = Ivanja Rijeka) utječe u Savu. »Johan potok« je bio naziv potoka Čučurja, koji se spaja s Vugrovim potokom. Tako je pod nazivom »Johan potok« mišljen i donji tok Vugrova potoka. Susjedna zemlja s kojom je »Terra Casina« ovdje graničila bila je »terra canonicorum«, bez sumnje zemlja koju je crkva dobila od dekana Barana. Prešavši cestu koja je vodila od Zeline prema Zagrebu, granica je, najvjerojatnije zaobišavši sa zapada sela Novoselec i Dobrodol, izlazila na glavnu cestu za Kašinu. Odatle je sjeverno od sela Popovec vodila do ceste za Zelinu, do mjesta gdje je i počela.

Na ovom velikom teritoriju ni danas nema mnogo sela, a čini se da ih je u srednjem vijeku bilo još manje. Izvori navode poimence samo četiri sela: Sesevete, Novoselec, Dobrodol i Popovec. Posljednja tri spominju se 1334. godine kao kaptolski prediji.¹⁵⁸

Osim ova spomenuta četiri sela mora da su u tom kraju već krajem XII stoljeća postojala barem još dva sela. To su »ville Pete et Vete«,¹⁵⁹ koja su se nalazila neposredno istočno od Vugrova potoka, uz Jerošinu zemlju. Možda se radi o današnjim selima Jelkovec i Ivanja Rijeka.

Područje kojega smo granice upravo opisali kaptol je dobio od nekog Ute (Wtha) i njegove braće. To se darivanje 1217. godine opisuje kao prošli događaj.¹⁶⁰ Štoviše, u opisu biskupova posjeda Vugrovec iz 1201. godine gotovo sigurno se govori o zemlji »Casina« kao o zemlji »canonicorum«. ¹⁶¹ Zaključujemo stoga da je do darivanja došlo još u XII stoljeću. Činjenica da je, koliko se može danas utvrditi, sva okolna zemlja bila prvotno zemlja castruma navodi nas na pretpostavku da je to bio slučaj i s Utinom zemljom.

Godine 1259. spominje se prvi put i posjed Donja Kašina (»Casna inferior«).¹⁶² Zanimljiva je činjenica da se kao darovatelji posjeda »Donja Kašina« navode Pete i Vete. Treba li, prema tome, identificirati posjed »Terra Casina« s posjedom »Donja Kašina«? Na tu misao navodi sličnost imena Wtha i Vete. Ta pretpostavka, međutim, nije vjerojatna. Za potomke Pete i Vete izvor iz 1259. godine kaže da su siromasi, »homines paucarum possessionum«, pa stoga nije vjerojatno da bi njihov otac ikada mogao ili htio pokloniti ogroman posjed »Terra Casina«. Zbog toga je najvjerojatnije da je »Donja Kašina« samo mali dio čitavog posjeda nazvanog »Terra Casina«.

Postavlja se pitanje kada je »Donja Kašina« došla u vlasništvo kaptola. Godine 1200. Pete i Vete još posjeduju svoja sela, pa je do darivanja očito

¹⁵⁷ MZ, I, str. XXXIII i dalje.

¹⁵⁸ MEZ, II, 43

¹⁵⁹ CD, II, 353; MEZ, I, 121

¹⁶⁰ CD, III, 153

¹⁶¹ CD, III, 8

¹⁶² MEZ, I, 121

došlo poslije tog datuma. No 1259. godine parničice se oko te zemlje već odrasli unuci jednog od darovatelja, a tom se prilikom spominje i to da je »Donja Kašina« pod kaptolskom upravom bila »mnogo vremena«. Zbog toga je vjerojatno da je do darivanja došlo u prvoj trećini XIII stoljeća.

4) »Terra Cupuc et Widuse«

Od zapadne granice Čučurja¹⁶³ pa sve do potoka Blizneca pružalo se prostrano područje koje je obuhvaćalo uglavnom više i šumovite obronke Medvednice. Ono se prvi put spominje 1221. godine, kada ga Andrija II zajedno s nekim drugim zemljama poklanja zagrebačkom kaptolu.¹⁶⁴ Tada se taj teritorij naziva »Terra Cupuc et Widuse«. Granice tog posjeda u glavnim su crtama jasne. Njegova istočna granica pružala se nedaleko od zapadne granice Čučurja, ili je čak bila s ovom identična. Izbivši na hrbat Medvednice, skretala je na zapad, a zatim ga otprilike s najvišeg vrha planine, Sljemena, napuštala prema jugu. Spustivši se uglavnom niz tok potoka Blizneca i prešavši vrh brda Strma peč, dosegla je mjesto gdje cesta nazvana »Struscogoy« prelazi Bliznec. Naziv »Struscogoy« danas nije više poznat na tom području, ali je jasno da je time označena najvažnija cesta ovog kraja, ona kojom se od Gračana dubokom prodolinom ide prema Markuševcu i Trnavi. Tom cestom – a možda, što je vjerojatnije, i nešto južnije – međašnja je linija išla daleko na istok dosežući na kraju najvjerojatnije i potok Čučurje.

Spomenuto je već da je to područje kaptol dobio 1221. godine od Andrije II.¹⁶⁵ Ta zemlja »Cupuc et Widuse« bila je prvotno zemlja zagrebačkog castruma, ispod čije jurisdikcije ju je Andrija II izuzeo prilikom darivanja.¹⁶⁶

Na zemlji »Cupuc et Widuse« spominju se u XIV stoljeću praktično sva sela koja i danas postoje na tom području. Bit će korisno poblize pogledati koja su to sela i odakle dolaze njihovi nazivi.

O Bačunu ništa poblize nije poznato, osim činjenice da je postojao 1334. godine.¹⁶⁷

¹⁶³ Kako je stari biskupov posjed Čučurje neposredno graničio, kako se čini, sa tri kaptolska posjeda, nužno je da mu ovdje ukratko opišemo granice. Čučurje se smjestilo u dolini čiji rubovi prilično jasno omeđuju čitav teritorij, premda toponime spomenute 1201. godine (CD, III, 7) nije uvijek moguće identificirati. Čini se da to nije bio velik posjed. Na jugu je završavao tamo gdje potok Čučurje izlazi iz užeg dijela doline. Granica se odatle penje na Medvedski breg i nastavlja po valovitom hrptu prema sjeveru, otprilike do sela Trstenik. Godine 1201. to se selo ne spominje, nego samo istoimeni potok. Odatle granica skreće na istok. Sudeći po opisu međa iz 1201. godine u današnjem selu Kučilovini možemo oprezno vidjeti zemlju na kojoj su sjedili »servi regis«. Na brijegu Sv. Barbara granica se dotiče zemlje »Bratogne«, koja se pod imenom »Terra Braten« spominje 1221. godine kada je darovana kaptolu (CD, III, 201). Biskupovo se Čučurje s vremenom proširilo prema sjeveru i doprlo do samog sljemena planine. Godine 1328, naime, tamo se spominje njegova granica (CD, IX, 406).

¹⁶⁴ CD, III, 199

¹⁶⁵ Još se u XIX stoljeću jedan njegov veliki dio zvao »Kaptolska šuma«.

¹⁶⁶ Po analogiji sa zemljama darovanima kaptolu istom prilikom (»Terra Braten«) zaključujemo da su »Cupuc« i »Widuse« najvjerojatnije imena iobagiona castru koji su sjedili na tom području u doba darivanja.

¹⁶⁷ MEZ, II, 70, 45

Istočnije od Bačuna leži selo Štefanovec. U tom se obliku njegov naziv pojavljuje u izvorima prvi put 1376. godine (»Stephanoch«),¹⁶⁸ no nema sumnje da je to isto selo koje »Statuta« 1334. godine poznaju pod imenom »Villa Nigri Stephani«.

»Villa sancti Symonis« identična je s današnjim Markuševcem, čija se crkva sv. Šimuna i Jude spominje u XIV stoljeću.¹⁶⁹ Kada je Markuševac dobio ime i tko je bio taj Marko (Markuš), nije poblizje poznato. No sigurno je da se u XIV stoljeću selo još nije tako zvalo.

Izvori XIV stoljeća nadalje govore o selima »Deztheuch« (ili »Descenouch«) i »Crikanouch« (ili »Critanouch«).¹⁷⁰ Prvo od njih može se bez dvoumljenja identificirati s današnjim selom Deščevcem iznad Markuševca. No danas ne postoji ni jedan toponim koji bi upućivao na mjesto gdje se nalazilo selo Kritanovec. Ipak, to se može ustanoviti s priličnom sigurnošću. Prije svega, valja upozoriti da se u izvorima nazivi Deščevac i Kritanovec beziznimno pojavljuju zajedno. Lako je uočiti da se na tim mjestima sela navode uglavnom onim redom koji nameće njihov geografski položaj. To vodi do pretpostavke da su se Deščevac i Kritanovec nalazili jedan blizu drugoga. No ne samo to. Godine 1334. izvor spominje »Critanouch sive Verhouch«.¹⁷¹ Očito je, dakle, da je Kritanovec imao i drugo, vjerojatno mlađe, ime. A ovaj drugi naziv poznat je iz toponimije onog kraja. U blizini Deščevca, sjevernije u planini, danas još postoji kraj istoimenog potoka lokalitet Verhovec. Očito je, dakle, da je srednjovjekovni Kritanovec ležao iznad Deščevca. Kasnije je ili nestao ili se jednostavno stopio s Deščevcem.¹⁷²

Na području »Cupuc et Widuse« nalazilo se u XIV stoljeću najvjerojatnije još pet ili šest sela. To su današnji Bidrovec, Markuševačka Trnava, Slanovec, Miroševac, a najvjerojatnije također »Godegoych« i »Pethceuch«.

Bidrovec se u izvorima XIV stoljeća pojavljuje samo u obliku »Bidragh«, pa se čini da je današnji oblik njegova naziva mlađeg datuma. O samom selu ništa poblizje nije poznato.

¹⁶⁸ MZ, I, 252

¹⁶⁹ MEZ, II, 70

¹⁷⁰ CD, IX, 406

¹⁷¹ MEZ, II, 80

¹⁷² Izvori također daju naslutiti porijeklo ovih dvaju sela. Očito je da su ona, kao što je to slučaj s velikim brojem sela pod Medvednicom, dobila nazive po nekim osobama. Poznato nam je iz izvora da je u XIII stoljeću u okolici Zagreba bilo ljudi koji su nosili imena »Crican« i »Descen«. Od ta dva vlastita imena nastali su nazivi »Cricanouch« i »Descenouch«. Očito je da je prvotni naziv Deščevca bio Deščenovec – taj naziv bilježe izvori – i da je od njega nastao kraći oblik Deščevac (usp. slučaj sela Branovec). Zanimljivo je da su se u XIV stoljeću još upotrebljavala oba naziva.

Može li se ustanoviti tko su bili ljudi koji su dali svoja imena tim selima? Godine 1252. spominje se među zemljoposjednicima u Sepnici kod Kašine i neki »Sotk«. Ista se osoba ponovo javlja u izvorima 1269. godine, kada njegova četiri sina prodaju svoju zemlju u Sepnici (MEZ, I, str. 140). Dvojica od njih zovu se »Crican« i »Descen«. Spomenuli smo da se u izvorima sela Deščevac i Kritanovec uvijek spominju zajedno, te da su se smjestila jedno tik do drugoga. Osim toga, Sepnica je relativno blizu Deščevca. Prema tome, nije isključeno da su Deščevac i Kritanovec dobili svoje nazive upravo po ona dva Sotkova sina.

Slično je i s Markuševačkom Trnavom. Samo ime »Trnava« je staro; pojavljuje se već u najranijim izvorima, no čini se da je to prvenstveno bio naziv potoka, a onda i čitavog područja kroz koje on protječe. Tako npr. »Terra Tornaua« o kojoj izvori najviše govore nije, čini se, uopće obuhvaćala nijedno od dva istoimena sela. Spomenuli smo već južno od ta dva sela Resničku Trnavu, koja se nalazila na bivšem teritoriju dekana Barana i koja se spominje već 1217. godine.¹⁷³ Trnava koja se nalazila na zemlji »Cupuc et Widuse«, današnja Markuševačka Trnava, spominje se tek 1334. godine, i to kao »Ternaua superior«.¹⁷⁴

Sela Slanovec (»Zlaunouch«) i Miroševac (»Miroseuch«) i danas postoje, no »Godegoych« i »Pethceuch« su nestali. Izvori, međutim, ipak omogućuju da se ustanovi gdje su se ta sela nalazila. Sudeći po činjenici da je jedna »kano-nička porcija« u selu Sv. Šimuna obuhvaćala, uz ostalo, i jedno selište sela »Godegoych«,¹⁷⁵ mora da se to selo nalazilo u blizini Sv. Šimuna. A za »Pethceuch« se kaže da je »u susjedstvu Miroševca«.¹⁷⁶ Vrlo je vjerojatno, prema tome, da se radilo o zaselku Dubravi.

Ovdje treba spomenuti i selo koje »Statuta« nazivaju »Villa servorum« i koje se, po našem mišljenju, nalazilo unutar granica zemlje »Cupuc et Widuse«. U opisu kaptolskih međa iz 1328. godine spominje se »Villa servorum« odmah iza Bidrovca i Vidovca, a ispred Čugovca.¹⁷⁷ Iz formulacije nije jasno nije li baš Čugovec ta »Villa servorum«.¹⁷⁸ No u odjeljku u »Statuta« u kojem se govori o desetini¹⁷⁹ oba se ta sela spominju u istom odlomku, ali odvojeno, tako da je jasno da nisu identična. Nadalje, govoreći o kaptolskim mlinovima¹⁸⁰ izvor kaže da su neki od njih na potoku Trnavi, »prope villam servorum«. Očito je, dakle, da se to selo nalazilo na potoku Trnavi. Ali gdje? U »Statuta« se ono ubraja među sela »sub montibus«.¹⁸¹ Niz od osam sela koja su bila poznata pod tim zajedničkim nazivom pružao se od Bačuna na zapadu do Vidovca na istoku. U istočnom dijelu tog područja, tj. oko potoka Trnave, ležala je »Villa servorum«. Koje je to bilo selo? To nam otkriva već spomenuti dokument iz 1328. godine. Tamo se nabrajaju kaptolska sela, i to strogo po redu koji nameće njihov geografski smještaj. Tako se navode sva sela koja leže uz cestu od Bačuna prema istoku, te se nakon Bidrovca i Vidovca navodi i »Villa servorum«. Zaključujemo, dakle, da se to selo moralo nalaziti u blizini spomenutih dvaju sela. I doista, u njihovoj neposrednoj blizini danas leži selo Popovac, jedino selo tog kraja koje se inače u srednjem vijeku ne spominje pod tim nazivom. Smatramo stoga da je »Villa servorum« identična s današnjim Popovcem.

¹⁷³ CD, III, 154

¹⁷⁴ MEZ, II, 47

¹⁷⁵ MEZ, II, 70

¹⁷⁶ MEZ, II, 69

¹⁷⁷ CD, IX, 406

¹⁷⁸ Tako misli Lj. Dobronić (Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola... str. 228). Zabunu su, čini se, skrivili novovjekci prepisivači, koji između riječi »Villa servorum« i »Chudkouch« nisu stavili zarez.

¹⁷⁹ MEZ, II, 46

¹⁸⁰ MEZ, II, 71

¹⁸¹ MEZ, II, 26

5) Oporovec

Južno od biskupova posjeda Čučurje prostiralo se područje koje je od posebnog interesa za proučavanje nastanka kaptolskog vlastelinstva. Taj kraj oko potoka Jalševca i Čučurja doduše nije velik, ali je zanimljiv prvenstveno zbog toga što izvori pružaju relativno jasnu i potpunu sliku o njemu. Ne samo da se mogu s izvjesnom točnošću odrediti granice triju glavnih, a možda i jedinih posjeda koji su zauzimali taj teritorij, nego nam je točno poznat i način na koji su oni dospjeli u vlasništvo zagrebačkog kaptola.

Najprije, duž potoka Čučurje pružio se posjed koji popis kaptolskih posjeda iz 1217. godine naziva »Terra Opor«.¹⁸² Početkom XIV stoljeća nalazimo taj naziv u obliku »Aporouch«¹⁸³ a »Statuta« ga poznaju kao »Oprouch«.¹⁸⁴ Jasno je da se radi o današnjem Oporovcu. Taj je posjed prvotno pripadao Blažu, opatu Sv. Martina.¹⁸⁵ Nije poznato tko je bio taj Blaž niti kako je došao do te zemlje, no ovdje se bez sumnje radi o Sv. Martinu kod Pozorja koji se nalazio na zemljištu zagrebačkog castruma i koji je 1209. godine dospio u vlasništvo templara.

Granice posjeda Oporovec prikazane su u izvoru relativno jasno.¹⁸⁶ Počinju od već više puta spominjane »via regis«, kraljevske ceste. Ne treba sumnjati da se radilo o glavnoj cesti koja je od Zagreba vodila prema Zelini.¹⁸⁷ Odatle granica ide na jug, no uskoro skreće prema zapadu, dotiče crkvu sv. Marije kod današnjeg sela Granešine i dolazi do glavne ceste za Čučurje. Tom cestom i dolinom kojom protječe »Johan potok«, tj. potok Čučurje,¹⁸⁸ dolazi do istoimenog biskupova posjeda. Tada se penje na brežuljke istočno od doline, a zatim se, ostavivši Egidijev posjed na istoku, spušta na potok Jalševac.

¹⁸² CD, III, 152

¹⁸³ CD, VIII, 344

¹⁸⁴ MEZ, II, 89

¹⁸⁵ CD, III, 152

¹⁸⁶ Te granice opisuje i Lj. Dobronić (Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola . . . str. 190-1), ali po našem mišljenju netočno. Po njezinim je istraživanjima posjed Oporovec dobio površinu nekoliko puta veću od one koju je, po našem uvjerenju, stvarno imao.

¹⁸⁷ Svi podaci upućuju na to da ta cesta nije skretala ka Sesvetama, već da je išla mnogo sjevernije od današnje trase. To se može zaključiti i iz opisa Baranove zemlje iz 1214. godine. Sudeći po opisu granica posjeda Oporovec nije isključeno da je išla nešto južnije od sela Novoselec.

¹⁸⁸ »Johan potok« je, kako je već rečeno, inače bio naziv za potok koji se ulijevao u Savu kod Ivanje Rijeke i koji se danas zove Vugrov potok (CD, III, 153). No taj potok nastaje od nekoliko pritoka, od kojih su glavni Vugrov potok i potok Čučurje. Sastavši se, ova dva potoka zajednički utječu u Savu. No dok je danas za ovaj zajednički dio njihovog toka prevladalo ime jednoga od njih, tj. Vugrovog potoka, u XIII je stoljeću očito upotrebljavano ime drugoga. Zbog toga se ne treba čuditi da izvori XIII stoljeća i potok kod Ivanje Rijeke i potok Čučurje nazivaju »Johan potok«.

6) »Terra Chernelec«

Upravo špomenuti Egidijev posjed javlja se prvi put u dokumentima također 1217. godine.¹⁰⁹ Egidije je do te godine bio iobagio castri.¹⁰⁰ Te godine njega i njegove posjede kralj Andrija II na molbu zagrebačkog prepošta Cirijaka izuzima ispod banske vlasti i uzdiže na status kraljevskih vitezova (servientes regis). Zacijelo se radilo o pogodbi između Egidija i kaptola. Iste godine, naime, Egidije predaje sebe, svoje posjede i svoje kmetove pod jurisdikciju kaptola.¹⁰¹

Jedan od sedam Egidijevih posjeda koje je predao crkvi zvao se »Chernelec«.¹⁰² Za razliku od svih ostalih, koji su se nalazili u savskoj ravnici, ovaj se Egidijev posjed nalazio u medvedničkom podbrežju, nedaleko od Jalševca. Nema nikakve sumnje o tome da se nalazio na teritoriju na kojem danas leži selo Degidovec. Očito je da je naziv sela nastao od Egidijeva imena,¹⁰³ a i prilično nejasan opis njegovih granica ne suproti se tom zaključku. Iz tog opisa međašnjih linija može se naslutiti da se »Terra Chernelec« prostirala zapadno od već prije opisane istočne granice posjeda Oporovca. Ta je granica vjerojatno tekla hrptom brda. Zapadno od sela Branovca izlazila je na potok Jalševac, kojim je onda nastavljala na sjever. Najviše dva kilometra dalje skretala je na zapad u brežuljke.

¹⁰⁹ CD, III, 158

¹⁰⁰ Tako tvrdi Ivan Gorički, koji u naslovu jednog odjeljka u četvrtom dijelu »Statuta« kaže da je Egidije »fuit exemptus a iobagionatu castri« (MEZ, II, 125). S druge strane, suvremeni izvor iz 1217. godine kaže da je Egidije, prije no što je postao kraljevski vitez, »ad banatus dignitatem servicio pertinebat« (CD, III, 157). No da tu nema kontradikcije, vidi se iz slučaja zemlje »Braten«. Braten je, kako to pokazuje dokument iz 1269. godine (CD, V, 517), bio iobagio castri, a živio je početkom XIII stoljeća. Njegove zemlje, kao i zemlje još triju drugih osoba (najvjerojatnije također iobagiona castri), kralj je 1221. godine darovao zagrebačkom kaptolu. Tom se prilikom veli da »incole earumdem terrarum banatui servire tenebantur« (CD, III, 200). Iz ovog je vidljivo da se izraz »servire banatui« upotrebljavao za iobagione castri. Nema, prema tome, razloga da se posumnja u tvrdnju Ivana Goričkog.

¹⁰¹ CD, III, 158

¹⁰² Budući da se u ovom poglavlju pojedini posjedi navode po redu koji nameće geografija, na ovom se mjestu govori samo o jednom Egidijevu posjedu, posjedu »Chernelec«. No valja upozoriti da je 1217. godine Egidije predao kaptolu još šest drugih posjeda. To su bili »Insula« (Otok), »Craztenica« (Hrastelnica), »Preulaca« (Prevlaka), »Selin« (Želin), »Rucha« (Ruča) i »Quiquini« (Lekenik). Ovi su se svi smjestili duž Save, od Zagreba pa gotovo do Siska. Čini se da Želin, Ruča i Lekenik nisu ulazili u okvir Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva u Zagrebačkom distriktu.

¹⁰³ Ovdje još jednom valja uočiti promjenu naziva sela. Stari naziv »Chernelec« nestaje, a javlja se novo ime »Degidovec«. Ne može se, doduše, dokazati da je do te promjene došlo još u XIII stoljeću, ali se to može s velikom vjerojatnošću pretpostaviti na temelju analogije. Čini se, kako je rečeno, da su sela često mijenjala ime u doba kad su dospijevala u kaptolsko vlasništvo, i da je novi naziv često, ako ne i uvijek, bio načinjen iz imena prethodnog vlasnika. Može se stoga ustvrditi – premda se naziv »Degidovec« ne javlja u srednjovjekovnim izvorima – da je posjed »Chernelec«, uskoro nakon što ga je Egidije darovao kaptolu, po imenu svog bivšeg vlasnika promijenio naziv u Degidovec.

7) Branovec

Neposredno na istok od zemlje »Chernelec«, odnosno Degidovca, nalazio se posjed koji prvi izvor koji o njemu govori naziva »Terra Braten«.¹⁹⁴ Kako se toponimija ovog područja po svemu sudeći od XIII stoljeća do danas znatno izmijenila, nije lako potpuno točno odrediti granice ove zemlje. Jasno je ipak da je ona zauzimala čitavu dolinu potoka Jalševca. Na sjeveru, negdje na brdu Sv. Barbara, graničila je s biskupovim posjedom Čučurje. Istočna granica spuštala se prema jugu niskim sljemenom istočno od potoka Jalševca. Zaobilazeći s juga selo Branovec penjala se na Srednji brijeg, a zatim se, prolazeći između sela Degidovca i Jalševca, vraćala do ishodišta.

Već 1221. godine saznajemo da je »Terra Braten« – kao uostalom i ostala tri posjeda spomenuta u tom dokumentu – prije no što je došla u kaptolsko vlasništvo potpadala pod vlast castruma.¹⁹⁵ Već se iz toga može zaključiti da je Braten bio najvjerojatnije iobagio castris. To izrijeком potvrđuje izvor iz 1269. godine.¹⁹⁶ Tamo je opisana zgoda kada su se stanovnici triju sela u dolini potoka Jalševca pred slavonskim vojvodom Belom potužili da ih je kaptol nasilno sebi podvlastio »kad (premda?) su bili iobagioni castris«. Ti su ljudi ovdje nazvani »filii et nepotes Bratona«, pa je očito da se radi o potomcima onog Bratena iz 1221. godine. Čini se, nadalje, da su u trenutku u kojem su bili poklonjeni kaptolu izgubili (ako ne de iure a ono de facto) i svoj status iobagiona castris. Sada više nije mnogo trebalo da se postepeno pretvore u obične podložnike, tj. kmetove. Razumljiv je stoga njihov pokušaj da se tome odupru. No nisu uspjeli. Kaptol je lako dokazao da već 49 godina posjeduje i tu zemlju i ljude na njoj, pa su mu stoga bili svi i vraćeni.

Izvor ne spominje nazive tih triju sela, navodeći samo da leže kraj potoka Jalševca. Danas tamo postoje samo dva sela, Branovec i Jalševac. Znamo, međutim, da su u XIV stoljeću postojala dva Jalševca, Gornji i Donji, pa je vjerojatno da su oni zajedno s Branovcem bili ona tri spomenuta sela.

Naziv »Branovec« potekao je po svojoj prilici od vlastitog imena Braten. Izvori XIV stoljeća bilježe taj naziv u tri oblika: »Braxanouch«, »Braianouch« i »Braynoch«.¹⁹⁷

Spomenuti dokument iz 1269. godine pruža još neke vrlo zanimljive i važne podatke. Čini se, naime, da baca svjetlo na porijeklo nekolicine sela koja leže ili su ležala u neposrednoj okolici područja o kojem je riječ. Dokument govori o ovim različitim skupinama ljudi: »... filii et nepotes Bratona... item Donk ... item filii et nepotes Chutk... item filii et nepotes Godigoy...«. Čini se da su te skupine ljudi zapravo bile posebne i relativno velike porodice, ali i da su svi istodobno potpadali pod rod Bratena. Godine 1221. spominje se samo Braten, no pola stoljeća kasnije čitav je rod već tvorio onih nekoliko jasno odvojenih skupina, osnivači (djedovi?) kojih su bili spomenuti Chutk i Godigoy, a možda i Donk.¹⁹⁸ Ne čini se vjerojatnim da je Braten mogao biti za-

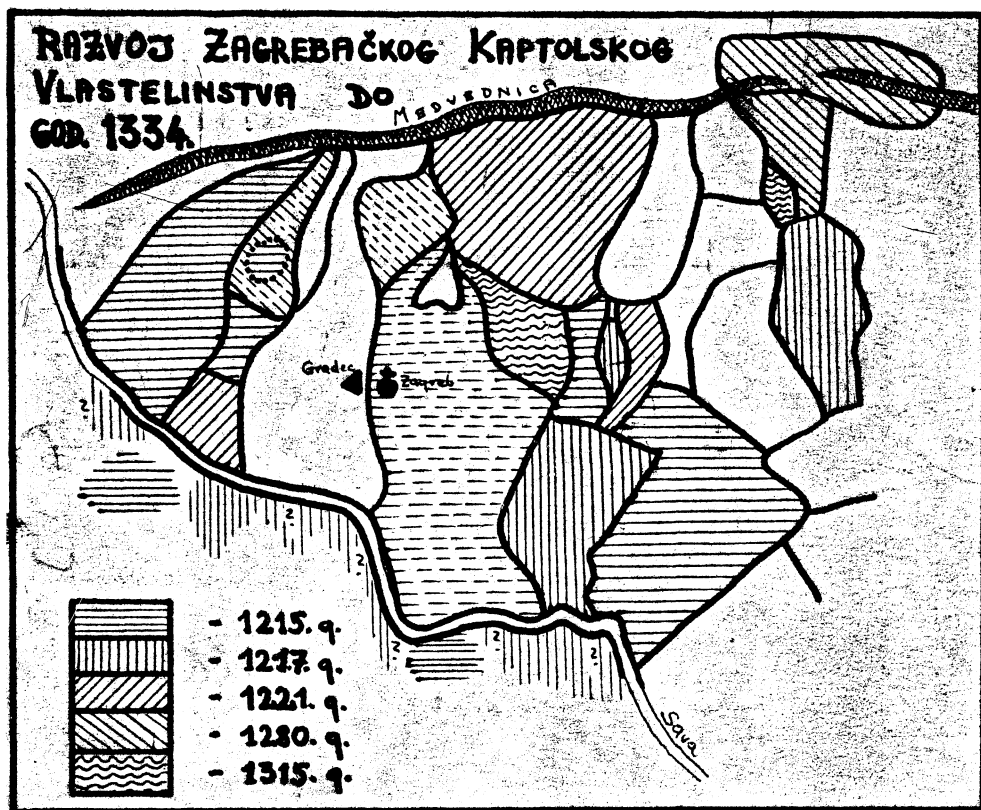
¹⁹⁴ CD, III, 200

¹⁹⁵ isto

¹⁹⁶ CD, V, 517

¹⁹⁷ MEZ, II, 43, 46, 117

¹⁹⁸ Donk je u dokumentu svrstan u isti red s Chutkom i Godigoyem ponavljanjem ovdje bitnog veznika »item«.

jednički predak; to je kronološki jedva moguće, a i izvor ne daje taj dojam. Vjerojatno je Braten u prvoj polovici XIII stoljeća bio jednostavno glava tada već mnogobrojnog roda, iz kojega su se uskoro iskristalizirale posebne porodice. Po svemu sudeći, one su se postepeno raselile u bližu okolicu. Upravo u tom području, naime, nalazimo sela Dankovec (»Donkouch«), Čugovec (»Chudkouch«) i »Godigoych«.¹⁹⁹ Smatramo vrlo vjerojatnim da ta imena dolaze upravo od onih »porodičnih starješina« koje navodi dokument iz 1269. godine. Čini se, prema tome, da su spomenuta tri sela nastala u XIII stoljeću, i to od potomaka tih iobagiona castri.

Na području koje smo gore opisali, tj. u kraju između i oko potoka Čurje i Jalševac, nalazila su se u srednjem vijeku još najmanje tri sela ili zaselka. U tu grupu spadaju sela »Pethmanouch«, »Chacanouch« i »Jelenouch«. Sva tri lokaliteta spominju se jedino u »Statuta«.²⁰⁰ Iz konteksta je jasno da su

¹⁹⁹ »Godigoych« danas nije poznato ime, ali je jasno da se to selo nalazilo u blizini, jer se uvijek navodi s ostala dva.

²⁰⁰ MEZ, II, 43, 46, 69

»Pethmanouch« i »Chakanouch« ležali nedaleko od Jalševca, a »Jelenouch« blizu Dankovca. No njihovi se nazivi ne mogu identificirati s nekim danas poznatim lokacijama.

8) Trnava

Okruženo Zagrebačkim posjedom i Remetama na jugu i zapadu, zemljom »Cupuc et Widuse« na sjeveru te Oporovcem na istoku, prostiralo se područje o kojem do 1274. godine²⁰¹ nema vijesti. U izvorima se ono naziva »Terra Tornaua«. Naglašeno je već da ovu zemlju valja oštro razlikovati od sela Markuševačke Trnave na sjeveru i Resničke Trnave na jugu. Granice ove zemlje »Tornaua« opisane su vrlo oskudno u dokumentu iz 1277. godine,²⁰² no iz njega je ipak vidljivo da se ta Trnava prostirala od potoka Blizneca na zapadu do crkve sv. Marije u Oporovcu. Kako su nam poznati svi ili gotovo svi susjedni teritoriji, možemo posredno zaključivati i o ovom području.

Na tom se području spominje samo jedno selo, neka »villa Karalicha«. Taj naziv danas nije poznat,²⁰³ ali se čini da se moglo raditi samo o današnjem selu Novaki. To je, po svemu sudeći, jedino selo koje se danas nalazi na području koje je zapremala ta »Terra Tornaua«.

Do 1274. godine zemlja o kojoj je riječ potpadala je pod zagrebački castrum. Godine 1274. kralj Ladislav IV poklanja je svom liječniku ser Gerardu, kojeg naziva »phisicus. . . artis medicine professor«.²⁰⁴ Čini se da je ban pokušao onemogućiti ostvarivanje ovog poklona, no ser Gerard je na kraju krajeva ipak dobio svoju zemlju Trnavu. No već njegovi sinovi 1313. godine prodaju je zagrebačkom kaptolu.²⁰⁵ Tom se prilikom kaže da se ona nalazi »in medio terrarum eiusdem capituli«, pa je očito nastojanje kaptola da zaokruži svoje posjede.

B) Zapadna skupina kaptolskih zagrebačkih posjeda

Zapadna skupina kaptolskih zagrebačkih posjeda smjestila se u kraju koji se pružao zapadno od gradečkog teritorija, a nalazio se između sljemena Medvednice i Save. Još znatno prije no što je Gradec 1242. godine postao slobodna kraljevska varoš, kaptol je na tom području imao velike posjede. To su bili Vrapče, Grmošćica, Završje i Rudeš.

1) Vrapče

Kombinirajući opise granica vrabečkoga kaptolskog posjeda iz 1217. i 1328. godine²⁰⁶ može se ustanoviti da se granica u razdoblju između ta dva da-

²⁰¹ CD, VI, 76

²⁰² CD, VI, 224

²⁰³ U CD, VI, 76 u regestu se »Karalicha« identificira sa Šestinskim Kraljcem, ali o tome ne može biti govora.

²⁰⁴ CD, VI, 105

²⁰⁵ CD, VIII, 344

²⁰⁶ CD, III, 151; MEZ, II, 119

tuma po svoj prilici malo ili nimalo mijenjala. Granica²⁰⁷ od Save na jugu, otprilike od mjesta zapadno od današnje Savske Opatovine, ide na sjever ili sjeveroistok. Susjed je veliki i stari rod Ača. Napustivši ravnicu, granica prolazi nedaleko od crkvice Svih Svetih (danas crkva sv. Antuna) u Gornjem Ste-njercu, a onda nastavlja do Borčeca. Odatle se penje uz obronke ondje već niže Medvednice prema sjeveru i, presjekavši put koji je (vjerojatno iz Vrapča) vodio na Ponikve, dolazi do Golog vrha. Dosegavši sam hrbat plaine, nastavlja prema sjeveroistoku. Granica je zatim obilazila sa sjevera Vrabečku goru, dotakavši pritom crkvicu sv. Nikole koja se nalazila na teritoriju roda Ača, a smjestila se po svoj prilici na medvedničkom hrptu iznad sela Novaki. Slijedeća međa bila je »Biztra«, pod čime se najvjerojatnije misli na selo Gornju Bistru ili na zemljište u planini iznad sela. Čitava sjeverozapadna padina Medvednice zove se i danas Bistranska gora. Na Kulmerovoj gori završavala je duga zajednička granica kaptola i roda Ača.²⁰⁸

Opisana međašnja linija zapadna je i sjeverna granica kaptolskog posjeda Vrapče u XIII i XIV stoljeću. Na Kulmerovoj gori, gdje je napuštala susjedstvo roda Ača, granica je nastavljala od mjesta gdje je put kojim se iz Zagorja išlo preko Medvednice na Medvedgrad izbijao na vrh. Tu, kaže izvor, »viatores solent quiescere«. Lokaliteti koji se dalje spominju, »Belabochouvia« i »Calissa«, nisu doduše danas poznati na tom mjestu, ali su uobičajeni toponimi na Medvednici. Svega tri kilometra istočnije nalaze se danas lokaliteti Belo Bukevje i Kališće. Od Mikuličke gore međašnja linija prelazi na Vrabečku goru – koja se, sudeći po opisu iz 1217. godine, zvala »Mengeleuz« – a zatim se spušta na potok Vrapčak. Silazeći njime dugo na jug, napušta ga nešto južnije od sela Gornje Vrapče i penje se na brdašce Grmoščicu. Spustivši se odatle prelazi glavnu cestu i kod mjesta Otok (»Insula«) izlazi na Savu. Vrlo je vjerojatno da se pod »Insula« misli »Insula Sancti Jacobi« iz XIV stoljeća, tj. današnja Savska Opatovina.

Vrapče je bilo jedan od starijih kaptolskih posjeda. Kaptolu ga je darovao Bela III.²⁰⁹ Upravo zbog toga što je darovatelj Vrapča bio kralj može se sa sigurnošću zaključiti da je to područje prvotno pripadalo zagrebačkom castrumu.

Naziv teritorija Vrapče (»Rabuch«) javlja se, doduše, već 1217 godine,²¹⁰ ali se selo spominje tek u prvoj polovici XIV stoljeća.²¹¹ Čini se da je tada bilo središte čitavog posjeda. Vrapče je tada, naime, bilo jedno od šest sela koja je

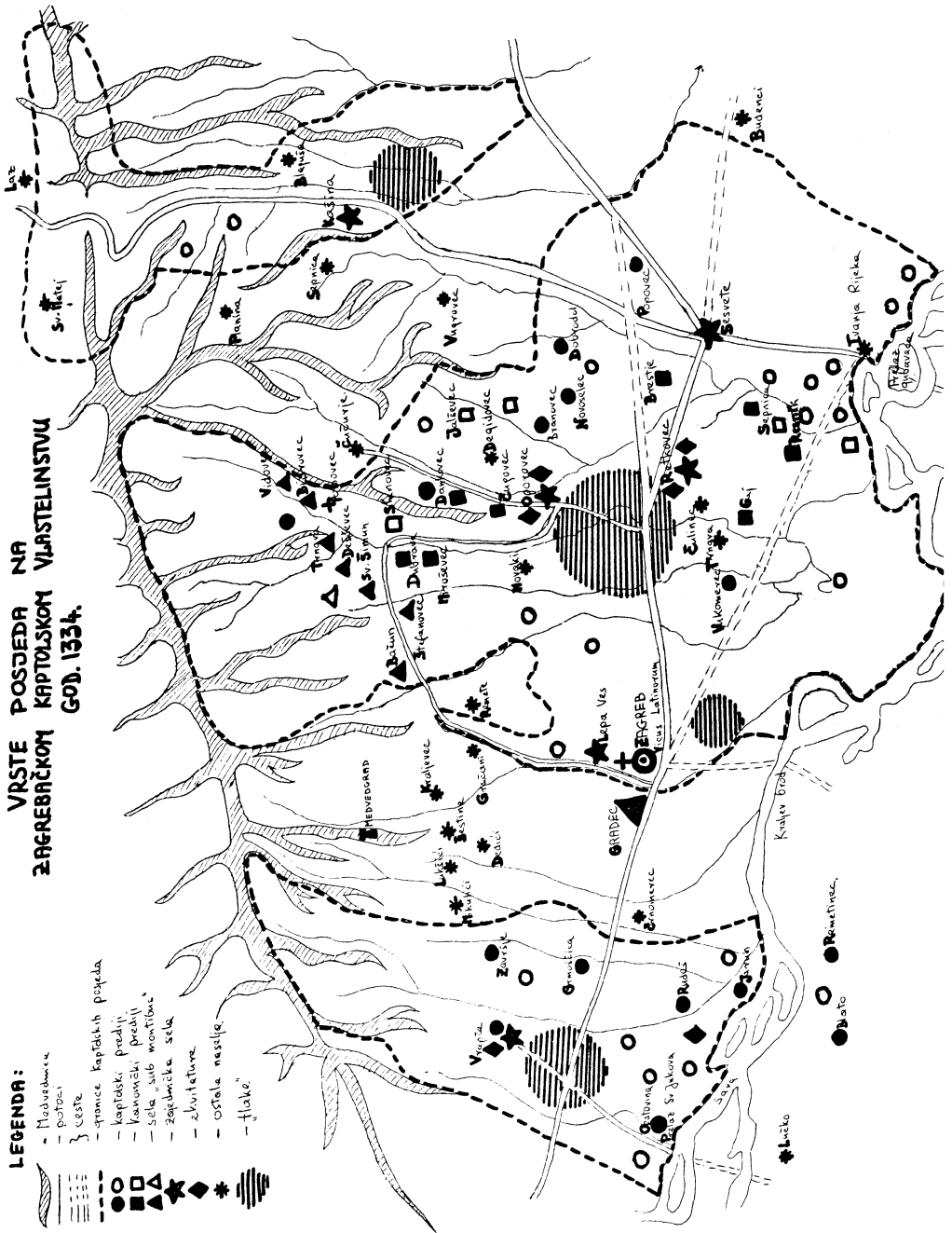
²⁰⁷ Opisi granica Vrapča i čitave zapadne skupine zagrebačkih kaptolskih posjeda u izvorima su relativno opširni. No kako je već rečeno da osnovna tema ove radnje nije historijsko-geografske i topografske prirode, mi se ovdje, kao što uostalom ni drugdje nismo činili, nećemo upuštati u šire obrazlaganje iznesenih zaključaka.

²⁰⁸ Teško je reći da li je ta zajednička granica od Save do Kulmerove gore bila neprekinuta, ili su se između te dvije velike vlasničke cjeline stisnuli i neki sitniji posjedi. Sigurno je da su kaptol i Ače neposredno graničili barem na dva poteza, u savskoj ravnici i poslije opet na medvedničkom hrptu.

²⁰⁹ CD, III, 151

²¹⁰ isto

²¹¹ MEZ, II, 22

kaptol držao zajednički. A to su redom bila veća i znatnija sela. Osim toga, u Vrapču ili njegovoj neposrednoj okolici poznata su tada tri različita zemljo-posjednika.

U prvoj polovici XIII stoljeća neki Egidije (možda identičan s vlasnikom Degidovca) posjedovao je dio nekog otoka na Savi kod Vrapča.²¹² Otok se nazivao »Insula Egidii«, a poslije, po crkvi sv. Jakova koju je Egidije tamo dao sagraditi, »Insula Sancti Jacobi«. Još u prvoj polovici XIII stoljeća Egidije je svoj dio otoka poklonio cistercitima. Kaptol je 1257. godine kupio drugu polovicu otoka i, uz ostalo, darovao je cistercitima. Čini se da su tom prilikom cisterciti priznali vrhovno vlasništvo kaptola nad čitavim posjedom.

2) Grmošćica

Drugi kaptolski posjed na tom području bila je »Gremla«, današnja Grmošćica. Čini se da je to prvotno bilo ime omanjeg brijega na kojem se onda formirao zemljišni posjed. Dva su posjeda, po svemu sudeći, nosila taj naziv. To se vidi iz činjenice da se kao darovatelji spominju dvije osobe. Godine 1217. navodi se da je Grmošćicu darovao kaptolu neki »nobilis Petrus«.²¹³ No kad se u »Statuta« 1334. godine govori o kaptolskom prediju »Gremla«, kao darovatelj se pojavljuje ban Bank²¹⁴ koji je banovao početkom XIII stoljeća. Najvjerojatnije su, dakle, na teritoriju Grmošćice postojala dva posjeda s istim nazivom »Gremla«.

Čini se da je Grmošćica jedan od najstarijih kaptolskih posjeda. Godine 1221. za nju se kaže da je »ab antiquo« pripadala kaptolu.²¹⁵ I ta okolnost upućuje na to da je kaptol tu imao dva posjeda, jer je ban Bank, darovatelj jednog od njih, 1217. godine još banovao.²¹⁶

Posjed »Gremla« obuhvaćao je, kao što je već spomenuto, uglavnom brijeg Grmošćicu. No granice posjeda sezale su i dalje. Na zapadu je prvi susjed bio kaptolski posjed Vrapče. Od sjeverozapadnog kuta posjeda na potoku Vrapčaku granica se, kako je spomenuto u opisu granice vrabečkog posjeda, penjala na sam brijeg Grmošćicu, a zatim spuštala u ravnicu. Prešla je glavnu cestu koja je vodila u smjeru istok–zapad i nastavila u južnom smjeru prema Savi. No na polovici te udaljenosti skretala je prema istoku, a na jugu je ostavljala posjed Rudeš. Prešavši potok Kustošak, medašnja linija se protezala na sjever, vjerojatno do današnje Frateršćice. Odatle se vraćala na zapad do Vrapčaka.

3) Završje

Sjeverno od Grmošćice prostirao se posjed Završje (»Zawarsia«). O njemu se malo zna. Jasno je po dokumentu iz 1217. godine da se nalazio na gornjem toku potoka Kustošaka.²¹⁷ Čini se da je to bio relativno malen posjed. Među susjedima se ne spominju niti obližnji Vrapče niti Grmošćica, pa je

²¹² MEZ, I, 116

²¹³ CD, III, 152

²¹⁴ MEZ, II, 43

²¹⁵ CD, III, 200

²¹⁶ To je vidljivo npr. iz CD, III, 47

²¹⁷ CD, III, 152

očito da je na tom ograničenom području u XIII stoljeću bilo i drugih zemljovlasnika. Tako su tu bili »filii Nicolai«, najvjerojatnije identični s drugdje spominjanima »filii Micula«, tj. današnjim Mikulićima.²¹⁸

O prošlosti Završja poznato je samo to da je prije no što je postalo kaptolsko pripadalo stricu prepošta zagrebačke crkve Cirijaka. Kako je Cirijak obavljao službu prepošta u doba izdavanja potvrđnice iz 1217. godine, valja zaključiti da je posjed Završje mogao dospjeti u ruke kaptola u drugoj polovici ili pred kraj XII stoljeća. O statusu zemlje i njezina vlasnika prije toga ne znamo ništa.

4) R u d e š

Teritorij koji je od četiri kaptolska posjeda zapadno od Gradeca posljednji došao pod vlast kaptola bio je onaj koji izvor 1221. godine naziva »Terra Rodos«.²¹⁹ Od tog naziva potječe današnji naziv sela Rudeš.

Područje »Rodos« ležalo je uz Savu, između vrabečkog posjeda na zapadu, Grmošćice na sjeveru, te teritorija castruma – taj je teritorij 1242. godine pripao Gradecu – na istoku. Na ovom posljednjem spominju se 1221. godine kao susjedi »populi regis«. Područje »Rodos« bilo je slične površine kao Grmošćica ili Završje, te se ubrajalo u manje kaptolske posjede. Dakako, kad je kaptol do sredine XIV stoljeća postepeno zaokruživao svoje vlastelinstvo, svi ovi posjedi stopili su se u jednu cjelinu, teritorijalnu²²⁰ i administrativnu.²²¹ Imena pojedinih posjeda ostala su sačuvana u nazivima sela koja su nastala na njima.

Godine 1221. darovao je Andrija II zagrebačkom kaptolu tri posjeda. Jedan od njih bio je i »Rodos«. Usporedbom s nazivima ostalih posjeda iz tog dokumenta vidi se da je »Rodos« vlastito ime, da se odnosi na glavu porodice koja je posjedovala ili uživala to područje prije no što je ono dospjelo u vlasništvo crkve, te da je Rodos najvjerojatnije bio iobagio castri. Taj zaključak proizlazi i iz činjenice da je ta zemlja »a castro zagrabiensi excepta«.²²²

²¹⁸ Spominju se također castrenses, možda na području današnjih Kravarića. No kasnije o njima više nema spomena, a u prvoj polovici XIV stoljeća na čitavom ovom području, osim Mikulića, nalazimo, koliko se to danas može ustanoviti, samo jednobrazni sloj kmetova-kunovnjaka.

²¹⁹ CD, III, 200

²²⁰ Iz opisa međa zapadne skupine kaptolskih posjeda iz 1328. godine (CD, IX, 405) proizlazi da je čitavo ovo područje činilo jednu teritorijalnu cjelinu. Premda ovu tvrdnju ne treba nužno shvatiti apsolutno, iz istog se opisa vidi da je kaptol, barem u sjevernom dijelu ovog područja, u odnosu na teritorij iz 1217. godine donekle proširio svoju zemlju prema istoku. Tada se istočna međašnja linija ove skupine kaptolskih posjeda spuštala s Mikuličke gore po svojoj prilici na potok Kustošak, a zatim nastavljala u jugoistočnom smjeru i prelazila Veliki potok. Slijedeći uglavnom taj potok prema jugu i skrećući na kraju prema jugoistoku, granica je mimo Grmošćice i Rudeša ulazila u Savu nešto zapadnije od današnjeg Savskog mosta.

²²¹ To dakako ne znači da na ovom području u prvoj polovici XIV stoljeća nije bilo manjih i donekle nezavisnih administrativnih jedinica. To su u prvom redu kaptolski prediji. No sve su te jedinice, kao i čitavo vlastelinstvo, potpadale pod vrhovnu vlast kaptola kao feudalca.

²²² Na takvoj zemlji mogli su sjediti, kako se čini, osim kmetova i castrensesa još samo iobagioni castri.

Na teritoriju »Rodos« spominje se u XIV stoljeću nekoliko sela ili posjeda. Prije svega, tu je »Jaron«, današnji Jarun. Prvi put je spomenut u »Statuta«, i to kao jedan od kaptolskih posjeda.²²³ Godine 1334. bio je poznat i jedan drugi i vjerojatno stariji naziv za taj lokalitet, »Bukenyu«, pa se čini da i Jarun spada u onaj niz mjesta koja su u XIII i XIV stoljeću mijenjala nazive.

Nadalje, tu se 1334. godine nalazila i »Terra Bobichan« za koju se kaže da je »oko Jaruna«,²²⁴ a izvor iz 1423. godine dodaje da se nalazila kraj Save.²²⁵

Konačno, i predij »Thopolouch«, spomenut 1334. godine,²²⁶ mogao se nalaziti na području prvobitnog posjeda »Rodos«. Ne samo da se te godine spominje neposredno uz predij »Rodos«, nego još i danas postoji kraj Rudeša predio Topolnica.

C) Istočna skupina kaptolskih zagrebačkih posjeda

1) »Terra Cassina cum Blagussa«

Kaptolski posjed »Cassina cum Blagussa« ležao je sjeveroistočno od Vugrovca²²⁷ i obuhvaćao današnje selo Kašinu. Granica, opisana 1217. godine,²²⁸ od ceste Zagreb – Zelina do rudine Liševje identična je sa sjeveroistočnom granicom Vugrovca. Od Liševja međašnja linija zaobilazi Kašinu sa sjevera i, nastavljajući u istočnom smjeru, prelazi potok Blagušu, a zatim se niz potocić Jasenovec spušta do mjesta gdje ovaj utječe u Glavničicu. Po njoj se vraća prema jugu do glavne ceste.

Zemlja »Cassina cum Blagussa« pripadala je prvotno prepoštu zagrebačkog kaptola Cirijaku i njegovoj braći. Iz te se činjenice može zaključiti da su je oni najvjerojatnije naslijedili, no nije poznato kada su i kako njihovi preci došli do te zemlje. Da se radilo o znatnijoj porodici zemljoposjednika, vidi se i iz podatka da je posjed Završje kaptol dobio od Ivana, Cirijakova strica. Godine 1217. posjed »Cassina cum Blagussa« – kao uostalom još nekoliko dru-

²²³ MEZ, II, 43

²²⁴ MEZ, II, 43

²²⁵ MEZ, II, 44

²²⁶ MEZ, II, 43

²²⁷ Između kaptolskih posjeda »Terra Casina« i »Terra Cassina cum Blagussa« smjestio se Vugrovec, oveći posjed zagrebačkog biskupa. Kako je Vugrovec, dakle, ležao usred zemalja zagrebačkog kaptola, nužno je ukratko izložiti tok njegovih granica. Premda dosta opširno opisane 1201. godine, opis im je tako nejasan da su poznate samo u osnovnim linijama. No ako se promatraju zajedno sa granicama posjeda u okolini, možemo ih odrediti sa zadovoljavajućom točnošću.

Južna granica Vugrovca bila je ujedno i sjeverna granica zemlje »Casina«. Odvojile su se jedna od druge negdje oko Vugrova potoka, odakle međašnja linija Vugrovca ide sjeverno preko uzvisina Gradine i Goranci brega. Obuhvativši najvjerojatnije selo Prekršje dolazi do u blizinu sela Kašine, a zatim kod rudine Liševje skreće na jug. Zao- bišavši Prepuštovec i prešavši potok Kašinu prelazi šumovitim krajem u jugoistočnom smjeru, dok ne izbije na glavnu cestu za Zelinu. Njome nastavlja do kaptolskog posjeda »Casina«.

²²⁸ CD, III, 155

gih posjeda²²⁰ – prepošt Cirijak i njegova braća stavljaju pod jurisdikciju i zaštitu crkve. Kralj se, čini se, već prije odrekao marturine s tih posjeda u korist Cirijaka i ostalih. A ovi su ubirali dvije trećine njezina iznosa, dok je jedna trećina ostajala onima koji su neposredno držali zemlju. Sada pak Cirijak i njegova braća odstupaju te dvije trećine marturine crkvi zauzvrat što ih uzima pod svoju zaštitu, a crkva se obvezuje da tu zemlju nikada neće oduzeti Cirijaku i njegovim nasljednicima.

No već 1269. godine situacija se mijenja, i sva ta zemlja dolazi u puno vlasništvo kaptola.²²⁰ Te godine, naime, kaptol je potomcima Cirijaka i njegove braće isplatio određenu naknadu i na taj način preuzeo posjed »Cassina cum Blagussa« u svoje neograničeno vlasništvo.²²¹

Od naselja na tom području u srednjem vijeku se spominju samo Kašina (obično u obliku »Casna«) i Blaguša (»Blagussa«). Gotovo je sigurno da današnja sela Prepuštovec i Vurnovec, a možda i Paruževina i Gajci, leže unutar granica ovog bivšeg kaptolskog posjeda. Kako se njihovi nazivi ne pojavljuju u »Statuta«, može se pretpostaviti da ta sela, osim Prepuštovca, u prvoj polovici XIV stoljeća još nisu niti postojala. A što se tiče Prepuštovca, gotovo je sigurno da je to selo dobilo naziv po svom bivšem vlasniku prepoštu Cirijaku. Dakako, nije isključeno da su kaptolski prepošti i poslije Cirijaka uživali prihode baš tog sela. No zbog analogije s ostalim selima čiji naziv svršava na »ec«, smatramo da naziv Prepuštovec dolazi baš od Cirijaka. Konstatirali smo već, naime, da su ta sela na »ec« dobila svoje nazive obično po čovjeku koji ih je posjedovao u doba kad su dospjela pod kaptolsku vlast. A to je u ovom slučaju bio Cirijak.

2) »Terra Vlk«, »Terra Casna« i »Terra Cozolyn«

Nećemo u okviru ove radnje pobliže ispitivati kompliciranu ali vrlo zanimljivu situaciju teritorijalno-vlasničkih odnosa koja je u razvijenom srednjem vijeku vladala na području sjeverno od Vugrovca, Kašine i Blaguše. Ovaj je kraj svoju važnost zahvaljivao ponajprije staroj cesti koja je preko Laza prelazila u Zagorje. Čini se da je ondje bilo mnogo sitnih zemljoposjednika, od kojih su nam neki poznati samo po imenu. Tako je npr. Martin Ventrosus, iobagio zagrebačkog castruma, 1261. godine uz gornji tok potoka Blaguše posjedovao nasljedni posjed koji se zvao »Blagussa«.²²² Spominje se i »Bl-

²²⁰ »Insula«, »Tupal«, »Novum predium«, »Dolozica« i zemlje »in teritorio Kemlich« (CD, III, 155).

²²⁰ CD, V, 485

²²¹ Lj. Dobronić (Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola, 216) nije, čini se, uočila da su posjedi Cirijaka i njegove braće spomenuti 1217. godine identični s onima koje 1269. godine kaptol preuzima od Pribislavljeve udovice i njenih rodaka. No da o tome nema sumnje, vidi se iz tri činjenice: 1) U oba navrata spominju se isti lokaliteti; 2) godine 1269. kaptol tvrdi da posjeduje te posjede već 50 godina. Doduše, točan bi broj godina glasio 52, no očito je da izraz »a quinquaginta annis« treba prevesti s »pedesetak«; 3) jedan od ljudi koje je kaptol isplatio 1269. godine je Matija, »nepos Kinciani«. Jasno je da su taj »Kincianus« i Cirijakov brat iz 1217. godine »Quincianus« ista osoba.

²²² MEZ, I, 126

gussa domini episcopi«. ²³³ I u okolici sela Sepnice, zapadno od Kašine, nalazimo nekoliko sitnih zemljoposjednika. Od većih posjeda spomenut ćemo templarski posjed Planinu ²³⁴ i biskupove posjede na sjevernim obroncima Medvednice. Naziv »Planina« još i danas nose dva sela na najvišem dijelu ovdje već niske Medvednice. Reljef u najvećoj mjeri određuje granice tog posjeda koji se smjestio među vrhovima i bilima istočne Medvednice. Sjeverna pak strana planine bila je još u XII stoljeću u vlasništvu razgranate porodice Ača. ²³⁵ Zagrebački biskup kupio je 1278. godine od nekih članova te porodice dva velika posjeda u tom kraju. ²³⁶ Treći je godinu dana kasnije dospio u vlasništvo zagrebačkog kaptola. To je bio posjed »Cozolyn«.

Na tom čitavom području kaptol je posjedovao, koliko je poznato, tri posjeda. ²³⁷ Prvi je bila zemlja nekog Vuka (»Terra Vlk«), sina Dobrolića (»Dobrolich«), iobagiona zagrebačkog kastruma. Taj je Vuk 1277. godine umro bez potomaka, pa te godine kralj njegovu zemlju daruje zagrebačkom biskupu i kaptolu. ²³⁸ Iz opisa granica je jasno da je ta zemlja ležala u izvorišnom području potoka Kašine. Graničila je na zapadu s templarima u Planini, a na sjeveru s posjedom »Cozolyn«. Istočna je granica bio planinski hrbat koji se neposredno uz potok Kašinu spuštao prema jugu.

Bratić ²³⁹ spomenutog Vuka, Stjepan, sin Mladučevca (»Mladuchuech«), posjedovao je područje južno od Vukove zemlje. Ta je zemlja očito prvotno pripadala ocu spomenutih Dobrolića i Mladučevca, koji je bez sumnje i sam iobagio castri, a svoj posjed podijelio među sinove. Kao što je već spomenuto, poslije Vukove smrti njegova je zemlja pripala kaptolu. Do drugog dijela, koji se nalazio »in medio terrarum capituli zagrabiensis... Casna vocatarum«, ²⁴⁰ kaptol je došao 1295. godine kad mu ga je oporučno ostavio Mladučevčev sin Stjepan.

Konačno, samo sljeme planine obuhvaćao je već spomenuti posjed »Terra Cozolyn«. ²⁴¹ Ne upuštajući se u opisivanje njegovih granica, spomenut ćemo da je taj veliki posjed obuhvaćao prostrano šumovito područje između sela Sv. Matej na zapadu i vrha Kozolin na istoku. Kaptol je kupio kozolinski posjed 1279. godine od Petra, jednog od pripadnika velike porodice Ača. Selo Laz nije ulazilo u sklop tog posjeda. Ako je opravdano identificirati selo Laz s lokalitetom koji izvori nazivaju »Wrazilaz«, može se zaključiti da je ono tek 1327. godine poklonjeno kaptolu. ²⁴² »Statuta« navode da je prihode tog sela uživao prepošt zagrebačkog kaptola. ²⁴³

²³³ MEZ, II, 47

²³⁴ MEZ, I, 200

²³⁵ V. Lj. Ivančan, Vratislav i pleme Aka..., 145 i dalje.

²³⁶ MEZ, I, 193, 195

²³⁷ Opisi međa ovih posjeda često su zbog prirode kraja vrlo nejasni. Naime, taj je kraj tada očito bio prilično pust, pa su međaši u većini slučajeva razno drveće i grmlje.

²³⁸ CD, VI, 182

²³⁹ Izvor ga, doduše, naziva »frater«, ali očevi Vukana i Stjepana različite su osobe. Stoga je vjerojatno da su ova dvojica bili samo bratići.

²⁴⁰ CD, VII, 199

²⁴¹ MEZ, I, 199

²⁴² CD, IX, 357

²⁴³ MEZ, II, 75

D) Južna skupina kaptolskih zagrebačkih posjeda

Osim ovih do sada nabrojanih i opisanih kaptolskih posjeda, Zagrebačko vlastelinstvo zagrebačkog kaptola obuhvaćalo je i znatan teritorij južno od Save. No izvori ne dopuštaju da se stvori cjelovita slika tog područja. Tu i tamo se, doduše, opisuju granice pojedinog posjeda, ali istraživač ima malo koristi od tih opisa. Jer ne samo da su ovi obično vrlo škrti, nego se i toponimija tog područja od srednjeg vijeka naovamo znatno izmijenila. Spomenuto je već da je, kako se čini, kraj uz Savu bio u srednjem vijeku vrlo rijetko naseljen i močvaran. Tamo su kao glavni međaši služili drveće, grmlje i baruštine. Zbog toga je, dakle, naše poznavanje teritorijalno-vlasničkih odnosa tog područja južno od Save vrlo nepotpuno, te ne dopušta da se ti odnosi uoče dovoljno jasno da bi se mogli prikazati na geografskoj karti. Stoga ćemo se ovdje ograničiti samo na kratki prikaz situacije koja je vladala na tom području.

Nije jasno da li su posjedi zagrebačkog kaptola koji su se nalazili južno od Save ikada tvorili zatvorenu cjelinu. No ipak, može se razlikovati skupina posjeda koji su ležali otprilike od Lučkog na zapadu do Ščitarjeva na istoku i koji su uglavnom činili cjelinu, od nekoliko raspršenih posjeda koji su ležali uz Savu nizvodno od Zagreba i sezali do Sisačkog vlastelinstva zagrebačkog kaptola. Strogo uzevši, samo je ona prva skupina bila u blizini većine ostalih kaptolskih posjeda sjeverno od Save i ulazila u sastav Zagrebačkoga kaptolskog vlastelinstva. I »Statuta« priznaju tu podjelu, pa u sklopu Zagrebačkog distrikta i vlastelinstva spominju samo onu prvu grupu posjeda.

Ako ti posjedi i nisu tvorili kompaktnu cjelinu – u što ne možemo biti sigurni – jasno je da su zauzimali najveći dio područja o kojem je riječ. Na zapadu je ležalo Blato,²⁴⁴ posjed koji se prostirao južno i jugoistočno od današnjeg istoimenog sela. Odmah istočno na njega nastavlja se posjed »Tupal«. Taj je posjed 1217. godine kaptolu darovao već spominjani prepošt Cirijak.²⁴⁵ Mnogo kasnije, između 1301. i 1339. godine, »Tupal« je dospio u ruke remetiskih pavlina,²⁴⁶ koji su mu i ostavili njegov današnji naziv »Remetinec«. Taj se čitav posjed 1217. godine naziva »Insula cum terra Tupal«. Prema tome, tu se nalazio i neki »Otok«. Iste godine Egidije, kraljevski vitez, predaje pod vrhovnu vlast kaptola jedan drugi posjed koji se također zvao Otok.²⁴⁷ Nije jasno gdje su se na Savi smjestili ti »otoci« i da li jedan od njih valja identificirati s kaptolskim predijem koji »Statuta« 1334. godine nazivaju »Zigeth. . . alio nomine Othok«.²⁴⁸ Broj, oblik i položaj savskih otoka mijenjao se tokom stoljeća, pa ta činjenica onemogućuje konačne zaključke. U svakom je slučaju vjerojatno da su ti posjedi ležali na mjestima današnjih lokaliteta Sigeta, Otoka i Remetinca.

²⁴⁴ CD, III, 154

²⁴⁵ CD, III, 155

²⁴⁶ MZ, I, 154

²⁴⁷ CD, III 156, 157

²⁴⁸ MEZ, II, 44

Uz Blato najstariji kaptolski posjed južno od Save bila je Kosnica («Cosniza».)²⁴⁹ Ova se nalazila kod današnjeg istoimenog sela i potoka. Čini se da se to čitavo područje nazivalo Kosnica, a ne samo posjed. Godine 1333. spominje se, naime, na tom teritoriju jedan drugi posjed istog imena.²⁵⁰ Konačno, tu u blizini bio je još jedan drugi posjed (Egidijev), posjed Prevlaka («Preulaca»), koji je također dospio pod kaptolsku vlast 1217. godine. Čini se da se taj naziv odnosio ili kasnije proširio na veći teritorij. Tako 1334. godine u sklopu posjeda Prevlaka nalazimo nekoliko manjih predija,²⁵¹ od kojih se sa sigurnošću može identificirati jedino današnja Obrežina. Čini se da se i Kosnica iz XIII stoljeća nalazila unutar tog područja.

c) POGLED NA TERITORIJALNI RAZVOJ ZAGREBAČKOG KAPTOLSKOG VLASTELINSTVA DO PRVE POLOVICE XIV STOLJEĆA

U najvećem dijelu ovog poglavlja promatran je teritorij Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva sa stanovišta njegova geografskog rasprostiranja. Ustanovilo se od kojih je vlasničkih jedinica ono nastalo, te kako su pojedine od njih dolazile pod vlast kaptola. Prikazali smo, koliko su to izvori omogućavali, granice tih jedinica, a time i granice čitavog vlastelinstva.

Promotrimo ukratko Zagrebačko vlastelinstvo zagrebačkog kaptola sa stanovišta njegova nastajanja i razvoja tokom stoljeća.

Zagrebački je kaptol osnovan istodobno kad i biskupija.²⁵² Čini se da je od samog osnutka posjedovao teritorij koji je ležao neposredno sjeverno od stolne crkve.²⁵³ Poznato je također da je još od vremena Ladislava zagrebački biskup posjedovao selo nazivano »Villa servorum« i da ga je uskoro zatim dao kaptolu,²⁵⁴ no nije jasno u kojoj se mjeri ono smije smatrati zametkom vlastelinstva. Sigurno je, međutim, da je Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo počelo ubrzano rasti i širiti se tek u drugoj polovici XII stoljeća.

Nema sumnje da je prvi crkveni zemljoposjednik u okolici Zagreba bio zagrebački biskup. On u XII stoljeću već posjeduje ovdje tri velika posjeda, tj. svoj Zagrebački posjed, Čučurje i Vugrovec.²⁵⁵ Nije poznato kada i kako su Čučurje i Vugrovec dospjeli u njegove ruke. A što se tiče Zagrebačkog posjeda, sigurno je, kao što smo već spomenuli, da ga je biskup dobio još od kralja Ladislava prilikom osnutka biskupije.

Nije moguće sa sigurnošću ustanoviti koji je od kaptolskih posjeda u okolici Zagreba najstariji. No po svemu se čini da je to jedan od njegovih zapadnih posjeda. U svakom slučaju, jasno je da su Vrapče, Grmošćica i Završje već

²⁴⁹ CD, III, 153

²⁵⁰ CD, X, 55

²⁵¹ MEZ, II, 44

²⁵² To je očito npr. iz dokumenta u kojem se govori o nekom kaptolskom zemljištu. Za to se zemljište veli da ga je kaptol posjedovao »a fundacione ecclesia« (MZ, I, 12).

²⁵³ MZ, I, 12; no taj je teritorij kasnije prešao u ruke biskupa, koji ga vraća kaptolu tek 1237. godine.

²⁵⁴ MEZ, II, 26

²⁵⁵ Vugrovec je, čini se, prvotno bio kaptolski posjed, ali je kasnije prešao u biskupove ruke (MEZ, I, 11).

u drugoj polovici XII stoljeća u vlasništvu kaptola. Vrapče je nadarbina Bele III. Nekako u isto vrijeme mora da je živio i stric prepošta Cirijaka, vlasnik i darovatelj Završja. A za Grmoščicu se 1221. godine kaže da »od starine« pripada kaptolu. Lako je moguće, dakle, da je upravo ona najstariji kaptolski posjed u okolici Zagreba.

Od posjeda na istoku kaptol je u XII stoljeću posjedovao, čini se, samo posjed »Terra Casina«. Nema mogućnosti da se poblize odredi datum kada je taj veliki teritorij prešao u ruke kaptola.

Još prije 1217. godine, premda se ne zna točnije kada, zagrebački je kaptol od Blaža, opata Sv. Martina, dobio i posjed Oporovec. Isto vrijedi i za posjede južno od Save, Kosnicu i Blato. Osim toga, neposredno prije 1217. godine dekan Baran ostavio je kaptolu svoj prostrani posjed između Trnave i Štefanovca. Te zemlje Baran je dobio od kralja, pa je jasno da su one prvotno bile pod castrumom.

Za sve ove posjede koji su dospjeli u ruke kaptola prije 1217. godine, s izuzetkom Vrapča, karakteristično je da ih nisu darovali kralj ili ban, te da prema tome u času darivanja nisu zemlja castruma. Nije moguće ustanoviti, osim za Baranovu zemlju, je li ta zemlja ikada potpadala pod castrum kao što je to bio slučaj s najvećim dijelom okolnog zemljišta. No u prvoj polovici XIII stoljeća situacija se naglo izmijenila.

Godine 1217. i 1221. kaptolski su se posjedi silno proširili. Godine 1217. kaptol je sa dvije strane dobio znatne komplekse zemljišta. Prije svega, kaptolski prepošt Cirijak stavio je pod zaštitu kaptola, uz ostalo, i svoje zemlje oko Zagreba. To su bili na sjeveroistoku posjed »Cassina cum Blagussa«, a na Savi i južno od nje posjedi »Insula« i »Tupal«. Osim toga, kraljevski vitez Egidije predao je crkvi svojih sedam posjeda, koji su se smjestili duž Save nizvodno od Zagreba. Na sjevernom se dijelu zagrebačkog područja od njegovih posjeda nalazio jedino predij »Chernelec«, današnji Degidovec.

Karakteristična za te zemlje koje su 1217. godine pripale kaptolu jest činjenica da su oba darivanja, i Cirijakovo i Egidijevo, bila zapravo uvjetna. Zemlja je, naime, ostala pod upravom darivalaca i njihovih potomaka, no ovi su imali određene obveze prema kaptolu, zauzvrat za zaštitu i prednosti koje su uživali pod njegovom jurisdikcijom. No bilo je i razlika. Cirijakove su zemlje, po svemu sudeći, već odranije bile od kralja oslobođene plaćanja marturine, dvije trećine koje je uživao sam Cirijak. Sada se on u korist kaptola odrekao tog prihoda. Egidije pak po svoj prilici nikada nije ni dobivao marturinu sa svojih posjeda.²⁵⁶ U trenutku kad postaje kraljevski vitez i daje svoje zemlje kaptolu, kralj se odriče svojih prihoda s njegovih posjeda, i to u korist kaptola, a posjedi dolaze pod jurisdikciju kaptola.

Prema tome, slijedećih nekoliko decenija posjedi Cirijaka i Egidija, odnosno njihovih nasljednika, prepušteni su kaptolu, dok su ih bivši vlasnici neposredno uživali. No tokom XIII stoljeća to se promijenilo. Očito je da je kaptol nastojao da zemlje nad kojima je dobio jurisdikciju i izvjesna prava dovede u svoje potpuno i neposredno vlasništvo. To se dogodilo i s Egidijevim

²⁵⁶ To, doduše, u izvoru nije izrijekom rečeno, ali se čini da takav zaključak nužno proizlazi iz teksta izvora.

i s Cirijakovim zemljama. Nije poznata kasnija sudbina Egidijevih potomaka, no u XIV stoljeću nalazimo njegove bivše zemlje u punom vlasništvu kaptola. A Cirijakovih se nasljednika, kao što smo spomenuli, kaptol riješio 1269. godine kada je, isplativši im stanovitu naknadu, i njihove zemlje preuzeo u puno vlasništvo.

Godine 1221. kaptolske su se zemlje opet naglo povećale. Te je godine, naime, kralj Andrija II, u zamjenu za Kamešnicu pod Kalnikom, dao kaptolu tri posjeda. Ovi su dotad potpadali pod zagrebački castrum, a sada ih kralj izuzima ispod jurisdikcije castruma i stavlja pod jurisdikciju i vlast kaptola. Ti posjedi bili su na zapadu zemlja Rudeš, a u centralnom dijelu »Terra Braten« i »Terra Cupuc et Widuse«. Ovaj kraljev dar bio je, kako se čini, najveći skok u historijatu teritorijalnog širenja kaptolskog vlastelinstva.

U prvoj polovici XIII stoljeća oko gornjeg toka potoka Kašine posjedovao je neki zemljoposjednik, po svom statusu najvjerojatnije iobagio castrum, oveći teritorij, koji su od njega naslijedili njegovi sinovi, a potom i unuci. Jedan od tih unuka, Vuk, umro je bez potomaka, pa je zato kralj preuzeo njegovu zemlju i dodijelio je kaptolu. To se dogodilo 1277. godine.

Već dvije godine nakon toga kaptol je došao do velikog posjeda »Cozoklyn«. Spomenuto je već da je porodica Ača posjedovala gotovo čitavu sjevernu padinu Medvednice. S vremenom se ova porodica vrlo razgranala. Neki njeni članovi prodali su svoje posjede. Tako je 1278. godine zagrebački biskup kupio od nekih Ača dva posjeda iznad Gornje Stubice, zapadno od glavne ceste koja je vodila iz Zagreba preko Kašine u Zagorje. Treći posjed koji su Ače tamo prodavali bio je »Cozoklyn«, a kupac je bio kaptol. Na taj je način kaptolsko vlastelinstvo prešlo na sjevernu stranu Medvednice, mada se u tom smjeru, izgleda, kasnije više nije širilo. Iznimku čini samo selo Laz koje kaptol dobiva 1327. godine.

Uskoro je došao u kaptolske ruke i drugi dio posjeda već spomenutog ali poimence nam nepoznatog iobagiona castrum, djeda Vuka i Stjepana. Stjepan je, naime, taj drugi dio svog djedovskog zemljišta oporučno ostavio kaptolu.

Nastojanje kaptola – kao uostalom svih srednjovjekovnih zemljoposjednika – da poveže i zaokruži svoje posjede u što zatvoreniju cjelinu došlo je do izražaja i 1313. godine. U središnjem dijelu Zagrebačkog vlastelinstva zagrebačkog kaptola ostao je samo još jedan veći teritorij koji tada još nije bio u kaptolskom vlasništvu. To je bila zemlja »Tornaua« ser Gerarda. Godine 1313. kaptol je otkupio tu zemlju od Gerardovih sinova. Time je, čini se, kaptolsko vlastelinstvo u Zagrebačkom distriktu dobilo opseg i formu koju je imalo i u doba kada su nastala »Statuta«.

III. ZAGREBAČKO KAPTOLSKO VLASTELINSTVO U PRVOJ POLOVICI XIV STOLJEĆA

a) VLASNIČKI ODNOSI NA PODRUČJU ZAGREBAČKOG KAPTOLSKOG VLASTELINSTVA

Iz onoga što je do sada rečeno vidljivo je da je Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo u teritorijalnom pogledu nastalo od mnogo manjih vlasničkih jedinica. Naime, tokom njegove višestoljetne povijesti povremeno su mu doda-

vani novi i novi kompleksi zemlje. Ti novi kompleksi bili su prije toga manje ili više nezavisne vlasničke jedinice. No dolaskom u vlasništvo kaptola sve te pojedine teritorijalne jedinice počele su se stapati u uglavnom jedinstvenu cjelinu – kaptolsko vlastelinstvo kakvo nalazimo u prvoj polovici XIV stoljeća. Pojedini sastavni dijelovi vlastelinstva postepeno se gube kao jasno definirani i odvojeni teritoriji. To se vidi iz činjenice da se u XIV stoljeću ti originalni sastavni dijelovi kaptolskog vlastelinstva spominju rijetko, i to uglavnom kao geografski nazivi za pojedino područje. To više nisu potpuno jasne cjeline, i čini se da se u svojoj strukturi malo razlikuju jedna od druge. Vidi se, dakle, da su počele urastati u veliki cjeloviti organizam kaptolskog vlastelinstva.

Prema tome, u XIV stoljeću više se ne mogu naći posjedi, bivše vlasničke cjeline, kao što su »Terra Rodos«, »Terra Cupuc et Widuse« ili pak posjed »Terra Casina«. Postoji, doduše, izvjesna tradicija naziva, ali nije sasvim jasno u kojoj se mjeri ova slaže s tradicijom samih posjeda. Mnogi nazivi starih posjeda u XIV stoljeću su nestali i, čini se, nepoznati. No u prvoj polovici XIV stoljeća postoje pojedini posjedi koji nose nazive ranijih posjeda. Tako se pojavljuju nazivi kao što su Vrapče, Rudeš, Grmošćica ili Oporovec. Ali nema sumnje da sadržaj tih naziva nije posve identičan sa sadržajem koji su oni označavali u XII ili XIII stoljeću. Tako, npr., i u XIV stoljeću (kao uostalom i danas) živi naziv »Vrapče« (u obliku »Rabouch«). No dok je u XII i XIII stoljeću Vrapče označavalo veliki posjed između hrpta Medvednice i Save, u prvoj polovici XIV stoljeća taj naziv nose najmanje tri vlasničke cjeline: selo Vrapče, kaptolski predij Vrapče i ekvitatura Vrapče.²⁵⁷ Te se tri cjeline nalaze, doduše, na teritoriju starog posjeda Vrapče, no ne pokrivaju njegovo prvotno čitavo područje. To se vidi iz činjenice da se na tom teritoriju u prvoj polovici XIV stoljeća nalazi još nekoliko posjeda.²⁵⁸ A sličan primjer pruža i Oporovec. Na staroj zemlji »Opor« iz 1217. godine u prvoj polovici XIV stoljeća nalazi se barem šest različitih vlasničkih cjelina, od kojih tri nose isti naziv »Oporovec«.²⁵⁹ Nije, dakle, dopušteno identificirati posjede iz XII i XIII stoljeća s onima iz XIV stoljeća, premda ovi možda nose jednake nazive. Dakako da postoji neka veza između tih posjeda, tj. da se redovito radi o istom lokalitetu, no isto je tako jasno da je ta veza prvenstveno tradicija imena, a nikako tradicija prvobitnih vlasničkih i teritorijalnih cjelina. Prema tome, podjela kaptolskog teritorija na pojedine vlasničke cjeline, podjela koju smo učinili za XIII stoljeće, ne odgovara stanju stvari u prvoj polovici XIV stoljeća. Teritorij zagrebačkog kaptola u XIV stoljeću bio je podijeljen na sasvim drugi način. Doduše, kriterij te podjele je isti: vlasništvo nad zemljom i njenim obrađivačima, odnosno pravo korištenja te zemlje i eksploatacije neposrednih obrađivača. No cjeline koje smo spominjali u XIII stoljeću bile su posjedi pojedinih vlasnika koji su te cjeline posjedovali prije no što su ove dospjele u vlasništvo kaptola. Dolaskom u ruke kaptola te su se cjeline, kako je već rečeno, počele stapati u jedinstveno kaptolsko vlastelinstvo. A u prvoj polovici XIV stoljeća taj se terito-

²⁵⁷ MEZ, II, 22, 43, 44

²⁵⁸ MEZ, II, 43; usp. kartu »Vrste posjeda u sklopu Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva god. 1334«.

²⁵⁹ MEZ, II, 22, 43, 44

rij dijelio na drugačije cjeline, koje su doduše također bile određene kriterijem vlasništva, ali koje nisu nikako bile identične s onim prijašnjima.

Kaptol je nad čitavim svojim teritorijem i njegovim stanovnicima imao vrhovno vlasničko pravo, tj. »dominium directum«. Prema tome, u tom je smislu on bio jedini zemljovlasnik na svojim zemljama. No osim vrhovnog vlasničkog prava postojalo je i »niže vlasničko pravo«, pravo korištenja zemlje i eksploatacije ljudi na njoj uz određene uvjete. To je »dominium utile«. To pravo uživali su prvenstveno kaptolski predijali, a očito je da je i pravo koje su kanonici pojedinačno uživali nad svojim predijima bila neka modificirana vrsta tog »dominium utile«. ²⁶⁰

Prema kriteriju vlasništva (dominium), dakle, na Zagrebačkom kaptolskom vlastelinstvu u prvoj polovici XIV stoljeća mogle su se naći tri vrste posjeda. To su posjedi u zajedničkom vlasništvu kaptola, posjedi pojedinih kanonika i posjedi kaptolskih predijala.

1. Posjedi u zajedničkom vlasništvu kaptola

Vjerojatno je da su svi posjedi na teritoriju kaptolskog vlastelinstva prvotno bili u zajedničkom vlasništvu čitavog kaptola. Prije svega, kanonički prediji javljaju se, kako će se vidjeti, tek u kasnijoj fazi razvoja kaptolskog vlastelinstva. A i kaptolski prediji bili su sa stanovišta XIV stoljeća relativno novijeg datuma. Osim toga, u prvoj polovici XIV stoljeća opaža se tendencija da pojedini posjedi prelaze iz ruku čitavog kaptola u ruke pojedinih kanonika. Tako 1326. godine osam sela »sub montibus« prelazi iz zajedničkog vlasništva kaptola u vlasništvo pojedinih kanonika. ²⁶¹ Isto tako, godine 1331. četiri kompleksa tlačne zemlje zvana »tlake« bivaju razdijeljena među kanonike. ²⁶² Ako se, dakle, prati unatrag smjer ovog razvoja od kaptolskog prema kanoničkom vlasništvu, vidjet će se da je prije bilo mnogo više zemljišta u zajedničkom vlasništvu čitavog kaptola. Stoga se može pretpostaviti da je u početku većina kaptolskih zemalja – ako to nije bio slučaj sa svima – bila zajednička. ²⁶³

U doba kada arhidakon gorički Ivan piše »Statuta« još je samo mali dio kaptolskog posjeda u zajedničkom vlasništvu kaptola kao cjeline. To su još samo sela Lepa Ves, Vrapče, Oporovec, Retkovec, Kašina (uz koju je pripadao veliki, ali vjerojatno slabo naseljeni i iskorišteni posjed Kozolin) i Sesvete. ²⁶⁴ Uočljivo je odmah – Kozolin je iznimka – da se radi o najstarijim kaptol-

²⁶⁰ MEZ, II, 41, 42

²⁶¹ MEZ, II, 70

²⁶² MEZ, II, 71

²⁶³ Poznato je, doduše, da je već 1217. godine barem jedan kaptolski teritorij bio u rukama jednog kanonika. Radi se o kaptolskom prepoštu Cirijaku, koji je, zajedno sa svojom braćom, te godine predao svoju zemlju u zaštitu kaptolu, da bi je onda i dalje uživao uz izvjesne obveze prema kaptolu. No situacija ovdje nije ista, jer je sam Cirijak bio ne samo uživatelj nego i darovatelj te zemlje, te da on tu zemlju nije dobio od kaptola. Prema tome, slučaj Cirijaka ne proturječi tvrdnji da je u početku sva kaptolska zemlja bila zajednička.

²⁶⁴ MEZ, II, 22

skim posjedima, bilo da su iz 1217. godine ili još iz XII stoljeća. Očito je također da se tih šest sela smjestilo duž najvažnijih srednjovjekovnih prometnica u onom kraju: većina uz cestu koja je od Susedgrada preko Zagreba išla na istok, a jedno (Kašina) na vrlo važnoj cesti koja je preko Kašinskog prijevoja vodila iz Zagreba u Zagorje. Osim toga, ta su sela, kako se čini, spadala među veća sela kaptolskog vlastelinstva. Na temelju svega toga može se pretpostaviti da je tih šest sela bilo relativno staro. A to se slaže sa zaključkom da su kaptolski posjedi u početku bili zajedničko vlasništvo kaptola.

»Villa servorum«, vjerojatno današnji Popovec, također je pripadala kaptolu kao cjelini. Doduše, jedan od kanonika nosi titulu »comes servorum«, i to je selo serva u njegovoj nadležnosti. No ono nije i njegovo vlasništvo, a prihodi od tog sela zajednički su.²⁶⁵ Nema sumnje da je ta »villa servorum« bila zapravo ostatak prošlosti, te da je kao Ladislavljev dar spadala među najstarija sela na teritoriju Zagrebačkog vlastelinstva zagrebačkog kaptola. I to, spomenimo uzgred, upućuje da su barem najstarija sela, tj. sela iz ranije povijesti kaptolskog vlastelinstva, bila zajedničko vlasništvo čitavog kaptola.

Spomenuto je da su zemlje nazivane »tlake« do 1331. godine također pripadale kaptolu i da su te godine podijeljene među pojedinačne kanonike. Što su bile te »tlake«? Već sam izvor označava o čemu je riječ, kad u »Statuta« Ivan Gorički tumači da su to »porciones terrarum divise inter canonicos«. ²⁶⁶ Svaka je »tlaka« imala oko deset jutara zemlje, očito oranice. Tih je »tlaka« bilo 30 – taj je broj bez sumnje u vezi s brojem kanonika kojih je, kako je poznato, bilo 32 ili 33.²⁶⁷ »Tlake« su dakle ukupno zapremale oko 300 jutara zemlje. A sama podjela među kanonike izvršena je u »najnovije vrijeme«, tj. 1331. godine. Površina koju su obuhvaćale »tlake« bila je, kao što je iz samog naziva očito, zemlja koju je kaptol obrađivao tlakom svojih kmetova. Te su se »tlake«, vidjeli smo, smjestile na četiri lokaliteta u sklopu Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva. Odmah je vidljivo da su ta četiri lokaliteta ležala u blizini onih šest sela koja su 1334. godine kao posljednja još bila u zajedničkom kaptolskom vlasništvu. Tako je »tlaka« kod Vrapča ležala u blizini sela Vrapče, »tlaka« »Crog« u blizini sela Nova Ves, »tlaka« oko potoka Trnave u blizini sela Oporovca, Retkovca i Sesveta, a »tlaka« Kašina u blizini sela Kašine. Teško je sumnjati da su »tlake« obrađivali upravo kmetovi iz tih šest zajedničkih sela.

Kako je opisano, do 1326. godine tzv. sela »sub montibus« bila su vlasništvo kaptola kao zajednice. Ta su sela ležala u dugodolini pod Medvednicom, između potoka Blizneca i gornje Trnave. Nije sasvim jasno zašto se tih osam sela izdvaja u posebnu skupinu, koja je stalno dijelila istu sudbinu. Možda je to stoga što su ta sela nosila »medvedgradske terete«. No čini se vjerojatnijim da razlog za jedno i za drugo leži u činjenici da su sva ta sela ležala na teritoriju jedne stare »pretkaptolske« vlasničke cjeline, tj. na zemlji »Cupuc et Widuse«. Izgleda da se u ovom slučaju situacija koja je vladala prije no što je taj teritorij dospio u kaptolsko vlasništvo donekle odražavala u stanju na tom teritoriju nakon toga. Nije moguće točno ustanoviti po čemu se

²⁶⁵ MEZ, II, 26

²⁶⁶ MEZ, II, 71

²⁶⁷ MEZ, II, 13; MEZ, II, 79

ona razlikovala od situacije na ostalim kaptolskim posjedima. No poznato je u svakom slučaju da su i prije 1326. godine kmetovi iz tih osam sela bili u položaju koji se razlikovao od položaja ostalih kmetova na kaptolskom vlastelinstvu. Bili su, naime, određeni da se brinu za potrebe medvedgradske tvrđave, pa su stoga osim uobičajenih podavanja morali davati i posebna podavanja za tu tvrđavu. Nije jasno kako i zašto je taj teret pao na ova sela, jer su neki drugi kaptolski posjedi bili prostorno bliži Medvedgradu. Zato je vjerojatno da je takav razvoj situacije bio historijski uvjetovan, tj. da je u vezi sa spomenutom činjenicom da su sva ta sela na području zemlje »Cupuc et Widue«.

Sela »sub montibus« bila su ova: »Bachun« (Bačun), »Villa sancti Symonis« (Markuševac), »Descicheuch« (Deščevec), »Critanouch« (danas nepoznato selo, kod Deščevca), »Tornaua« (Markuševačka Trnava), »Bidrag« (Bidrovec), »Villa sancti Stephani« (Štefanovec) i »Vidouch« (Vidovec).

2. Kanonički posjedi

Ako se kao kriterij uzme oblik vlasništva nad zemljom, druga vrsta posjeda na kaptolskom vlastelinstvu su oni koji se nalaze neposredno u rukama pojedinih kanonika. To su prvenstveno kanonički prediji, a od godina 1326. odnosno 1331. u takvom su se položaju našla također sela »sub montibus« odnosno »tlake«.

Kanonički predij bio je posjed nad kojim je pravo korištenja (dominium utile) imao pojedini kanonik. Mogao se sastojati od samo ponekog selišta, tako da su u jednom selu mogla biti i dva pa čak i tri predija. S druge strane, mogao je obuhvaćati i više od jednog sela. Prihode s kanoničkog predija uživao je kanonik koji je taj predij posjedovao. Jedino je desetina ubirana na teritoriju tog predija i dalje bila zajednički prihod čitavog kaptola. Iznimku je činila desetina od svinja koja je pripadala pojedinačnim kanonicima.

Nije jasno kad su nastali prvi kanonički prediji. U izvoru se kaže: »Predia autem canonicalia... Augustinus episcopus fieri decrevit, que ante sua tempora non fuerunt eo modo prout nunc existunt.«²⁹⁸ Jasno je iz ovoga da je u vezi s kanoničkim predijima glavnu ulogu odigrao zagrebački biskup Augustin Kažotić (1303 – 1322). Možda je on bio prvi koji ih je počeo osnivati. Čini se, međutim, da su nekakvi posjedi te vrste postojali već i prije biskupovanja tog biskupa, no mora da su se znatno razlikovali od onih koje je organizirao Augustin. On je – u skladu sa svojom čitavom velikom aktivnošću reformiranja, obnove i jačanja zagrebačke biskupije – te prijašnje posjede najvjerojatnije temeljito reorganizirao i nanovo podijelio. Time je po svoj prilici tek počelo ono već spomenuto općenito kretanje od zajedničkog kaptolskog vlasništva ka pojedinačnom kanoničkom vlasništvu nad zemljom. Ti su, naime, prediji »dodani... prebendam pojedinih (kanonika)«.²⁹⁹

Godine 1334. postojala su 22 kanonička predija. Oni su obuhvaćali ovih 13 sela: »Miroseuch« (Miroševac), »Pethcheuch« (danas nepoznato selo nedaleko od Miroševca), »Chudkouch« (Čugovec), »Godegoych« (danas nepoznato selo

²⁹⁸ MEZ, II, 67

²⁹⁹ isto

nedaleko od Slanovca), »Jalseuch inferior« (Jalševac?), »Chakanouch« (danas nepoznato selo nedaleko od Jalševca), »Dolos« (danas nepoznato selo nedaleko od Sepnice), »Zepnicha« (Sepnica, kod Sesveta), »Donkouch« (Dankovec), »Reznek« (Resnik), »Pethkouch« (danas nepoznato selo na Savi, nedaleko od Resnika), »Gay« (Resnički Gaj) i »Brezth« (Brestje).

Zašto su baš ova sela odabrana da postanu kanonički prediji? Upadljivo je da kanoničkih predija nije bilo niti u istočnoj niti u zapadnoj skupini posjeda, gdje su se – uz po jedno zajedničko kaptolsko selo u svakoj od te dvije skupine – nalazili još jedino kaptolski prediji i ekvitature. Kanoničkih predija nije bilo niti južno od Save. Svi kanonički prediji nalazili su se u sklopu osnovnog centralnog dijela kaptolskog vlastelinstva. Moguće je stoga da je jedini kriterij po kojem su pojedini posjedi pretvarani u kanoničke predije bila činjenica da se taj glavni i najveći kaptolski teritorij nalazio najbliže samom kaptolu, te da su kanonici odabrali sela koja su im bila najviše pri ruci i koja su najlakše mogli nadzirati. No kako je inače raspored pojedinih tipova posjeda bio gotovo sigurno uvjetovan historijskim razvojem, vrlo je vjerojatno da je to bio slučaj i s kanoničkim predijima.

Godine 1334, dakle, u vlasništvu pojedinih kanonika nalazila su se 22 kanonička predija, osam sela »sub montibus« i četiri »tlake«.

3. Kaptolski prediji

Treća vrsta posjeda na kaptolskom vlastelinstvu, s obzirom na oblik vlasništva, bili su kaptolski prediji. I nad tim je posjedima, kako nad zemljom tako i nad ljudima na njoj kaptol imao vrhovnu vlast, odnosno »dominium directum« i bio im feudalni gospodar. Ali pravo korištenja, »dominium utile«, na tim posjedima imali su posjednici koji uglavnom nisu ulazili u zbor samih kanonika i koji obično nisu bili crkveni ljudi. Predijali su bili u stvari kaptolski vazali. Vlasnik zemlje, zagrebački kaptol, dao bi kao feud pojedini svoj posjed. Tako bi nastao kaptolski predij. Predijal je dugovao kaptolu, osim vjernosti te raznih službi, i određeni godišnji novčani iznos, neku vrstu zakupnine. Taj se iznos nazivao »census«. Prihode s tog posjeda uživao je djelomično kaptol, a djelomično sam predijal.²⁷⁰

Kaptolski su prediji 1334. godine zauzimali, kako se čini, relativno najveći dio Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva. Ako se izuzmu dva nešto udaljenija predija, jedan kod Preseke na Savi nizvodno od Zagreba i drugi kod Volavljia kod Samobora, na području Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva nalazilo se 46 predija. To su bili slijedeći prediji:

Geremla (Grmošćica), Zauersya (Završje), Madonnici (nepoznat, nedaleko od Završja), Thopolouch (nepoznat), Rodes (Rudeš), Rabuch (Vrapče), Lonka superior (nepoznat), Lonka inferior (nepoznat), Jaron (Jarun), Blata (Blato), p. circa Blata, Babichan (nepoznat, nedaleko od Jaruna), p. ad portum sancti Jacobi (nepoznat, nedaleko od Opatovine), Insula sancti Jacobi (Opatovina), p. Isaak ili Endriolouch (nepoznat, nedaleko od Jaruna), Kagennik (Kajanik, otok na Savi), Strugh (Struga), Wlkomerch (Vukomerec) ili Sydougay, Gay I (Resnički Gaj), Gay II (Resnički Gaj), p. circa Zepnicham (Sepnica kod Ses-

²⁷⁰ V. o tome pod podnaslovom »Kaptolski predijali«.

veta), p. supra molendina de Zagrabia, Blizna inferior (kod Bukovca), Bidragh (Bidrovec), Dankouch (Dankovec), Chakanouch (nepoznat, nedaleko od Jalševca), Pethmanouch (nepoznat), Jalseuch superior (Jalševac?), Braxanoch (Branovec), Bokoucha (Bukovec), Vulkodolia (sjeverno od Kašine), Vulkodolia II, Nouozelch (Novoselec), Zivinararia (nepoznat, nedaleko od Novoselca), Dobrodol, Popouch (Popovec kod Seseveta), Dols I (nepoznat, nedaleko od Sepnice kod Seseveta), Dols II, p. Stjepana klerika (nepoznat), p. ibidem (neimenovan, nepoznat), p. circa Zauam I (nepoznat), p. circa Zauam II (nepoznat), p. circa Zauam III (nepoznat), p. circa Zauam IV (nepoznat), Thupal (Remetinec), Ba-chun (Bačun).

Nije moguće sa sigurnošću ustanoviti kolika je bila veličina pojedinih kaptolskih predija. Sudeći po visini cenzusa postojale su znatne razlike u prihodima koje su predijali dobivali s pojedinih predija. Te razlike vjerojatno odražavaju ne samo neujednačenost u broju selišta na pojedinim predijima, nego i razliku u veličini među njima.

Kaptolski prediji i ekvitature mogu se naći u sva četiri dijela Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva. U zapadnom dijelu, osim zajedničkog kaptolskog posjeda Vrapče, oni su jedina vrsta kaptolskih posjeda. I u istočnom dijelu stanje je jednako: uz zajedničko selo Kašinu tu su još dva kaptolska predija. U centralnom glavnom dijelu ispremiješani su kaptolski posjedi svih tipova, pa tako i kaptolski prediji. Južno od Save nalazimo opet samo kaptolske predije. Tu se izdvaja veliki posjed Prevlaka, u sklopu kojega se nalazilo 11 predija.

Nije teško uočiti da se većina kaptolskih predija smjestila na područjima vlastelinstva, koja su bila relativno udaljenija od samog kaptola. To upućuje na to da je kaptolu najviše odgovaralo da posjede koji su mu bili izvan ruke da predijalima. To mu je bilo jednostavnije nego da sam organizira eksploataciju tih posjeda. Time što ih je prepustio predijalima osigurao je da se ti posjedi obrađuju, osigurao je nadzor nad tim obrađivanjem kao i upravu nad tim teritorijima. A sigurno je da ni financijski nije mnogo gubio. U vlastitoj režiji kaptol i kanonici obrađivali su, uz spomenute dvije iznimke (Vrapče i Kašina), jedino posjede na centralnom dijelu vlastelinstva, u sklopu kojeg se dijela nalazilo i samo sjedište kaptola.

No osim tog kriterija udaljenosti od središta vlastelinstva i otežane direktne eksploatacije u njegovim udaljenijim područjima, postojao je, čini se, još jedan faktor koji je utjecao na izbor pojedinih sela i posjeda za kaptolske predije. To u najmanju ruku vrijedi za centralni dio vlastelinstva. Ako se promotri genetska karta tog dijela i sastavni dijelovi iz kojih je on u XII i XIII stoljeću formiran, odmah upada u oči činjenica da su se 1334. godine na područjima bivšeg Zagrebačkog posjeda iz 1201. godine kao i posjeda »Terra Cassina« nalazili, uz dva zajednička kaptolska sela (Lepa Ves i Sesevete) isključivo kaptolski prediji. Ako se ima na umu okolnost da su ta dva teritorija zapremala gotovo polovicu čitavog centralnog dijela vlastelinstva, te da su se prema tome svi kanonički posjedi smjestili isključivo na drugoj polovici, još je vjerojatnije da bi se moglo raditi o slučajnosti. Naprotiv, nameće se zaključak da su zbog nekog pobježe nepoznatog razloga na ta dva »praposjeda« stvarani jedino kaptolski prediji. Kako se, vidjelo se, čini da postoji veza također između zajedničke sudbine sela »sub montibus« i činjenice da su se sva

smjestila na bivšem »praposjedu« »Cupuc et Widuse«, vjerojatno je da je na neki način povijesni razvitak kaptolskog vlastelinstva, odnosno sastavni dijelovi iz kojih je ono nastalo, utjecao na izbor određenih područja za sasvim određenu vrstu posjeda. Povijesni razvitak tog vlastelinstva, a pogotovo razvoj njegove unutrašnje strukture, još je premalo poznat da bi omogućio konačne zaključke, no ovdje upozoravamo na spomenute činjenice.

Primjer formiranja kaptolskih predija pruža prekosavski posjed Prevlaka.²⁷¹ Taj je posjed već više od jednog stoljeća pripadao kaptolu. No prvih godina XIV stoljeća bio je, po svemu sudeći, sasvim zapušten i vjerojatno čak pust. Ivan Arhiđakon Gorički na svoju je ruku obnovio taj posjed i osnovao tamo 11 predija. Stoga je od kaptola dobio Prevlaku na doživotno uživanje, uz uvjet da plaća kaptolu, »quasi pro censu« oko 39% ukupnih prihoda čitavog posjeda, kako u novcu tako i u žitaricama.²⁷² Tako je Ivan bio u neku ruku kaptolski »superpredijal«.

Kada je kaptol počeo stvarati predije i davati ih kao feude? U slavonskim se dokumentima predijali prvi put spominju polovicom XIII stoljeća.²⁷³ No to su kraljevski odnosno županijski predijali. Čini se da je prvi u dokumentima zabilježen slučaj takvog davanja zemlje od strane kaptola iz godine 1295,²⁷⁴ no tada je to već sasvim uhodana praksa. U svakom slučaju, spomenuti primjer posjeda Prevlake pokazuje da je u prvoj polovici XIV stoljeća stvaranje kaptolskih predija u punom jeku.

Osim predija kaptol je pojedincima davao kao feude i posjede koje Ivan Arhiđakon Gorički naziva »equitature«.²⁷⁵ Ekvitature postavljaju svojevrsan problem pred istraživača, jer nije jasno što one zapravo jesu. Spominje ih jedino Ivan Gorički u »Statuta«, a ostali slavonski srednjovjekovni dokumenti kao da ih ne poznaju. Iz rečenice »Census feudorum sive prediorum aut equitaturarum vulgariter. . .« moglo bi se zaključiti da su prediji i ekvitature sinonimi. No Ivan inače vrlo jasno razlikuje ta dva pojma. Osim toga, neke njihove karakteristike odvajaju ih od pravih predija.

Sigurno je da u prvoj polovici XIV stoljeća nije (više?) bilo neke znatnije razlike između ekvitatura i predija. I jedni i drugi pripadali su pod kaptolski »dominium directum«. I ekvitature i prediji davani su kao feudi, i to – sudeći po iznosima censusa, kako će se vidjeti – po istom principu kao i prediji. Da ni među korisnicima tih posjeda nije nužno bilo razlika, vidi se iz činjenice da je korisnik predija i ekvitatura mogla biti jedna ista osoba. Tako npr. neki Bagar i Zorobabel posjeduju i predij u selu »Chakanouch« i ekvitaturu u Retkovcu.

Odakle dolazi naziv »equitatura«? Moguće je da je taj izraz u vezi s riječju za konjicu ili konjičku službu²⁷⁶ te da je ekvitatura originalno bila posjed koji je na neki način bio vezan uz obvezu vršenja konjaničke službe, zacijelo u ratu.

²⁷¹ Prevlaka, ili barem jedan njen dio, bio je jedan od posjeda koje je 1217. godine Egidije prepustio crkvi (CD, III, 157).

²⁷² MEZ, II, 44

²⁷³ Godine 1255; CD, IV, dokument br. 514

²⁷⁴ MZ, I, 75

^{274a} MEZ, II, 43, 44

²⁷⁵ A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, str. 244.

Od sedam ekvitatura šest ih je plaćalo zakupninu od 25, a jedna od 30 denara. Ta velika ujednačenost jedva može biti slučajna, pogotovo kad se ima u vidu činjenica da su se iznosi cenzusa pojedinih predija međusobno jako razlikovali. Vjerojatno je da su ekvitature međusobno jednake ili vrlo slične veličine, ako ne i po površini a ono svakako po prihodima od njih te po svojoj prilici, kao što će se vidjeti, i po broju selišta na njima. Ta ujednačenost upućuje na zaključak da su ekvitature nastale na drugi način od predija. Dok su prediji očito nastajali u raznim i međusobno udaljenim razdobljima, a najvjerojatnije i u raznolikim zgodama i okolnostima, uniformnost ekvitatura navodi na misao da su one stvarane planski, i to – ako već ne jednom zgodom – u jednom kraćem razdoblju.

Kod ekvitatura se ne uočava nikakav kontinuitet s posjedima iz kojih se u XII i XIII stoljeću formiralo Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo, kao što je to, spomenuto je, slučaj s mnogim ostalim kaptolskim posjedima. A to se slaže s upravo iznesenim zaključcima.

Godine 1334. na kaptolskom je vlastelinstvu postojalo sedam ekvitatura. To su bile dvije ekvitature u Oporovcu, dvije u Retkovcu, jedna u Vrapču, jedna kod »Lonke« (najvjerojatnije na Savi južno od Vrapča) i jedna neimenovana i poblize neopisana. Valja zapaziti da su se te malobrojne ekvitature, barem njih pet, smjestile upravo u isto tako malobrojnim selima u zajedničkom vlasništvu kaptola. Dakako da je i tu slučajnost praktično isključena. Zašto su se, dakle, ekvitature nalazile samo u zajedničkim kaptolskim selima? U izvorima se kao odgovor na to pitanje ocrtava neka smisljena i sasvim određena organizacija, no za sada još nije moguće razjasniti uzročno-posljedične veze među utvrđenim činjenicama i povući konačne zaključke.

Vidjeli smo, dakle, da su prema kriteriju vlasništva na Zagrebačkom kaptolskom vlastelinstvu u prvoj polovici XIV stoljeća bile tri grupe posjeda: posjedi u zajedničkom vlasništvu kaptola kao zajednice, posjedi pojedinih kanonika i posjedi kaptolskih predijala. Ako se želi ustanoviti njihov međusobni odnos s obzirom na veličinu, te ako se pritom uzme vjerojatni broj selišta na tim posjedima kao kriterij, dobit će se ovakva tablica:

VLASNIČKI ODNOSI NA ZAGREBAČKOM KAPTOLSKOM VLASTELINSTVU

1. Posjedi u zajedničkom vlasništvu kaptola	– 9,7% selišta
2. Posjedi pojedinih kanonika	– 22,8% selišta
3. Posjedi kaptolskih predijala	– 67,7% selišta

6) BROJ SELIŠTA U SELIMA I NA POSJEDIMA ZAGREBAČKOG VLASTELINSTVA ZAGREBAČKOG KAPTOLA

Da bi se mogla bolje shvatiti struktura Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva u prvoj polovici XIV stoljeća, korisno je istražiti koliki je u to vrijeme bio broj kmetskih selišta na području tog vlastelinstva. Njegov teritorij kao i sela na njemu uglavnom su, ako ne i u potpunosti, poznati. No, posve razumljivo, samo iz tih podataka, tj. iz približne površine kaptolskog teritorija kao i iz samog popisa njegovih sela, ne mogu se izvući pouzdaniji zaključci. »Sta-

tuta«, međutim, sadržavaju podatke koji mogu poslužiti kao izvor za rješavanje pitanja o broju kaptolskih selišta. Ivan Arhidakon Gorički, doduše, ni u jednom trenutku nije imao namjeru da sistematski broji selišta i seljake svog kaptola. Takvi podaci njega sami po sebi ne zanimaju. On ih navodi samo u slučaju kada su u direktnoj vezi bilo s imovinsko-vlasničkim odnosima na kaptolskom vlastelinstvu, bilo s obvezama kmetova prema njihovim gospodarima. Tako tu i tamo on spominje broj selišta određenih sela, i to onih koja su bila podijeljena među kanonike. A i za ostala sela i predije on pruža, kao što će se vidjeti, izvjesne putokaze. Svi ti podaci razbacani su na mnogo mjesta u tekstu »Statuta«. ²⁷⁶ Oni nisu nimalo jednoobrazni i dosta se po svom tipu razlikuju jedni od drugih. Osim toga, ti podaci ne samo što su rijetko direktni i izričiti, nego su često upravo sakriveni u tekstu »Statuta«.

Za jedan manji broj sela, prvenstveno za ona koja Ivan naziva »ville sub montibus«, podaci su najjasniji. Tu se još krećemo na sasvim čvrstom terenu. Kod predija u posjedu pojedinih kanonika rezultati su nesigurniji, premda još uvijek relativno pouzdani. Ali kod pokušaja da utvrdi broj selišta ostalih kaptolskih sela historičar je primoran da pribjegne kombinacijama koje mogu ali i ne moraju biti točne. Prema tome, dok se za jedan dio sela broj selišta može relativno pouzdano utvrditi, za drugi i veći dio to nije moguće učiniti s jednakom sigurnošću. Usprkos tome, smatramo da su rezultati koje pruža ovo istraživanje broja selišta Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva dovoljno pouzdani da opravdaju takav pokušaj. No pitanje ukupnog broja selišta Zagrebačkog kaptolskog imanja u XIV stoljeću još se, dakako, ne može smatrati definitivno riješenim.

Sastavljajući »Statuta« Ivan Gorički dijeli kaptolske posjede i sela u nekoliko grupa. To su: 1) sela »sub montibus«, 2) kanonički prediji, 3) kaptolski prediji (uključujući ekvitature i posjed Prevlaku), 4) kaptolska sela, 5) mlinovi i 6) »tlake«. Kad je riječ o broju selišta na kaptolskom vlastelinstvu, posljednje dvije grupe posjeda mogu se ispustiti iz vida. Vidjelo se već da su »tlake« bile tlačna, alodijalna zemlja. Tamo, dakako, nije bilo nikakvih selišta, a niti ikakvih stanovnika. A neki od mlinova mora da su, sudeći po broju kanoničkih »porcija« u njima, bili dosta veliki – ali tu se također nije radilo o selištima. Prema tome, preostaju prve četiri skupine sela i posjeda. Poredali smo ih po stupnju pouzdanosti rezultata za pojedine od njih, i to od onih za koje su rezultati sigurni, preko onih manje sigurnih, do samo vjerojatnih.

1. Broj selišta u selima »sub montibus«

Kao što smo već spomenuli, podaci o broju selišta u selima »sub montibus« jasni su i jednoznačni. Tih je sela bilo osam. Do godine 1326. bila su u zajedničkom vlasništvu kaptola, ali su te godine bila podijeljena na tzv. kanoničke »porcije« (porciones canonicas), koje su tada razdijeljene kanonicima. Bilo je 28 takvih kanoničkih »porcija« ²⁷⁷ a svaka se sastojala od četiri se-

²⁷⁶ Npr. MEZ, II, 22, 43, 44, 62, 69 – 71

²⁷⁷ Vrlo je vjerojatno da je broj tih »porcija« – kao što je to također slučaj s »tlakama« kojih je bilo 30, i s »porcijama« u mlinovima, kojih je bilo 31 – u direktnoj vezi s brojem kanonika. Njihov se broj kretao oko 32 ili 33 kanonika.

lišta, »quatuor sessiones colonorum«. ²⁷⁸ Ivan Gorički potanko opisuje tu podjelu.

1. »**Bachun**« je podijeljen na pet kanoničkih »porcija«. Prema tome, selo se sastojalo od 20 selišta ($5 \times 4 = 20$).²⁷⁹
2. »**Villa sancti Symonis**« dala je šest kanoničkih »porcija«, s time da su šestu »porciju« činili, osim jednog selišta u samom Markuševcu, po jedno selište u Štefanovcu, Deščevcu i »Godegoychu«. Selo se, dakle, sastojalo od 21 selišta ($(6 \times 4) - 3 = 21$).
3. »**Descicheuch**« je bio podijeljen na dvije kanoničke »porcije«, ali je preostalo jedno selište. Ono je bilo dio šeste kanoničke »porcije« u Markuševcu. Prema tome, selo je sadržavalo devet selišta ($(2 \times 4) + 1 = 9$).
4. »**Critanouch**« je razdiobom dao tri kanoničke »porcije«, s tim da je u treću »porciju« ulazilo i jedno selište iz Gornje (Markuševačke) Trnave. Prema tome, selo se sastojalo od 11 selišta ($(3 \times 4) - 1 = 11$).
4. »**Tornaua**« je imala dovoljno selišta da se formiraju četiri kanoničke »porcije« i da u selu preostanu još tri selišta. Dakle, Trnava se sastojala od 19 selišta ($(4 \times 4) + 3 = 19$).
6. »**Bidrag**« je bio podijeljen na dvije kanoničke »porcije«. Osim toga, tu se spominje i neki »prediolum«, ali se za njega ne kaže i broj selišta. Ako je valjan račun kojim izračunavamo broj selišta na kaptolskim predijima, taj

²⁷⁸ MEZ, II, 70. Pojedino selište nazivalo se »sereb«. Čini se da je taj termin inače nepoznat u srednjovjekovnoj Slavoniji. Nije jasno što on točno označava, odnosno odakle potječe. S jedne strane, nije isključeno da je u vezi s terminom »servus«. To možda upućuje na mogućnost da je čitavo podmedvedničko stanovništvo u nekom ranijem razdoblju pripadalo sloju serva. S tim bi bila u skladu činjenica da je »Villa servorum« iz XIV stoljeća po svom geografskom položaju bila u stvari jedno od sela »sub montibus«, kao i okolnost da se, kako se čini, jedino selišta u tim selima nazivaju »sereb«. No s druge strane, postavlja se pitanje nije li izraz »sereb« u vezi s riječju »ždrijež«, pandan latinskom »sors«, kojim se terminom katkada označavala čestica pojedinog seljaka (usp. A. Bartal, n. dj., 820). U urbaru za Brubno iz 1453. godine selište se naziva »ždrib« (*R. L o p a - š i ć*, Hrvatski urbari I, Zagreb 1894, str. 18).

²⁷⁹ Na samom kraju popisa kaptolskih posjeda koji su na ovaj ili onaj način bili dani pojedincima kao feud dodana je i rečenica: »Item Dyonisius magnus de Bachun marcam unam« (MEZ, II, 45). Kako ta rečenica nije u direktnoj vezi s prethodnim tekstom, očito je da je naknadno umetnuta. Zbog toga nije vidljivo što je zapravo bio posjed tog Dionizija, tj. je li bio kaptolski predij, ekvitatura ili nešto treće. U stvari, po formulaciji nije jasno ni da li se želi reći da je Dionizije iz Bačuna, ili da on od posjeda Bačun plaća jednu marku; no iz konteksta nema sumnje da se radi o ovom drugom. Osim toga, jedna marka vrlo je visok iznos za census. On upućuje – da anticipiramo – da je na tom posjedu moglo biti 40 kmetskih selišta. Taj se broj u usporedbi s ostalim selima u okolici čini velikim, no zato nije nužno i nevjerojatan. Sasvim je moguće da je u onđe širokoj prodolini osim samog sela Bačun bilo i dosta raspršenih selišta. Ne treba izgubiti iz vida da su u XIII stoljeću dominikanci upravo ovdje imali svoje posjede Luku i Kratki dol (MZ, I, 19). Vjerojatno je, dakle, da je Dionizijev posjed barem djelomično nastao od selišta na bivšem dominikanskom zemljištu u okolici Bačuna, a da samo selo nije ni obuhvaćao. Teško je, naime, pretpostaviti da je selo Bačun obuhvaćalo čak 60 selišta, 40 Dionizijevih i 20 kanoničkih. Stoga ćemo selišta u Dionizijevu Bačunu navesti u opisu kaptolskih predija.

- je »prediolum« morao imati šest selišta. Prema tome, selo bi se, uračunavši i predij u njemu, sastojalo od 14 selišta $/(2 \times 4) + 6 = 14/$.
7. »Villa Nigri Stephani« je nakon podjele obuhvaćala također dvije kanoničke »porcije«, ali su preostala tri selišta. Selo je, dakle, imalo 11 selišta $/(2 \times 4) + 3 = 11/$.
8. »Vidouch« je bio podijeljen na tri kanoničke »porcije«. Prema tome, selo je obuhvaćalo 12 selišta $(3 \times 4 = 12)$.

SELA »SUB MONTIBUS«

Naziv u »Statuta«	Današnji naziv	Broj selišta
1. Bachun	= Bačun	– 20 selišta
2. Villa sancti Symonis	= Markuševec	– 21 selišta
3. Descicheuch	= Deščevec	– 9 selišta
4. Critanouch	= ?	– 11 selišta
5. Tornaua	= Gornja Trnava	– 19 selišta
6. Bidrag	= Bidrovec	– 14 selišta
7. Villa Nigri Stephani	= Štefanovec	– 11 selišta
8. Vidouch	= Vidovec	– 12 selišta

Ukupno: 117 selišta

Prema tome iz ove tablice može se vidjeti:

- da je u tih osam sela bilo ukupno 117 selišta;
- da najmanje od ovih sela ima devet selišta;
- da najveće od ovih sela ima 21 selište;
- da je prosječan broj selišta po selu bio 14,6 $(117 : 8 = 14,6)$. Kako je riječ o svega osam sela, ovaj podatak ovako izdvojen može izgledati bezvrijednim. Ali usporedba s prosječnim brojem selišta u drugim kaptolskim odnosno kanoničkim selima daje ovom podatku određenu vrijednost. Vidjet će se, naime, da se prosječan broj selišta u ostalim selima i posjedima zagrebačkog kaptola neće znatnije razlikovati od ovoga.

2. Broj selišta na kanoničkim predijima

Teže je ustanoviti broj selišta na kanoničkim predijima nego što je to bio slučaj sa selima »sub montibus«. Čini se da su kanonički prediji postojali već i prije biskupovanja Augustina Kažotića (1303 – 1322), ali tek ih je on, kako je već rečeno, konačno organizirao i nanovo podijelio. Ti reorganizirani kanonički prediji sastojali su se u početku od po sedam selišta. No tokom vremena došlo je do promjena. Neki su kanonici povećavali svoje predije »in colonis et aliis utilitatibus«, ²⁸⁰ dok su drugi gubili i one kmetove koji su im prvotno dodijeljeni. Tako se stvorila neujednačenost u veličini tih predija, odnosno u broju selišta na njima.

²⁸⁰ MEZ, II, 68

Upravo ta brojčana neujednačenost zadaje najviše poteškoća pri pokušaju da se odredi broj selišta u selima u kojima se nalaze ti prediji. Osim toga, kanonički se prediji ne podudaraju sa selima. U jednom se selu mogao nalaziti jedan, dva ili tri predija. Nadalje, katkada bi u nekom selu bilo i selišta koja nisu uopće ulazila u sastav predija koji se inače nalazio u tom selu.

Premda nije poznato kako se mijenjalo brojčano stanje selišta pojedinih predija, može se s priličnom sigurnošću pretpostaviti da se broj samih predija nije mijenjao.²⁸¹ Na to upućuje i način na koji su kanonici dolazili do svojih predija. Kad bi se neki predij iz bilo kojeg razloga ispraznio, kanonik koji je bio »antiquior... institucione«²⁸² imao je pravo da, ako želi, svoj predij zamijeni za taj ispraznjeni. Tada bi njegov dotadašnji predij postao predmetom rošada, pri čemu bi uvijek pravo na prvenstvo imao kanonik koji je bio najstariji po »stažu«. Na kraju svih tih izmjena preostao bi jedan, naravno najnepoželjniji, predij, koji bi zapao kakvog mladog kanonika-početnika koji se nazivao »novicius«. Vidljivo je da je taj čitav sistem prisvajanja predija od strane kanonika sačinjen da funkcionira u jednoj situaciji u kojoj je broj kanoničkih predija stalan i gdje se ne očituje neka tendencija da se taj broj mijenja. Stoga zaključujemo da do formiranja ili reformiranja nekog kanoničkog predija – ako je takvih pojava uopće ikada bilo – nije moglo dolaziti često.

Razlog zbog kojeg se, kako se čini, broj kanoničkih predija nije povećavao ili smanjivao leži vjerojatno u okolnosti da se, koliko je poznato, ni broj kanonika u sklopu zagrebačkog kaptola nije mijenjao. Poznato je iz »Statuta« da su 1334. godine bila 22 kanonička predija, pa se na temelju toga može pretpostaviti da ih je isto toliko – ili, kako se vidjelo, jedan manje – bilo i otprilike dvadesetak godina prije, u doba njihove reorganizacije. A tada su još svi imali samo po sedam selišta. Ako je to točno, zaključak je da su u doba biskupa Augustina Kažotića kanonički prediji obuhvaćali 154 (22 × 7) ili 147 (21 × 7) selišta. Ne može se utvrditi da li je 1334. godine na tim predijima bilo također toliko selišta. No kako su se neki kanonički prediji povećavali, dok su se drugi istodobno smanjivali, možemo već na temelju toga pretpostaviti da tokom tog kratkog razdoblja nije došlo do većih promjena u ukupnom broju selišta. A to potvrđuje i naš račun, po kojem su se na 22 kanonička predija, prema podacima Ivana Goričkog, u doba o kojem govori nalazila oko 162 selišta.

Izvor dopušta da se oprezno pođe i dalje od ovog zaključka i da se pokuša odrediti broj selišta u svakom pojedinom selu. Premda rezultati ovdje iz već spomenutih razloga mogu biti samo približni, vjerojatno je da neće biti daleko od stvarnog stanja.

²⁸¹ U MEZ, II, 69 kaže se: »Canonicalia autem predia... pro nunc sunt hec.« Čini se, dakle, da Ivan Gorički želi ovdje reći da je stanje koje opisuje privremeno. No iz izvora nije sasvim jasno da li se radi o promjeni broja predija, ili samo o unutrašnjoj reorganizaciji. S jedne strane, govori se o reorganizaciji dvaju predija u Gaju koje treba »de novo dividi«. S druge strane, čini se da je kanonički predij Sepnica – koji je inače bio zajedničko kaptolsko vlasništvo – samo privremeno osnovan u korist magistra Dionizija, koji je, izgleda, ostao bez svoje »porcije« u selima »sub montibus«. Moguće je, dakle, da je u početku bio 21 kanonički predij, a ne 22.

²⁸² MEZ, II 68

1. Selo »**Miroseuch**« tvorilo je jedan kanonički predij. Prema tome, selo je imalo oko sedam selišta.
2. Selo »**Pethcheuch**« obuhvaćalo je dva kanonička predija, tj. oko 14 selišta ($2 \times 7 = 14$).
3. Selo »**Chudkouch**« činilo je dva kanonička predija, tj. također oko 14 selišta.
4. Selo »**Godegoych**« obuhvaćalo je također dva kanonička predija, ali je osim njih preostalo još jedno selište, koje je ulazilo u sastav šeste kanoničke »porcije« u selu Markuševcu. Prema tome, selo je imalo oko 15 selišta $(2 \times 7) + 1 = 15/$.
5. – 6. Selo »**Jalseuch inferior**« obuhvaćalo je oko jedan i pol kanoničkog predija. Ova polovica je zajedno s polovicom sela »**Chakanouch**« činila drugi predij. Druga polovica »**Chakanoucha**« tvorila je jedan kaptolski predij, točnije »**prediolum**«. Iz popisa ostalih kaptolskih predija vidi se da je taj »**prediolum**«, u usporedbi s drugima, bio neobično malen. Ako je naš proračun o broju selišta na kaptolskim predijima točan, ovaj se »**prediolum**« sastojao od samo dva do tri selišta. Ako je to, kako tvrdi izvor,²⁸³ zaista bila ujedno i polovica sela, čitav »**Chakanouch**« nije mogao imati više od pet do šest selišta.²⁸⁴ Zaključujemo, prema tome, da je Donji Jalševac mogao imati oko 12 selišta, a »**Chakanouch**« oko šest selišta.
7. Lokalitet »**Dolos**« – koji se, za razliku od ostalih kanoničkih sela, nikada nije nazivao selom – obuhvaćao je dva kanonička predija, dakle oko 14 selišta. Izvan ta dva predija preostalo je pet selišta. Prema tome, čitav »**Dolos**« imao je oko 19 selišta $(2 \times 7) + 5 = 17/$.
8. Tih pet selišta preostalih u »**Dolosu**« činilo je sa »**Zepnichom**« jedan kanonički predij. Ako se i ovdje pretpostavi da je taj predij imao sedam selišta, zaključili bismo da je čitava Sepnica imala samo dva selišta. Kako to nije nimalo vjerojatno, može se pretpostaviti da je Sepnica imala barem pet selišta. To bi značilo da je kanonički predij o kojem je riječ imao barem 10 selišta.²⁸⁵
9. Selo »**Donkouch**« obuhvaćalo je tri kanonička predija. U njihov sastav ulazilo je, kako se čini, i pet selišta oko »**Jelenoucha**«. Prema tome, u Dankovcu je bilo oko 16 selišta $(3 \times 7) - 5 = 16/$. Što se tiče Jelenovca, on nije niti ubiciran niti se gdje drugdje uopće spominje kao kaptolski posjed.
10. »**Reznek**« – izvor ga ne naziva selom, premda on to danas jest – obuhvaćao je dva kanonička predija. Prema tome, imao je oko 14 selišta ($2 \times 7 = 14$).
11. Selo »**Pethkouch**« je sadržavalo jedan predij, tj. oko sedam selišta.
12. Selo »**Gay**« imalo je dva kanonička predija, tj. oko 14 selišta ($2 \times 7 = 14$).
13. Selo »**Brezth**« obuhvaćalo je također dva kanonička predija, tj. oko 14 selišta ($2 \times 7 = 14$).

²⁸³ MEZ, II, 69

²⁸⁴ Na to upućuje i okolnost da su, za razliku od većine ostalih sela, do danas nestali ne samo selo »**Chakanouch**« nego, kako se čini, i svaka uspomena na njega sačuvana u nekom toponimu.

²⁸⁵ I kaptolski »**prediolum** circa Zepnicham« (MEZ, II, 43) bio je relativno sitan – čini se samo pet selišta.

SELA KANONIČKIH PREDIJA

Naziv u »Statuta«	Današnji naziv	Broj selišta
1. Miroseuch	= Miroševec	– 7 selišta
2. Pethcheuch	= ?	– 14 selišta
3. Chudkouch	= Čugovec	– 14 selišta
4. Godegoych	= ?	– 15 selišta
5. Jalseuch inferior	= Jalševec (?)	– 12 selišta
6. Chakanouch	= ?	– 6 selišta
7. Dolos	= ?	– 19 selišta
8. Zepnicha	= Sepnica	– 5 selišta
9. Donkouch	= Dankovec	– 16 selišta
10. Reznek	= Resnik	– 14 selišta
11. Pethkouch	= ?	– 7 selišta
12. Gay	= Resnički Gaj	– 14 selišta
13. Brezth	= Brestje	– 14 selišta
Ukupno:		157 selišta
Selišta oko Jelenoucha:		5 selišta
		162 selišta

Prema tome, iz ove se tablice može razabrati:

- da je u 13 sela ukupno oko 157 selišta;
- da najmanje selo ima oko pet selišta;
- da najveće selo ima oko 19 selišta;
- da je prosječan broj selišta po selu 12,1 ($157 : 13 = 12,1$).

3. Broj selišta na kaptolskim predijima i ekviturama

Velik dio posjeda u vlasništvu kaptola sastojao se od kaptolskih predija. Takvih je posjeda na užem području Zagrebačkog vlastelinstva, kako smo prije opisali, bilo 46. Predijali su s tih posjeda dugovali kaptolu određena podavanja, od kojih je, čini se, najvažnije bilo census u novcu. U te je predije spadalo i sedam tzv. ekvitatura kao i 11 predija u sklopu prekosavskog posjeda Prevlake, koji je Ivan Gorički dobio od kaptola na doživotno uživanje.²⁸⁶

Broj selišta na kaptolskim predijima – pod taj naziv ovdje uključujemo i ekvitature i posjed Prevlaku – nemoguće je ustanoviti s potpunom sigurnošću. No ipak postoji način da se dođe do nekih zaključaka u tom pogledu, zaključaka koje doduše ne smatramo konačnima, ali za koje držimo da su vrlo vjerojatni.

Podaci kojima raspolazemo vrlo su oskudni. Ivan Gorički jedva da i spominje išta više od samog popisa tih kaptolskih predija, po kojeg predijala i

²⁸⁶ MEZ, II, 44

iznosa koje je pojedini predij dugovao kaptolu u ime cenzusa. No upravo su ti iznosi onaj putokaz koji omogućuje da se naslute opsezi tih predija.

No prije no što pokušamo izračunati koliko je selišta bilo na pojedinom kaptolskom prediju, potrebno je u nekoliko riječi izložiti neke općepoznate činjenice u vezi s ulogom i važnošću kmetskog selišta u srednjem vijeku.

Samo je naseljeno i obrađeno zemljište imalo neku vrijednost za svog vlasnika. Što neki zemljoposjednik raspolaže većim brojem kmetova koji obrađuju njegovu zemlju ili mu duguju razna podavanja, to više prihoda prima. Što ima više selišta, to njegova zemlja više vrijedi. Doduše, mora da je bilo izvjesnih razlika u veličini među selištima na teritoriju Zagrebačkog vlastelinstva zagrebačkog kaptola, ali to ipak bitno ne mijenja sliku.²⁸⁷ Vrijednost zemlje nije se mogla računati prvenstveno po njenoj površini – jer je neobrađeno i pusto zemljište, ma kako ono bilo prostrano ili kvalitetno, za svog vlasnika bilo potpuno bezvrijedno – nego po broju selišta na njoj. Selište je bilo osnovna gospodarska jedinica. Marturina i ostala podavanja kupila su se po selištu. Selište je, kako je opisano, bilo ona jedinica na temelju koje su vršene podjele sela među kanonike. Čini se, dakle, da je selište bio najvažniji, ako već ne jedini, faktor na osnovi kojeg se moglo vrednovati neko zemljište.

Nema razloga da se ova uloga selišta ne primijeni i na kaptolske predije. Jedan kaptolski predij vrijedio je onoliko koliko je imao selišta.²⁸⁸ Bez puno

²⁸⁷ Slijedeće činjenice upućuju na zaključak da su razlike u veličini među selištima Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva mogle biti samo vrlo malene:

1. Prije svega, čini se – premda to nije sigurno – da su selišta bila čitava, tj. nerazdijeljena. U MEZ, II, 69 u vezi s popisom kanoničkih predija spominje se i selo »Godegoych«, za koje se kaže da sadržava dva kanonička predija, te da »superest ibi una sessio cum colono pro quarto iobagione de sub montibus«. Tu se, dakle, kaže da je u selu »Godegoych« jedan kmet sjedio na jednom selištu. Iz formulacije je očito da se isto odnosi i na sela »sub montibus«. Kako nemamo nikakvog neposrednog povoda da pomislimo drugačije, moramo pretpostaviti da se ista tvrdnja može primijeniti i na ostala kaptolska sela. To bi značilo da su u prvoj polovici XIV stoljeća kmetovi Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva posjedovali nerascjepkana selišta. Osim toga, u navedenoj rečenici govori se o četiri iobagiona u pojedinoj kanoničkoj »porciji« u selima »sub montibus«. A na drugom se mjestu kaže da su jednu »porciju« u tim selima tvorila četiri selišta. Prema tome, jasno je da se u »Statuta« uopće ne dovodi u pitanje činjenica da na jednom selištu sjedi jedan kmet. S druge je strane moguće, dakako, da se i polovica ili bilo koji drugi manji dio selišta također nazivao »sessio«.

2. Kad je biskup Augustin Kažotić početkom XIV stoljeća stvarao (ili reformirao) kanoničke predije, odredio je da se jedan kanonički predij treba sastojati od sedam selišta. Očito je, dakle, da je upravo selište bilo ona osnovna jedinica po kojoj je izvršena podjela i po kojoj se pojedini posjed mogao najsigurnije vrednovati.

3. Selište kao kriterij raspodjele, odnosno kao jedinica koja je posvuda dovoljno uniformna i slična da omogućuje podjelu pojedinog teritorija, nalazimo i u slučaju sela »sub montibus«. Kad su ova 1326. godine razdijeljena na kanoničke »porcije«, opet je to učinjeno na temelju broja selišta.

Očito je, prema tome, da su – uza sve rezerve – selišta na kaptolskom vlastelinstvu u prvoj polovici XIV stoljeća morala biti, općenito govoreći, ista ili vrlo slična.

²⁸⁸ Mogućnost da je bilo i drugih činilaca koji su mogli utjecati na vrijednost zemlje ne umanjuje općenitu valjanost ove tvrdnje. No ni ta mogućnost nije naročito velika, mada je nipošto ne treba sasvim eliminirati. Primjer posjeda Prevlake upućuje, vidjet

oklijevanja može se pretpostaviti da je cenzus pojedinog kaptolskog predija bio odmjeravan po vrijednosti tog predija, odnosno po vrijednosti prihoda koje je taj predij davao. Kako je ta vrijednost bitno ovisila o broju selišta na njemu, zaključujemo da je cenzus bio odmjeravan u prvom redu po broju selišta na dotičnom prediju.

Kad se promotre iznosi cenzusa kaptolskih predija, upadaju u oči neke činjenice. Prvo, među tim iznosima postojale su velike razlike, i do 1:40. Ali od 46 predija koji su davali cenzus 42 predija davala su u to ime iznose koji su se kretali između 20 i 200 denara. Razlika je ovdje bila, prema tome, samo 1:10. Samo dva predija imala su cenzus manji od 20 denara (po 10 i 12 denara), a druga dva veći od 200 denara (po 280 i 400 denara). Ako se, dakle, prihvati vjerojatnost da su iznosi cenzusa manje ili više proporcionalno odražavali broj selišta na pojedinom prediju, može se općenito konstatirati da su se kaptolski prediji međusobno znatno razlikovali u broju selišta, znatno više nego npr. sela »sub montibus« gdje je raspon bio 1:2,3 ili kaptolski prediji s rasponom 1:3,8.

Drugo, ma kako da su velike razlike među tim iznosima cenzusa, upadljivo je da su svi djeljivi s brojem pet i ni s kojim drugim brojem (osim, naravno, brojem jedan). Po tome se može zaključiti da je po svoj prilici jedinica na osnovi koje je određivan cenzus mogla davati jedan ili pet denara. Ako je, kao što pretpostavljamo, ta jedinica bila selište, zaključujemo da je predijal davao po selištu ili jedan ili pet denara. Pogled na popis tih iznosa pokazuje da se nije moglo raditi o jednom denaru, jer nije moglo biti govora o tako brojnim selištima. Tako bi npr. selo Dankovec, koje je 1886. godine imalo samo devet kuća,²⁹⁹ imalo po tome 280 selišta – a to je nemoguće. Vjerojatno je, dakle, da predijal u ime cenzusa daje pet denara po selištu. Ako se po tom načelu preračunaju iznosi cenzusa u broj selišta, dobivaju se shvatljiviji i uvjerljiviji brojevi.³⁰⁰

će se, na vjerojatnost da je jedini prihod 11 predija bio urod zemlje, te da je cenzus za te posjede odmjeravan samo prema njemu. Čini se da se samo tako može objasniti beziznimna uniformnost omjera između novčanog cenzusa te podavanja u pšenici i zobi. To bi upućivalo da nikakav drugi relativno važniji prihod nije dotjecao predijalima s tih 11 posjeda; i to usprkos činjenici da se Prevlaka nalazila na Savi, zbog čega je vjerojatno bilo nekih prihoda od ribnjaka, a možda i od prijelaza preko rijeke koji se zvao »transitus leprosorum« i koji se po svoj prilici, kako je već rečeno, nalazio nedaleko od današnje Ivanje Rijeka. Primjer Prevlake ne isključuje, dakako, mogućnost da je pojedini kaptolski predij ipak mogao imati osim uroda polja i kakav drugi prihod. No očito je da je to bila iznimka, a ne pravilo

²⁹⁹ V. Sabljar, Miestopisni riečnik, Zagreb, 1866, 74

³⁰⁰ Jedino se ona dva predija s iznosima cenzusa od 280 i 400 denara donekle izdvajaju. Po našem računu to bi bili prediji od 56 odnosno 80 selišta. Te se brojke u usporedbi s ostalim kaptolskim predijima u prvi mah čine pretjeranima. No to ne mora nužno biti tako. Doduše, sudeći po veličini ostalih sela u sklopu Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva, nije vjerojatno da bi tada bilo i približno tako velikih sela. No kaptolski prediji obuhvaćali su i teritorije u široj okolini sela, a samo selo nisu uopće nužno ni obuhvaćali. Na takvom je teritoriju bez sumnje bilo mnogo raspršenih i usamljenih

Čini se da jedan primjer potvrđuje ovo zaključivanje. Nabrajajući predije i iznose cenzusa Ivan Gorički spominje i »duo predia prebendalia in Gay«.²⁹¹ Cenzus od tih predija iznosio je dvije pense, tj. 80 denara. No ta ista dva predija spomenuta su i među kanoničkim predijima.²⁹² Nije jasno zašto su ta dva predija spomenuta na dva mjesta u »Statuta«, ali postoji nekoliko mogućnosti. Ili se pisac zabunio kad je kanoničke predije naveo u spisku kaptolskih – ali to nije uvjerljivo objašnjenje, jer pisac izričito navodi da se radi o »predia prebendalia«; ili je kanonički predij (privremeno?) pretvoren u kaptolski; ili je kaptolski predij nedavno, a možda i privremeno, postao kanonički. To bi moglo objasniti čudnu situaciju da kanonički predij plaća cenzus. Da je oko ta dva predija bilo nekih nejasnoća i zbrke, indirektno potvrđuje i sam izvor, koji ih izdvaja između ostalih kanoničkih predija i veli da ovi »debent de novo dividi«.²⁹³ No bilo kako bilo, sretna okolnost da se ta dva predija spominju i među kanoničkim i među kaptolskim predijima omogućuje da se povuku neki zaključci o broju selišta. Vidjeli smo već iz popisa kanoničkih pre-

selišta, tako da, kad se radi o prediju a ne o selu, ti brojevi 56 i 80 za broj selišta nisu nevjerovatni.

S druge strane, moguće je da su predijali pojedinog predija osim redovnih prihoda od svojih kmetova imali i neke izvanredne prihode. Možda se u sklopu takvog predija nalazila neka mitnica, kakav naročito kvalitetan drvosjek ili pak ribnjak. Nije isključeno da su veliki iznosi cenzusa za predije kao što su npr. Jarun i Bačun posljedica moguće činjenice da su se na ta dva mjesta nalazile mitnice. Vjerojatno je, naime, da je kod Jaruna bio prijelaz preko Save (prema Remetincu), te da je Bačun ležao na mjestu gdje stara podmedvednička cesta koja s istoka vodi prema Kraljevcu prelazi s kaptolskog zemljišta na gradečko. No o tome nema podataka. A pokazali smo već da je takva situacija – ako je uopće igdje postojala – bila sasvim iznimna.

²⁹¹ MEZ, II, 43. U popisu kaptolskih predija spominje se i neki »predium prebendale ad portum sancti Jacobi« (MEZ, II, 43), ali ga pod tim imenom nema u popisu kanoničkih predija. Možda bi ga trebalo identificirati s kanoničkim predijem »Petkouch«, za koji se izričito kaže da leži »circa fluvium Zaue« (MEZ, II, 69).

²⁹² MEZ, II, 69. Nema nikakve sumnje da se pod »predium prebendale« razumijevao kanonički predij, te da taj naziv nema veze s prebendarima zagrebačkog kaptola. Razlozi za ovu tvrdnju su slijedeći:

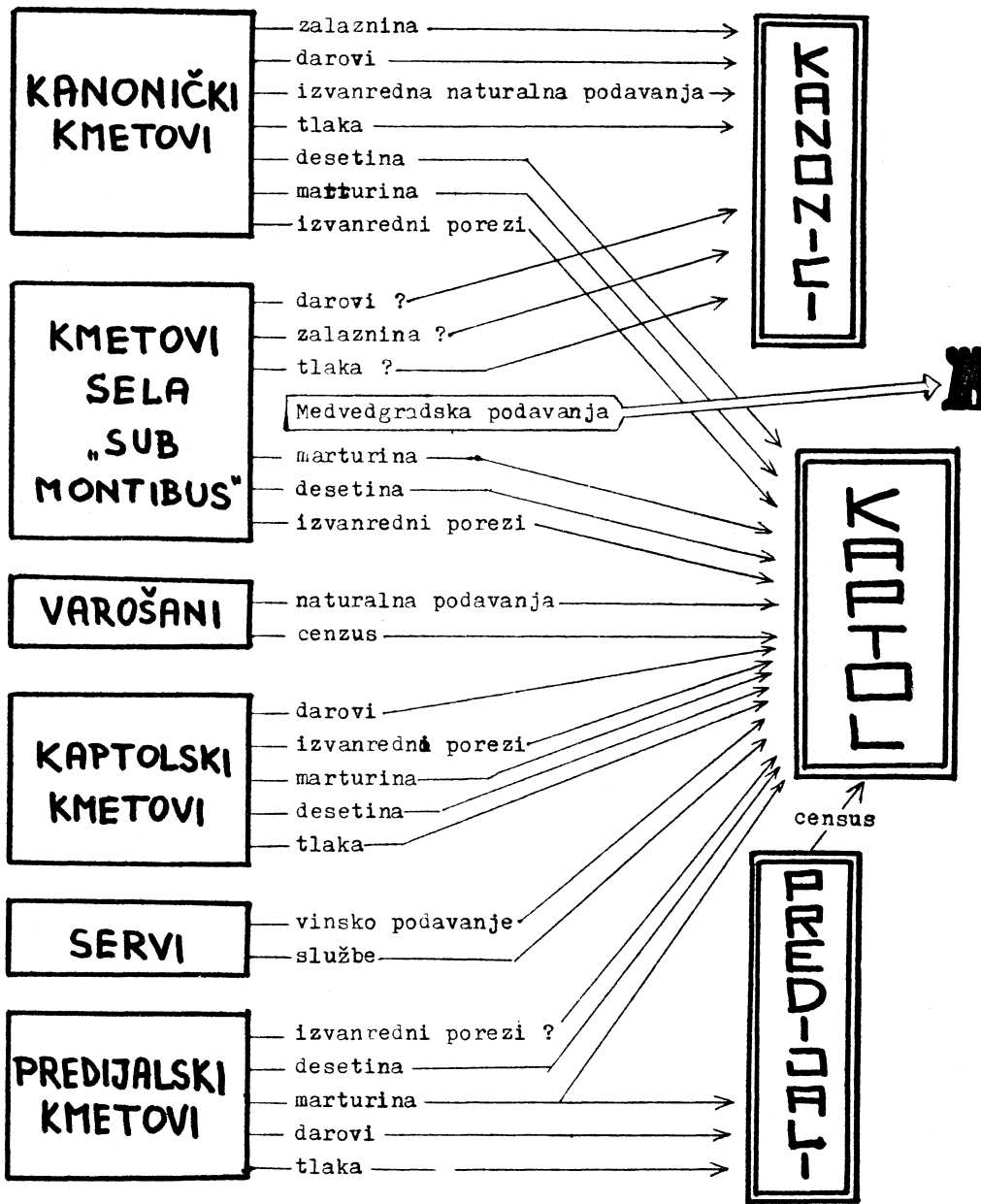
1. U MEZ, II, 22 o kanoničkim se predijima govori kao o selima »que possidentur per singulos ex nobis nomine suarum prebendarum«.

2. Tri predija koji su nazvani »predia prebendalia« nalaze se u popisu kaptolskih predija (MEZ, II, 43). Na istom mjestu Ivan Gorički izričito navodi da su to sve zemlje koje kaptol posjeduje »directo dominio«. A jedno je od kaptolskih pravila da kanonik ne smije stvoriti prebendu od zemlje koja je u kaptolskom vlasništvu »directo dominio« (MEZ, II, 37; naslov poglavlja u kojem je riječ o tom pravilu glasi »De non faciendis prebendis de prediis vel terris capituli«).

3. Poznato je da je prebendara zagrebačke crkve, kako se čini, bilo 27. Ne bi imalo nikakvog smisla ili shvatljivog razloga da Ivan Gorički navede posjede trojice prebendara, a posjede ostalih, u najmanju ruku dvanaestorice prebendara prvog stupnja, prešuti.

4. Kad se radi o posjedima prebendara, u »Statuta« se spominju samo vinogradi (npr. MEZ, II, 36).

²⁹³ MEZ, II, 69

? = vjerojatno, ali izvorom nepotvrđeno podavanje)

dija da su ta dva predija imala oko 14 selišta. Ako je cenzus zaista bio određivan po broju selišta, dijeljenjem iznosa cenzusa s brojem selišta dobit će se iznos koji je predijal plaćao po jednom selištu. Kako je ovih približno 14 selišta plaćalo 80 denara cenzusa, izlazi da je na jedno selište dolazilo 5,7 denara ($80:14 = 5,7$). A to je iznos gotovo jednak onome do kojeg smo došli drugačijim zaključivanjem. Štoviše, kako se broj selišta u kanoničkim selima mogao samo približno utvrditi, može se bez oklijevanja prihvatiti da je iznos cenzusa bio pet denara po selištu, te da je na ta dva predija u Resničkom Gaju bilo u stvari 16 selišta ($80 : 5 = 16$), a ne 14.

Ovo zaključivanje upućuje na valjanost rezultata o broju selišta na kanoničkim predijima s jedne strane, te o iznosu cenzusa po jednom selištu kaptolskih predija s druge.

Još jedan lanac zaključivanja vodi k istom rezultatu, tj. ka zaključku da visina cenzusa za pojedini kaptolski predij neposredno ovisi o broju selišta na njemu. To je zaključivanje temeljeno na slučaju kaptolskog prekosavskog posjeda Prevlaka. Naime, predijali posjeda Prevlaka – koja je, kako je već rečeno, imala donekle izniman položaj među kaptolskim posjedima – davali su u ime cenzusa, osim određenog novčanog iznosa, i izvjesnu količinu pšenice i zobi. Među novčanim iznosima kao i među količinama pšenice i zobi postojale su između pojedinih predija znatne razlike. No valja zapaziti vrlo upadljivu činjenicu da su odnosi između novčanih i naturalnih dugovanja beziznimno jednaki, tj. upravno proporcionalni. Tako na 20 denara cenzusa dolazi jedan kabao pšenice i jedan kabao zobi, na 40 denara cenzusa dva kabla pšenice i dva kabla zobi, itd.²⁹⁴ A to upućuje na vjerojatnost da je jedini prihod predija na Prevlaci bio u naturalijama.

Visinu cenzusa u novcu za pojedini kaptolski predij određivala je najvjerojatnije visina prihoda dobivenog s tog predija. Ne treba sumnjati da su ukupni prihodi s jedne strane i visina cenzusa s druge bili upravno proporcionalni; za koliko je bio veći prihod, za toliko je zacijelo rastao i cenzus.

Visina prihoda, odnosno visina uroda, koje daje neki teritorij ovisi, dakako, o tome koliko je zemlje na njemu obrađeno, tj. koliko na njemu ima selišta. I ovdje je odnos upravno proporcionalan, tj. dva selišta davat će (u prosjeku, naravno) dvostruko više uroda od jednog selišta. Prema tome, slijed zaključivanja izgleda ovako: Prihodi predija na Prevlaci bili su u naturalijama. Iznos cenzusa u naturalijama za pojedini predij upravno je proporcionalan s visinom prihoda u naturalijama. Visina prihoda u naturalijama upravno je proporcionalna s količinom obrađene zemlje, tj. s brojem selišta na njoj. Dakle, iznos cenzusa u naturalijama upravno je proporcionalan s brojem selišta. Nadalje, vidjeli smo da je iznos cenzusa u naturalijama upravno proporcionalan s iznosom cenzusa u novcu. Iz tog proizlazi da je i iznos cenzusa u novcu upravno proporcionalan s brojem selišta. To znači da će posjed s četiri selišta davati dvostruki iznos cenzusa od posjeda sa dva selišta. A budući da su za kaptolske predije poznati iznosi cenzusa, nije teško zaključiti da se radi upravo o pet denara cenzusa po selištu.

²⁹⁴ MEZ, II, 44

Ako se dosadašnji zaključci primijene na kaptolske predije,²⁹⁵ dobivaju se ovakvi rezultati:²⁹⁶

KAPTOLSKI PREDIJI

Naziv predija	Iznos cenzusa	Broj selišta
1. Geremla	- 120 denara	- 24 selišta
2. Zauersya	- 60 denara	- 12 selišta
3. Madonnici	- 20 denara	- 4 selišta
4. Thopolouch	- 50 denara	- 10 selišta
5. Rodes	- 120 denara	- 24 selišta
6. Rabuch	- 30 denara	- 6 selišta
7. Lonka superior	- 130 denara	- 26 selišta
8. Lonka inferior	- 180 denara	- 36 selišta
9. Jaron	- 200 denara	- 40 selišta
10. Blata	- 160 denara	- 32 selišta
11. p. circa Blata	- 50 denara	- 10 selišta
12. Babichan	- 120 denara	- 24 selišta
13. p. ad portum s. Jacobi	- 50 denara	- 10 selišta
14. Insula s. Jacobi	- 40 denara	- 8 selišta
15. Endriolouch	- 120 denara	- 24 selišta
16. Kagennik	- 40 denara	- 8 selišta
17. Strugh	- 30 denara	- 6 selišta
18. Wlkomerch	- 90 denara	- 18 selišta
19. Gay I	- 80 denara	- 16 selišta
20. Gay II	- 80 denara	- 16 selišta
21. p. circa Zepnicham	- 25 denara	- 5 selišta
22. p. supra molendina	- 40 denara	- 8 selišta
23. Blizna inferior	- 60 denara	- 12 selišta
24. Dankouch	- 280 denara	- 56 selišta
25. Pethmanouch	- 80 denara	- 16 selišta
26. Jalseuch superior	- 400 denara	- 80 selišta
27. Braxanoch	- 100 denara	- 20 selišta
28. Bokoucha	- 50 denara	- 10 selišta
29. Vulkodolia I	- 20 denara	- 4 selišta
30. Vulkodolia II	- 80 denara	- 16 selišta
31. Nouozelch	- 80 denara	- 16 selišta
32. Zivinaria	- 40 denara	- 8 selišta
33. Dobrodol	- 10 denara	- 2 selišta
34. Popouch	- 40 denara	- 8 selišta
35. Dols I	- 80 denara	- 16 selišta

²⁹⁵ Iz tablice su izostavljeni predij u selu »Chakanouch«, jer je on uključen među sela kanoničkih predija, i predij u Bidrovcu, koji je uključen među sela »sub montibus«.

²⁹⁶ Iznosi cenzusa za kaptolske predije izraženi su u izvoru u jednoj od tri vrste novca: markama, pensama ili denarima. U doba o kojem je riječ u Slavoniji je jedna marka (»marca slavonica« ili »marca zagrabiensis«) vrijedila pet pensa, odnosno 200 denara, tj. slavonskih banovaca. V. o tome u Z. Herkov, Grada... II, 109 i dalje. Da bi popis bio pregledniji, sve iznose zakupnina preračunali smo u denare.

36. Dols II		
37. p. Stjepana klerika	– 40 denara	– 8 selišta
38. p. ibidem	– 20 denara	– 4 selišta
39. p. circa Zauam I		
40. p. circa Zauam II		
41. p. circa Zauam III	– 90 denara	– 18 selišta
42. p. circa Zauam IV		
43. Thupal	– 50 denara	– 0 selišta
44. Bachun	– 200 denara	– 40 selišta
Ukupno:	3.475 denara	695 selišta

EKVITATURE

Naziv ekvitature	Iznos cenzusa	Broj selišta
1. Oporovec I	– 30 denara	– 6 selišta
2. Oporovec II	– 25 denara	– 5 selišta
3. Retkovec I	– 25 denara	– 5 selišta
4. Retkovec II	– 25 denara	– 5 selišta
5. Vrapče	– 25 denara	– 5 selišta
6. e. Georgii	– 25 denara	– 5 selišta
7. e. circa Lonkam	– 25 denara	– 5 selišta
Ukupno:	180 denara	36 selišta

POSJED PREVLAKA

Predij	Iznos cenzusa	Broj selišta
1. predij I	– 60 denara	– 12 selišta
2. predij II	– 80 denara	– 16 selišta
3. predij III	– 60 denara	– 12 selišta
4. predij IV	– 40 denara	– 8 selišta
5. predij V	– 40 denara	– 8 selišta
6. predij VI	– 40 denara	– 8 selišta
7. predij VII	– 40 denara	– 8 selišta
8. predij VIII	– 20 denara	– 4 selišta
9. predij IX	– 60 denara	– 12 selišta
10. predij X	– 40 denara	– 8 selišta
11. predij XI	– 40 denara	– 8 selišta
Ukupno:	520 denara	104 selišta

KAPTOLSKI PREDIJI, EKVIKATURE I PREVLAKA

1. Kaptolski prediji	– 3.475 denara	– 695 selišta
2. Ekvitature	– 180 denara	– 36 selišta
3. Posjed Prevlaka	– 520 denara	– 104 selišta
Ukupno:	4.175 denara	835 selišta

Na temelju ovoga može se konstatirati:

a) da je kaptol na kaptolskim predijima, ekviturama i na posjedu Prevlaci posjedovao 835 selišta;

b) da je na jednom posjedu bilo prosječno 13,5 selišta (835 : 62). Ovaj se rezultat slaže s prosjekom sela »sub montibus« (14,6) i kanoničkih predija (12,1);

c) da je, prema tome, prosječna veličina svih do sada opisanih posjeda oko 13,4 selišta $/(13,5 + 14,6 + 12,1) : 3 = 13,4/$.

4. Broj selišta u zajedničkim kaptolskim selima

Pri pokušaju da ustanovi broj selišta u selima koja je kaptol posjedovao kao zajednica historičar se nalazi na nesigurnu terenu. »Statuta« ne daju nimalo detaljnije podatke o tim selima. Navedena su imena tih šest sela,²⁹⁷ ali se o njima ne daju baš nikakvi podaci na osnovi kojih bi se moglo zaključiti o broju selišta u njima. Po svoj prilici ovim selima treba dodati i ono koje naš izvor naziva »Villa servorum«. Premda to nije izričito rečeno, vrlo je vjerovatno da je i to selo bilo u zajedničkom vlasništvu kaptola. Ni u vezi s njim nema podataka koji bi govorili o problemu o kome je riječ. Preostaje da se pokuša najgrublje odrediti broj selišta u tih sedam sela, i to tako da se pretpostavi da se prosječni broj selišta u njima nije bitno razlikovao od prosjeka susjednih sela.²⁹⁸ Zaključili smo da je prosječni broj selišta na svim kaptolskim posjedima mogao biti 13,4. Taj prosjek, međutim, uzima u obzir sve posjede, a ne samo sela. Mnogo je vjerovatnije da su sela imala veći prosjek, možda i između 15 i 20 selišta po selu. Ako to primijenimo na ovih sedam sela, izlazi da je u njima bilo najmanje 94, a najvjerovatnije između 105 i 140 selišta. Kako se ovdje radi o selima koja su u XIV stoljeću spadala u, čini se, starija i važnija sela, te koja sva još i danas postoje i nisu neznatna, može se s izvjesnom vjerovatnošću pretpostaviti da je u tih sedam sela bilo prije 140 nego 105 selišta. Ali, na žalost, zbog nedostatka podataka to sve ostaju manje-više nagađanja. S druge strane, kako se radi o samo sedam sela, cjelokupna slika kaptolskog vlastelinstva ne može ni u kom slučaju biti znatnije poremećena eventualnom netočnošću ovih zaključaka.

²⁹⁷ MEZ, II, 22

²⁹⁸ I danas su to sve sela slična opsega, pa nema razloga da se pretpostavi da je u XIV stoljeću bilo drugačije. Npr., jedno od tih zajedničkih sela bio je Oporovec. Njemu susjedna sela imala su otprilike ovoliko selišta: Donji Jalševac 12 selišta, Čugovec 14 selišta, Branovec 20 selišta. Ako je bilo razlika, sva je prilika da je u ovim selima bilo više selišta od prosjeka. Spomenuli smo već, naime, da su to redom bila starija i važnija sela.

BROJ SELIŠTA NA SVIM KAPTOLSKIM POSJEDIMA

1. Sela »sub montibus«	(+ predij Bidrovec)	– 117 selišta – 9,5%
2. Kanonički prediji	(+ predij Chakanouch)	– 162 selišta – 13,1%
3. Kaptolski prediji	ekvitature i Prevlaka	– 835 selišta – 67,7%
4. Zajednička kaptolska sela	(+ »Villa servorum«)	– 120 selišta – 9,7%
Ukupno:		1.234 selišta

Konačno, zaključujemo da je na Zagrebačkom vlastelinstvu zagrebačkog kaptola u prvoj polovici XIV stoljeća bilo oko 1.234 selišta.²⁹⁹

IV. DRUŠTVENA I GOSPODARSKA STRUKTURA ZAGREBAČKOG KAPTOLSKOG VLASTELINSTVA³⁰⁰

U prvoj polovici XIV stoljeća na teritoriju Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva mogu se, osim kanonika i njihovih prebendara, naći četiri skupine ljudi koje se međusobno razlikuju po svom društveno-ekonomskom položaju. To su: kmetovi – kunovnjaci (coloni-marturinarii), servi, kaptolski predijali i, doduše tek od 1344. godine, varošani. No u XIII stoljeću – naši izvori o kaptolskom vlastelinstvu ne sežu u prošlost dalje od početka tog stoljeća – situacija je na teritoriju o kojem je riječ bila u tom pogledu sasvim drugačija. To-

²⁹⁹ Po usmenoj informaciji J. Adamčeka – na kojoj mu i ovdje zahvaljujem – godine 1507. zagrebački je kaptol oko Zagreba posjedovao oko 250 selišta. To bi upućivalo na neobično drastične promjene u broju selišta (i stanovništva) između sredine XIV i početka XVI stoljeća. No treba imati na umu slijedeće:

1. Pitanje je koliko je teritorij Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva iz doba »Statuta« identičan s njegovim teritorijem 1507. godine, te nije li u tom vremenskom razmaku došlo do teritorijalnih promjena.

2. U čitavoj se Evropi tokom XIV stoljeća drastično (između 30 i 50%) smanjio broj stanovništva, prvenstveno zbog Crne smrti iz godina 1348–50, epidemija iz 1360. i 1371. te nekoliko velikih gladi. Broj stanovnika s početka XIV stoljeća Evropa je ponovno dosegla tek sredinom XVI stoljeća. (V. pregled osnovnih podataka o tome u R. *Romanò* i A. *Tenenti*, Die Grundlegung der modernen Welt, Frankfurt/M 1967, 9–16.) Nije poznato uolikoj su mjeri spomenute pošasti zahvatile i naše krajeve, ali je malo vjerovatno da su ostali pošteđeni.

³⁰⁰ Socijalno-ekonomski odnosi u srednjovjekovnoj Slavoniji nisu još monografski u cjelini obrađivani. Do sada najtemeljitiju sliku dala je N. *Klaić* u Povijest Hrvata. . . Najpotpuniji pregled osnovnih skupina stanovnika na tlu Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva dao je I. K. *Tkalčić* u raspravi Odpor i buna radi desetine u biskupiji zagrebačkoj u XIV. v., *Rad JAZU* 49, 1879. Usp. također N. *Klaić*, O nekim pitanjima feudalne formacije u srednjovjekovnoj Slavoniji, *Historijski zbornik* IV, 1951; E. *Lederer*, La structure de la société hongroise du debut du Moyen-Age, *Etudes Historiques*, vol. I., Budapest 1960. i I. Szabó, *The Praedium*. . .

kom tog stoljeća kaptol je došao do većine posjeda koji su se onda postepeno stapali i tako oblikovali Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo kakvim ga nalazimo u doba Ivana Goričkog. Na tim su posjedima živjeli ljudi različitog društvenog i ekonomskog položaja. Izvori te ljude – da navedemo samo najčešće spomenute – opisuju terminima »servi«, »populi«, »iobagiones«, »castrenses« i »iobagiones castri«. Sve te vrste ljudi našle su se postepeno na posjedima zagrebačkog kaptola. A kad »Statuta« u prvoj polovici XIV stoljeća omogućuju da se sagleda društvena i gospodarska situacija na tom području, odmah se opaža da je u međuvremenu došlo do znatnih promjena. Možda je najuočljivija promjena gotovo potpuni nestanak iobagiona castri i castrensesa s jedne a pojava kmetova kunovnjaka (coloni-marturinarii) s druge strane. No ovdje nećemo opisivati društvena kretanja i razvoj koji su doveli do tih promjena.³⁰¹ A društvena i gospodarska situacija na teritoriju kaptolskog vlastelinstva u XIII stoljeću ovdje je svedena na kratak spomen osnovnih društvenih grupa i vrsta ljudi koje izvori navode na tim posjedima, koje su s vremenom dospijevale u sklop Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva i iz kojih se postepeno oblikovalo društvo kakvo se tamo zatječe u prvoj polovici XIV stoljeća.

a) POGLED U XIII STOLJEĆE

Termin »servus« vrlo se rijetko spominje u izvorima koji su u vezi sa Zagrebačkim vlastelinstvom zagrebačkog kaptola. Tako se 1201. godine u opisu međa biskupova Čučurja kao susjedi navode »servi regis«, kraljevski kmetovi.³⁰² Čini se da su ovi servi sjedili na području današnjeg zaseoka Kučilovine. No to se njihovo selo, koliko je poznato, kasnije više ne spominje.

Iste 1201. godine spominju se i neki »vinitores regis«,³⁰³ otprilike na području današnjeg sela Novaki. Spomenuto je već da su se Novaki, kako izgleda, prije zvali »Karalicha«. Ta riječ vjerojatno označava naziv »Kraljevec«

³⁰¹ Društveno-gospodarska struktura Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva u prvoj polovici XIV stoljeća rezultat je stoljetnog društvenog razvoja na tlu zapadne Slavonije. Premda »Statuta«, glavni izvor za proučavanje kaptolskog vlastelinstva, daju mnoge podatke koji će kod daljnjih istraživanja pridonijeti da se nađu odgovori na pitanja u vezi s društveno-gospodarskom strukturom, nemoguće je promatrati kaptolsko vlastelinstvo izolirano od ostale Slavonije. Bilo bi nužno proučiti razvoj situacije tokom čitave srednjovjekovne slavonske povijesti, analizirati sve izvore relevantne za društvenu i ekonomsku povijest Slavonije, te dati što potpuniju sliku slavonskog društva u srednjem vijeku. Tek bi u tom slučaju postojali uvjeti da se društvena situacija i njen razvoj na Zagrebačkom kaptolskom vlastelinstvu usporede s općim stanjem u Slavoniji, te da se u tom pogledu stvore neki čvršći zaključci. A to daleko prelazi svrhu i okvire ove radnje. Stoga ćemo se ovdje u pogledu društvenog razvoja prije prve polovice XIV stoljeća ograničiti samo na nekoliko osnovnih primjedbi koje su u najužoj vezi s teritorijem Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva, a glavnu ćemo pažnju posvetiti društveno-gospodarskim odnosima kakvi su vladali u prvoj polovici XIV stoljeća i kakvi se ocrtavaju u »Statuta« Ivana Goričkog.

³⁰² CD, III, 8

³⁰³ CD, III, 7

ili neki sličan, pa je po svoj prilici u vezi s činjenicom da su u kraljevu selu živjeli kraljevi vinogradari. Premda se ni ono kasnije više ne spominje, možemo sa sigurnošću pretpostaviti da se radilo o kraljevim kmetovima.³⁰⁴

Čini se da se pod prilično neodređenim terminom »populi« u srednjovjekovnoj Slavoniji obično razumijevalo podložno stanovništvo. O podložnom stanovništvu na teritoriju castruma govori se kao o »populi regis«. Takvi se ljudi spominju u tri navrata na području nedaleko od Save. Tako se među susjedima kaptolskih posjeda Grmošćice i Rudeša, na teritoriju između Črnomerca i Save, navode i »populi regis«.³⁰⁵ Drugi »populi regis« sjedili su i u kraju oko donjeg toka potoka Medveščaka.³⁰⁶

Ne može se sa sigurnošću ustanoviti jesu li svi ti na području i u okolici kaptolskog vlastelinstva spomenuti ljudi tvorili u XIII stoljeću neki jednoobrazni sloj »serva«.³⁰⁷ No u prvoj polovici XIV stoljeća na teritoriju tog vlastelinstva servi su bili, kako se čini, još samo relik. Godine 1334. postojalo je samo jedno selo serva, najvjerojatnije današnji Popovec kod Markuševačke Trnave.³⁰⁸

Osim serva na teritoriju kaptolskog vlastelinstva se u XIII stoljeću spominju još dva glavna tipa stanovnika. To su castrensensi (castrenses) i iobagioni castrum (iobagiones castrum).³⁰⁹ Castrensensi su bili jedan tip nižih službenika castruma.³¹⁰ Po svom statusu i obvezama jasno su se razlikovali kako od širokih slojeva podložnog stanovništva s jedne strane tako i od iobagiona castrum s druge. Čini se da ih je u XIII stoljeću bilo po čitavom području Zagrebačkog vlastelinstva. Tako se spominju u zapadnom dijelu tog vlastelinstva kao susjedi posjeda Završje.³¹¹ Poznato je, nadalje, da ih je bilo u neposrednoj blizini remetskih posjeda, negdje na gornjem toku potoka Gračanca.³¹² Posjedi de-

³⁰⁴ Vjerojatno se radilo o servima koji su bili »specijalizirani« za vinogradarstvo. Takvih je »specijaliziranih« kmetova u srednjem vijeku bilo raznih vrsta, premda se ne spominju na teritoriju kaptolskog vlastelinstva. Tako se oko srednje Lonje u izvorima (CD, III, 9) pojavljuju »subulci regis« (kraljevi svinjari), a u istočnoj su Slavoniji osim svinjara bili poznati »servi piscatores« (kmetovi-ribari), »aratores« (kmetovi-ratari) te »servi vinitores« (kmetovi vinogradari). (CD, IV, 28 – 30).

³⁰⁵ CD, III, 152, 200

³⁰⁶ MZ, I, 17

³⁰⁷ Da je među servima ranije vjerojatno bilo razlika, svjedoče »Statuta«, koja govore o »servorum diversitas« (MEZ, II, 26).

³⁰⁸ Njihov se društveno-pravni položaj još razlikovao od položaja kmetova kunovnjaka, no kako god ta razlika teoretski i formalno možda bila velika, u stvarnosti to ona najvjerojatnije nije bila. Čini se, naime, da gospodarski položaj serva tada nije bio lošiji od položaja ostalih kmetova, nego da je čak mogao biti bolji. To objašnjava pojavu da su se pojedini kunovnjaci pokušavali izdavati za serve. U svakom slučaju, u XIV stoljeću zapaža se tendencija da se brišu i posljednje razlike između kunovnjaka i serva. U tu su svrhu trebale poslužiti i promjene koje je kaptol među njima proveo u XIV stoljeću.

³⁰⁹ Dok u XIV stoljeću na tom području više nema spomena iobagiona castrum, godine 1334. navode se »castrenses de Ugra« oko današnjeg Vugrovca. Vugrovec je, dakako, bio biskupov posjed, ali ga spominjemo jer se nalazio usred kaptolskih zemalja.

³¹⁰ V. o tome poblize u E. Lederer, La structure... 206.

³¹¹ CD, III, 152

³¹² MEZ, I, 222

kana Barana obuhvaćali su i zemlje nekih castrensesea, koji su, kako je već rečeno, svoja imena ostavili selima Retkovcu, a vjerojatno i Čulincu. U kaptolskom susjedstvu na istoku, oko gornjeg toka Blaguše, neki su se castrensese preli oko izvjesne zemlje s jednim iobagionom zagrebačkog castruma.³¹³ Iz drugih je izvora poznato da su castrensese u XIV stoljeću postepeno nestajali kao jasno definiran sloj pučanstva. Slično kao što se dogodilo s iobagionima castru, neki su postali »nobiles castrensese«, dok je većina utonula u već uglavnom jedinstven sloj kmetova, tj. kunovnjaka. Tako se u okolici Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva u prvoj polovici XIV stoljeća spominju još jedino »castrensese de Ugra«.³¹⁴

Konačno, na kaptolskom vlastelinstvu u XIII stoljeću nalazimo i ljude koje izvori nazivaju »iobagiones castru«. Iobagioni castru bili su slobodni, ali neplemeniti ljudi, sitni zemljoradnici. Nalazili su se pod županijskom jurisdikcijom, a u početku im je osnovna funkcija bila vojna. U zagrebačkoj ih okolici, kako je već spomenuto, nalazimo na mnogo mjesta. U zapadnom dijelu kaptolskog vlastelinstva poznato je jedino da ih je bilo na posjedu »Rodos« (Rudeš). No u istočnom dijelu zna se za mnoge od njih. Živjeli su u selima na posjedima »Cupuc et Widuse« i »Terra Braten«. Na gornjoj Kašini nalazimo već spominjane Dobrolića i Mladučevca. Bilo ih je i na potoku Blaguši³¹⁵ dalje na istoku.³¹⁶

U sloju iobagiona castru opažaju se u XIII stoljeću gibanja koja su ih do XIV stoljeća i uklonila s historijske pozornice i za koja kaptolsko vlastelinstvo daje dobre primjere. Iobagioni castru su u XIII stoljeću bili već vrlo izdiferencirani. Jedan njihov dio, vjerojatno manji, struja društvenih kretanja odnijela je prema gore. To su, čini se, oni koji su uspjeli svoju ovisnost održati na minimumu, odnosno ostati ovisni samo o kralju. Neki su od njih postali članovi sloja koji se naziva »servientes regis«. To je npr. bio slučaj sa već spominjanim Egidijem. On je, doduše, to postigao samo uz pomoć crkve, pa joj je stoga morao priznati vrhovnu vlast nad svojim posjedima. Inače, privilegirani iobagioni castru u XIV su se stoljeću nazivali »nobiles iobagiones castru«. No većina iobagiona castru utonula je u široke mase podložnog stanovništva.

³¹³ MEZ, I, 137

³¹⁴ MEZ, II, 47

³¹⁵ MEZ, I, 126

³¹⁶ Vidjeli smo već da su neka sela u zagrebačkoj okolici nazivi kojih svršavaju na »ec« i sadržavaju u sebi ime ili titulu nekog čovjeka, bila u vlasništvu čovjeka čije ime ili titulu dotično selo nosi. Naveli smo već primjere Kraljevca i Branovca. Smatramo da je moguće generalizirati i povući oprezni zaključak da je slična situacija bila u svim selima onog kraja nazivi kojih su nastali od vlastitih imena i završavaju na »ec«, te da su ta sela nazvana po onim vlasnicima (ili uživaocima) tih sela koji su ih posjedovali (ili uživali) u času ili nedugo prije no što su ova dospjela u crkveno vlasništvo. A tko su bili ti ljudi? Na primjeru Retkovca (a vjerojatno i Čulinca) vidjelo se da su to mogli biti i castrensese. No čini se da su to češće bili iobagioni castru. Znamo sigurno da je Braten, čovjek koji je dao ime Branovcu, bio iobagio castru, a gotovo je sigurno da su to bili i Chutk, Donk i Godigoy, koji su dali imena selima Čugovcu, Dankovcu i selu »Godigoych«. S priličnom vjerojatnošću može se isto reći i za Deščevec i Kritanovec. Držimo, dakle, vjerojatnim da nazivi svih spomenutih sela upućuju na njihove bivše vlasnike, koji su djelomično bili castrensese, a većinom iobagioni castru.

Primjer za tu pojavu jest već spomenuti slučaj s potomcima Bratena, Chutka, Donka i Godigoya. Kad su jednom (1221. godine) bili darovani crkvi, kao da više nije bilo izlaza. Crkva im se nametnula kao potpuni gospodar, premda je to najvjerojatnije teklo postepeno. Ti iobagoni castri tužili su se 1269. godine da su ih kanonici »violenter occupatos detinerent«,³¹⁷ no, kao što smo vidjeli, njihov je pokušaj da se domognu prijašnje slobode završio neuspjehom. Nije poznato da li su oni i nakon toga još obnavljali tu borbu, no o konačnom rezultatu nema nikakve sumnje: potomci onih iobagona castri koji su dospjeli pod vlast crkve izgubili su definitivno svoj prijašnji status i stopili se s masom ostalog podložnog stanovništva.

b) DRUŠTVENA I GOSPODARSKA STRUKTUŔA ZAGREBAČKOG KAPTOLSKOG VLASTELINSTVA U PRVOJ POLOVICI XIV STOLJEĆA

Kao što je već spomenuto, na teritoriju Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva u prvoj polovici XIV stoljeća živjelo je nekoliko slojeva ljudi koji su se razlikovali po svom društvenom i gospodarskom položaju.

Prije svega, vlasnici i feudalni gospodari čitavog područja bili su kanonici, bilo kao cjelina (kaptol), bilo kao pojedinci. Taj gornji sloj stanovnika kaptolskog vlastelinstva bio je vrlo malobrojan. Već je rečeno da je kanonika bilo 32 ili 33, a njima treba pribrojiti i oko 27 prebendara.³¹⁸

Nadalje, tu su se nalazili kaptolski predijali ili vazali. Oni su kao svoj feud držali dio kaptolske zemlje i kmetove na njima, ali je samo jedan dio prihoda njihovih predija završavao u njihovim rukama. Naime, osim crkvene desetine predijali su kaptolu morali davati dio novčanih podavanja svojih kmetova, i to s jedne strane u obliku dvije trećine marturine i s druge u obliku cenzusa. Kako je na Zagrebačkom kaptolskom vlastelinstvu bilo 46 kaptolskih predija, može se zaključiti da je bilo isto toliko i predijala. No kako su, čini se, bar desetak tih predijala bili razni kanonici, laičkih je zakupaca moglo biti možda tridesetak. U svakom slučaju, ovo »više«³¹⁸ stanovništvo kaptolskog vlastelinstva, kanonici (i prebendari) i predijali, moralo je biti relativno malobrojno.

Varošani kao posebna kategorija ljudi pojavili su se tek 1344. godine kad je kaptol privilegirao svoje naselje Lepu Ves. No tada je čak trebalo sakupiti stanovništvo odnosno naseljenike (hospites), u to do tada obično selo. Stoga u doba o kojem je riječ, tj. u prvoj polovici XIV stoljeća, varošani predstavljaju samo vrlo mali dio ukupnog stanovništva kaptolskog vlastelinstva.

Velika većina ljudi koji su živjeli na Zagrebačkom kaptolskom vlastelinstvu pripadala je grupi kmetova. To je bilo podložno stanovništvo koje je bilo ovisno o svojim feudalnim gospodarima, tj. kaptolu, kanonicima ili kaptolskim predijalima, i dugovalo im različita podavanja. Taj sloj stanovništva nije bio unutar sebe jedinstven. Po pravnom statusu razlikovali su se s jedne strane servi, kojih je u prvoj polovici XIV stoljeća, kako rekosmo, bilo još samo jedno selo, i s druge strane kunovnjaci, sve ostalo podložno stanov-

³¹⁷ CD, V, 517

³¹⁸ MEZ, II, 37

ništvo na teritoriju vlastelinstva. A po gospodarskom položaju bilo je znatnih razlika i unutar pravno jednoobrazne skupine kunovnjaka. Koliko se to danas da utvrditi, unutar te skupine kaptolskih podložnika nalazile su se tri podskupine, koje su se međusobno razlikovale po podavanjima na koja su bili obavezni kmetovi u njima.

Prije no što se svaka od ovih vrsta i skupina stanovništva posebno promotri – i to prvenstveno s obzirom na njihove obveze i dužnosti – valja uočiti međusobni brojčani odnos (izražen u postocima) pripadnika svih tih skupina.³¹⁹

Stanovništvo Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva.³²⁰

1. Kmetovi kaptola i predijala	(935) – 69,6%		
2. Kmetovi sela »sub montibus«	(117) – 8,7%	kmetovi kunovnjaci	
3. Kmetovi kanonika	(162) – 12,0%	90,3%	podložnici – 93,3%
4. Servi	(20) – 1,5%		
5. Varošani	(20) – 1,5%		
6. Predijali	(30) – 2,2%		zemljoposjednici – 6,9%
7. Kanonici i prebendari	(60) – 4,5%		
	(1344) – 100,00%		

1. Kmetovi - kunovnjaci

Coloni-marturinarii (kunovnjaci) činili su, dakle, najveći dio sveg stanovništva na kaptolskom vlastelinstvu (90,1%). Oba ta naziva označavala su istu vrstu ljudi.³²¹ podložnike ili kmetove koji su posjedovali čestice zemlje, tj. oranice i vinograde, i koji su svojim feudalnim gospodarima s te zemlje dugovali određena podavanja, bilo novčana, naturalna ili pak radna. Čini se da se oba termina, »colonus« i »marturinarius«, javljaju relativno kasnije. Zabilje-

³¹⁹ Pritom smo upotrijebili rezultate dobivene prilikom istraživanja broja selišta na kaptolskom vlastelinstvu. Stanovnike Lepe Vesi izdvojili smo u posebnu skupinu, a za predijale smo uzeli okrugli broj 30. Eventualne netočnosti u broju varošana i predijala ne mijenjaju bitnije sliku, jer se tu radi o vrlo malim apsolutnim brojevima. Valja dodati da kod prvih pet skupina brojevi u zgradama označavaju broj selišta, što praktično znači broj porodica, a nikako broj stanovnika.

³²⁰ Kao kriterij podjele uzet je društveno-ekonomski položaj pojedine skupine stanovnika.

³²¹ U to je posumnjao I. K. Tkalčić (Odpor... 184-5) i ustvrdio da su »marturinarii« bili kmetovi podložni kaptolu kao zajednici, dok su »coloni« navodno sjedili na zemlji pojedinih kanonika. To ne stoji. Ivan Gorički kaže: »Coloni harum villarum et aliarum in nostris tenutis vocantur marturinarii« (MEZ, II, 22), pa je već iz ovoga jasno da su svi »coloni« na kaptolskom vlastelinstvu ujedno i »marturinarii«. No kako čitav odlomak u kojem se nalazi ova rečenica govori samo o kaptolskim kmetovima, možda bi u pogledu kanoničkih kmetova poneka sumnja mogla ostati, da se kasnije izričito ne govori o kmetovima koje Ivan Gorički naziva »coloni seu marturinarii canonicalium prediorum« (MEZ, II, 72).

ženi su prvi put tek početkom XIV stoljeća,³²² no očito je da su u doba »Statuta« već općenito prihvaćena.³²³ »Colonus« znači u prvom redu podložni »obrađivač zemlje, ratar«, a zatim i »naseljenik«. No nije jasno u kojoj su mjeri coloni Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva bili – ako su uopće bili – ujedno i naseljenici. A što se tiče termina »marturinarius«, najbolje ga je protumačio sam Ivan Gorički kad kaže: »Coloni harum villarum et aliarum in nostris tenutis vocantur marturinarii ex eo, quia olim tales singuli obligabantur suis dominis dare unam pellem marturine annuatim.«³²⁴ Nadalje, premda upotrebljava još nekoliko izraza u značenju »kmet«, Ivan stvarno kontrastira samo dva tipa podložnika. To je s jedne strane »colonus-marturinarius«, a s druge »servus«. »Marturinarius« je dobio naziv, dakako, po marturini. Marturina je bila porez na zemlju, pa je servi nisu plaćali, jer pravno po svoj prilici nisu posjedovali, barem u početku, nikakvu vlastitu zemlju.³²⁵ Zato termin »marturinarius« označava jednostavno »slobodnog podložnika« (liber subditus)³²⁶ koji posjeduje svoju zemljišnu česticu i od nje plaća marturinu.³²⁷

Kunovnjaci, rekosmo, nisu tvorili jedinstven i jednoobrazan sloj stanovništva. Između tri skupine ljudi koje su sačinjavale taj sloj podložnika nije, kako se čini, bilo razlike u pravnom položaju, ali su se zato u gospodarskom položaju znatno razlikovale jedna od druge.³²⁸ To su bile slijedeće skupine: 1) kaptolski kmetovi i kmetovi kaptolskih predijala, 2) kanonički kmetovi i 3)

³²² Čini se da se »colonus« prvi put u slavonskim dokumentima spominje godine 1319 (MZ, I, 96), a »marturinarius« godine 1327 (MZ, I, 124).

³²³ I dalje se, međutim, upotrebljavaju stariji izrazi za kmeta kao što su »iobagio« (MEZ, II, 69), »subditus« (MEZ, II, 70) i »rusticus« (indirektno, MEZ, II, 39).

³²⁴ MEZ, II, 22

³²⁵ U XIV stoljeću to više nije tako, i servi posjeduju vlastitu zemlju.

³²⁶ MEZ, II, 26

³²⁷ Za to govori i analogija s crkvenom desetinom. Poznato je da je u to vrijeme sve stanovništvo bilo kog društvenog položaja plaćalo to podavanje, osim serva koji je nisu bili dužni davati »in signum servitutis« (MEZ, II, str. 26). Očito se smatralo da ono što servi proizvedu zapravo nije njihovo, nego da stvarno pripada njihovom gospodaru. Stoga se po svoj prilici nisu ni mogli oporezovati za nešto što u stvari ne posjeduju, pa tako nisu plaćali desetinu. Možda je slično bilo s marturinom. Kako servi vjerojatno prvotno nisu posjedovali neku svoju zemlju, nikakav porez na zemlju nije dolazio u obzir. Zato se izrazom »marturinarius« vjerojatno želi izraziti činjenica da se radi o čovjeku koji nije servus i koji posjeduje vlastitu zemlju. Upadljiva je i vjerojatno ne bez značenja činjenica da se od sedamdesetak slučajeva u kojima se u štampanim slavonskim srednjovjekovnim dokumentima spominje marturina nijednom to podavanje ne povezuje sa servima.

³²⁸ Ovdje je, dakako, riječ o razlici između obveza koje su dugovali pojedini kmetovi, tj. o razlici u visini podavanja, a ne o razlici u imovnom stanju između tih kmetova. No da je i takvih razlika, naravno, bilo, svjedoči Ivan Gorički. S jedne strane on spominje mogućnost da pojedini kmet posjeduje više jarmova volova, tj. da je bogatiji od ostalih koji posjeduju samo jedan jaram. S druge strane – govoreći doduše o servima – navodi da je među njima bilo i takvih koji su se isticali »manifesta inopia« (MEZ, II, str. 26). Osim toga, čini se da su se, sudeći po opisu kmetske obveze da daju darove (munera), i darovi određivali »considerata . . . ville qualitate et habitatores eiusdem« (MEZ, II, str. 23). I to upućuje na imovinske razlike.

kmetovi u selima »sub montibus«. Bit će potrebno svaku od tih skupina zasebno ispitati i ustanoviti kakva su bila podavanja na koja su pripadnici pojedine skupine bili obavezni.

A. Kaptolski kmetovi i kmetovi kaptolskih predijala

Kaptolski kmetovi su kmetovi koji su živjeli u selima u zajedničkom vlasništvu kaptola.³²⁹ Obveze tih kmetova bile su lakše od obveza ostalih dviju skupina kunovnjaka.³³⁰ Kao i ostali i oni su davali podavanja u sva tri osnovna oblika, tj. novčana, naturalna i radna podavanja. Glavno novčano podavanje bila je marturina, a povremeno je kupljen i izvanredni porez u novcu. Naturalna podavanja bila su, osim također izvanrednog poreza, darovi i crkvena desetina. Konačno, kmetovi o kojima je riječ dugovali su i određeni broj dana tlake odnosno težaštine.

a) *Marturina*.³³¹ Premda po svom porijeklu nije bila novčana daća, još od XII stoljeća marturina je plaćana u novcu. U doba u kojem Ivan Gorički piše »Statuta« ona je glavna novčana daća kaptolskih kmetova. U početku svog postojanja iznosila je, kako se čini, 12 denara, a taj se iznos tokom vremena povećavao ili smanjivao, da bi se 1334. godine našao na svoti od 18 banskih denara. No i to je, kaže Ivan, tek od »modernis temporibus«. Donedavno prije toga marturina je iznosila 17 denara, no kako je denarima u međuvremenu vrijednost pala, povisio je kaptol iznos marturine za jedan denar.

Marturina se kupila u jesen. Tokom listopada popisivači bi popisali marturinu, a kmetovi bi u roku od 15 dana, tj. najkasnije do Martinja (11. studenog), morali odgovarajući iznos isplatiti kaptolskom dekanu. Dekan je bio pred kaptolom odgovoran za ubiranje tog poreza, i svaki eventualni gubitak morao je nadoknaditi na vlastiti trošak.

Marturinu od kmetova na posjedima zagrebačkog kaptola ubirao je sam kaptol. Ona je prvotno bila kraljevski porez na zemlju, no od najranijih vremena kralj se običavao odricati svog prava na nju u korist pojedinaca ili crkvenih institucija. Zagrebačka je crkva (tj. biskup) vjerojatno i prije 1199. godine imala pravo da od ukupnog iznosa marturine ubrane na teritoriju zagrebačke biskupije dobije desetinu. A godine 1199. zagrebački je biskup od kralja Emerika dobio povlasticu da sam može ubirati čitavu marturinu svih svojih podložnika.³³² Vjerojatno je i zagrebački kaptol dobio takvu istu povlasticu nekako u to vrijeme, jer već 1217. godine Andrija II potvrđuje – doduše »zagrebačkoj crkvi«, ali u dokumentu koji je izdan zagrebačkom kaptolu i govori isključivo o kaptolskim posjedima – »quatenus universi populi qui ad eam [sc. ecclesiam] pertinent nec bano... nec alicui... in marturinibus... respon-

³²⁹ Ovdje sada ne podrazumijevamo i serve, premda je »Villa servorum« bila u zajedničkom vlasništvu kaptola.

³³⁰ Podavanja kaptolskih i kanoničkih kmetova sumarno je opisala N. Klaić (O nekim pitanjima feudalizma, 120–22).

³³¹ Podatke o marturini uzimamo iz rasprave V. Klaića »Marturina, slavonska daća u srednjem vijeku«. *Rad JAZU* 157, 1904. i iz »Statuta« (MEZ, II, 22)

³³² CD, II, 339

dere teneantur«. ³³³ U svakom slučaju u prvoj polovici XIV stoljeća marturina je, kako se čini, uz census kaptolskih predija glavni izvor novčanih prihoda zagrebačkog kaptola.

b) *Izvanredne daće*. Ova kmetska daća koja se kupila jedan do dva puta godišnje nazivala se »collecta« ili »dadium«. Jedanput, a katkada i dvaput godišnje taj bi porez bio kupljen u novcu, a u prirodinama samo jedanput, i to »in blado . . . et vino«. Izvor ne daje nikakve poblize podatke o veličini tog podavanja. Veličina vjerojatno i nije bila stalna, nego se mijenjala prema prilikama, odnosno »prout urgebit necessitas«. ³³⁴

Porijeklo tog poreza trebalo bi možda tražiti u izvanrednom porezu koji je kralj Andrija II razrezao 1217. godine kad je kretao u Svetu zemlju »in iuriam crucifixi ulcisci volentes«. ³³⁵ Uskoro nakon toga Andrija je bio prisiljen da u Zlatnoj buli 1222. godine obeća da »super populos eciam ecclesiarum ipsarum nullam penitus collectam faciemus«. ³³⁶ No još prije toga, još 1217. godine, oslobodio je zagrebačku crkvu bilo kakve »collecte« i odredio »ut nullus banus . . . presumat . . . descendere, aut descensum petere, aut eciam marturinas seu quamcumque collectam quocunque nomine nuncupatam«. ³³⁷ Prava na sva ova podavanja prešla su na crkvu.

c) *Darovi*. Osim spomenutog izvanrednog poreza i crkvene desetine jedino podavanje u naturi bili su darovi, tj. kmetska obveza koju izvori nazivaju »munera«. Kunovnjaci bi te darove donosili dekanu, a ovaj bi ih raspoređivao među kanonike. To se događalo tri puta godišnje. Za Božić je svaki seljak donio po jednog kopuna, pet jaja i dvije pogače; za Uskrs po jedan sir, deset jaja i opet dvije pogače; te za blagdan Sv. Stjepana kralja (20. kolovoza) po pet jaja, dvije pogače, dva pileta i jedno janje. Osim toga katkada bi kaptol o prvom korizmenom postu zahtijevao još po jednu kokoš. ³³⁸

Čini se da veličina tog podavanja nije bila sasvim ustaljena, tj. da su bile moguće i izvjesne promjene – barem u jednom dijelu tih podavanja. Na taj zaključak upućuje pisac »Statuta«, koji u vezi s darovima isplaćivanima o Stjepanju veli da se ovi isplaćuju »considerata videlicet ville qualitate seu habitatorum eiusdem«. ³³⁹ Izgleda, dakle, da je postojala mogućnost da se bar neki od tih darova i ne »daruju«.

Darovi su ostatak prirodne rente koja je u ranijim razdobljima bez sumnje imala mnogo veću ulogu. U prvoj polovici XIV stoljeća kad je novčana privreda već prevladala, ovi su darovi praktično samo simbolični. Teško je vjerovati da bi 20 jaja i nešto peradi godišnje predstavljalo za jedno selište neko veće opterećenje. ³⁴⁰

³³³ CD, III, 155

³³⁴ MEZ, II, 23

³³⁵ CD, III, 147

³³⁶ CD, III, 461

³³⁷ CD, III, 148

³³⁸ MEZ, II, 23

³³⁹ isto

³⁴⁰ Čini se, doduše, da su kaptolsku varoš Lepu Ves upravo takvi darovi najviše ti-

d) Crkvena desetina. Crkvena desetina na kaptolskim posjedima – kao uostalom i u čitavoj biskupiji – pripadala je prvotno zagrebačkom biskupu, ali ju je on već rano odstupio kaptolu. Tako još 1227. godine biskup Stjepan II daje zagrebačkom kaptolu, uz brojne iznimke i ograde, »proventus decimarum nostrarum cultelli scilicet zagrabiensis parochie...«.³⁴¹ U prvoj polovici XIV stoljeća kaptol je ubirao desetinu – osim na brojnim okolnim zemljama kao što su to npr. zemlje roda Ača ili pak gradečka sela, te u nekim udaljenijim krajevima – na čitavom području svog vlastelinstva.³⁴² Desetinu su plaćali »omnes comites, nobiles, officiales et cuiuscunque status et condicionis homines«, i to »decimam partem in specie omnium agnorum, edorum et apum, item tocius frumenti, siliginis, avene, ordeï, mili et cuiuscunque alterius bladi in orreis, vini autem in cellariis, ac porcorum annuallium...solvere teneantur«.³⁴³

e) T l a k a. Kaptolski su kmetovi bili obavezni da određeni broj dana godišnje rade na poljima kanonika i u vinogradima kaptola.³⁴⁴ Dugovali su, dakle, sprežnu i ručnu tlaku.³⁴⁵

Vinogradarski su poslovi oduzimali kmetu najviše vremena. Svaki kmet³⁴⁶ iz zajedničkih kaptolskih sela morao je raditi po dva dana godišnje »in qualibet opere vineali«.³⁴⁷ Na drugom mjestu svog djela, govoreći o obve-

štali, pa ih kaptol 1261. godine oslobađa tog podavanja (MZ, I, 453). Ali Lepa Ves je poseban slučaj, jer varošani nisu bili poljoprivrednici i jer su njihove parcele bile relativno malene.

³⁴¹ MEZ, I, 58

³⁴² MEZ, II, 46–8

³⁴³ MZ, I, 124

³⁴⁴ Spomenuto je već da kaptol kao zajednica od 1331. godine više nije posjedovao vlastite oranice, te da su te oranice, zvane »tlake«, te godine prešle u vlasništvo pojedinih kanonika. Stoga kmetovi zajedničkih sela o kojima je ovdje riječ rade u kaptolskim vinogradima, ali oru i obavljaju ostale ratarske poslove na kanoničkim oranicama.

³⁴⁵ Ivan Gorički ne čini ovdje nikakvu razliku između ova dva tipa tlake. Za obje vrste rada upotrebljava izraze »labores« i »opera« (MEZ, II, 23, 72). Samo nam je indirektno poznato da je termin »tlaka« bio u upotrebi. Naime, tako su se, kako se vidjelo, nazivale kaptolske (poslije kanoničke) oranice koje su kaptol odnosno kanonici obrađivali tlakom svojih kmetova. Spomenimo uzgred da je to najraniji spomen riječi »tlaka« uopće, te da ona, kako se čini, ulazi u širu upotrebu tek od XV stoljeća (Z. Herkov, Grada, II, 512).

³⁴⁶ Ovdje se govori o dužnostima jednog kmeta da radi u vinogradu zbog toga što i izvor, kad govori o tome, spominje pojedinog »marturinarija« (MEZ, II, 23). No ništa ne znamo o tome tko je zapravo radio u vinogradima. Dok je na poljima bila nužna prisutnost odraslih snažnih muškaraca koji su jedini bili sposobni da obavljaju sprežnu tlaku, ručnu tlaku moglo je obavljati svako malo jače čeljade iz kuće. Zato je vjerojatno da sami kunovnjaci nisu vršili ručnu tlaku. U tom slučaju niti obveze koje su niže opisane nisu obveze jednog kmeta nego jednog selišta. No kako je nemoguće ustanoviti kako je bilo raspoređeno davanje radnih podavanja unutar jednog selišta, te kako Ivan Gorički dosljedno govori samo o dužnostima kunovnjaka a nikad o obvezama selišta, i mi ćemo dalje govoriti u tom smislu.

³⁴⁷ MEZ, II, 23

zama kanoničkih seljaka, Ivan Gorički navodi koji su to bili vinogradarski poslovi: obrezivanje, prvo okopavanje, namještanje kolaca, drugo okopavanje, te čišćenje i vezivanje loze u tri navrata.³⁴⁸ Tih je »opera vinealia« bilo, dakle, sedam. Ako je pojedini kmet na svaki vinogradarski posao utrošio po dva dana, izlazi da je u kaptolskim vinogradima godišnje radio 14 dana. Osim spomenutih poslova on je morao dovesti u vinograd sto kolaca, za što mu je trebalo najmanje dva do tri dana. Morao je također obrati grožđe, prešati ga i vino dopremiti u Zagreb u kaptolski podrum. Kako je kaptol bio znatno udaljen od nekih svojih sela, te kako se vino dopremalo u godišnje doba kad su dani kratki, jasno je da je i ta obveza kmetu oduzimala barem tri dana. Kaptolski je kmet, dakle, na raznim poslovima vezanim uz vinograd morao provesti najmanje 20 dana godišnje.³⁴⁹

U radu na poljima³⁵⁰ morao je sudjelovati svaki jaram volova iz zajedničkih kaptolskih sela. Osim što su orali, vlasnici volova morali su se pobrinuti da se uzorano zemljište izdrlja i zasije. Ti kmetovi bili su dužni sprežnu tlaku obavljati u dva navrata, dva dana u proljeće i dva dana u jesen, dakle ukupno četiri dana. A što je bilo s onim kmetovima koji možda nisu imali volova? Tu mogućnost naš izvor ne spominje. Jedva bi se, međutim, moglo povjerovati da takvih uopće nije bilo.³⁵¹ A ako su takvi postojali, jesu li bili oslobođeni tih radova u polju? I to je više nego nevjerojatno kad se ima na umu da su među poljskim radovima postojali i takvi za koje nisu bili potrebni volovi, kao npr. pljevljenje. Najvjerojatnije je, dakle, da su svi kaptolski kunovnjaci odrađivali svoja četiri dana u poljima, imali oni jarmova ili ne. Čudno je, također, da nema spomena o ostalim poljskim radovima kao što su pljevljenje, žetva itd. Zato je još vjerojatnije da je bilo seljaka bez jarmova i da su oni obavljali te ovdje nespomenute poslove.

A – 1. Kmetovi kaptolskih predijala

Kmetovi kaptolskih predijala su oni kmetovi koji su sjedili na kaptolskim posjedima koje su kao feud držali predijali i bili, prema tome, neposredni gospodari tih kmetova. I oni su također bili kunovnjaci.³⁵² Čini se da su obveze tih ljudi bile jednake obvezama kmetova iz zajedničkih kaptolskih sela. O obvezama kmetova kaptolskih predijala u »Statuta« se govori sasvim

³⁴⁸ MEZ, II, 72

³⁴⁹ O vinogradarskim poslovima i vinogradarstvu općenito i u prošlosti v. u: Zgodovina agrarnih panog, Ljubljana 1970, 279–308; Poljoprivredna enciklopedija, II, Zagreb 1973, 463–73, 480–84.

³⁵⁰ MEZ, II, 23

³⁵¹ Ta nesigurnost dolazi i otuda što pisac ovdje govori o obvezama jarmova, a ne kmetova. No u poglavlju o obvezama kanoničkih kmetova jasno kaže da su dva dana oranja obveza pojedinog kmeta. Zato izgleda da je svaki kanonički kmet imao jaram volova, ili ga morao posuditi ili iznajmiti da bi mogao ispuniti svoje obveze. Vjerojatno je to vrijedilo i za kaptolske kmetove.

³⁵² Kad se o njima neposredno govori, ti se kmetovi, doduše, nazivaju samo »coloni«. Ali da su bili i »marturinarii«, proizlazi 1) iz formulacije Ivana Goričkog u MEZ, II, 22 i 2) iz činjenice da su svi ti kmetovi plaćali marturinu.

sumarno, ali je situacija usprkos tome prilično jasna. Izgleda, međutim, da nisu svi ti kmetovi imali uvijek iste obveze, jer izvor spominje mogućnost da pojedini colonus ima neki poseban ugovor (convencio specialis) s predijalom, svojim neposrednim gospodarem.³⁵³ Dužnosti i podavanja tih kmetova bile su slijedeće:

a) Predijalski kmetovi plaćali su marturinu.³⁵⁴ Od toga su bili oslobođeni jedino veznici.³⁵⁵

b) Izvanredne poreze pisac ne spominje, ali se može pretpostaviti da ni u tome nije bilo razlike između kaptolskih i predijalskih kmetova.

c) Ti kmetovi davali su i »munera et alia iuramina«. ³⁵⁶ Može se pretpostaviti da je njihov iznos bio identičan s onim što su u ime darova plaćali zajednički kaptolski kmetovi.

d) Kmetovi kaptolskih predijala davali su crkvenu desetinu kao i svi ostali.

e) Kaptolski predijali dobivali su od svojih kmetova i »labores consuetos ad vinearum et agrorum culturas sicut aliquis ex nobis de suis« (sc. colonis).³⁵⁷ Radne obveze predijalskih kmetova bile su najvjerojatnije iste kao obveze zajedničkih kmetova.³⁵⁸

B. Kanonički kmetovi

Kanonički kmetovi su oni kmetovi koji su živjeli i radili na predijima pojedinih kanonika. Obveze tih kunovnjaka bile su teže od obveza do sada opisanih kmetova. Daleko najvažnija razlika bila je u tlaci. I kod ove kategorije podložnika, međutim, nisu sva ta podavanja bila uvijek jednaka, jer kao i kod kmetova kaptolskih predijala postojala je mogućnost da kmet kanoničkog predija sklopi sa svojim gospodarem izvjesni ugovor, koji Ivan Gorički ovdje naziva »pactum«. ³⁵⁹ Tim se ugovorom određuju obveze dotičnog kmeta, a one su se očito mogle razlikovati od obveza ostalih seljaka koji nisu imali takav

³⁵³ MEZ, II, 42. Čini se da ta pojava da pojedini kmet kaptolskog predija sklapa takav »convencio« s predijalom nije bila česta ili uobičajena. Nije, naime, vjerojatno da bi se u tom slučaju takav ugovor okarakterizirao kao »specialis«.

³⁵⁴ MEZ, II, 22. Nakon što je od te uplaćene marturine odvojena crkvena desetina, preostali se iznos dijelio na tri dijela, od kojih su dva pripala kaptolu (dominus terre), a jedan predijalu (dominus fundi).

³⁵⁵ MEZ, II, 41

³⁵⁶ MEZ, II, 42

³⁵⁷ isto.

³⁵⁸ Nije sasvim jasno iz citirane rečenice da li Ivan Gorički govori o kaptolskim ili kanoničkim kmetovima. Njihov, naime, položaj nije bio nipošto jednak. S jedne strane, po samoj bi formulaciji izgledalo da se tu radi o kanoničkim kmetovima. S druge strane, kaptolski prediji bili su, premda indirektno, u zajedničkom vlasništvu kaptola, koji je i prihode s njih uživao zajednički. Osim toga, kako u prvom dijelu »Statuta« u kojem se govori o zajedničkim kaptolskim posjedima i o posjedima predijala nema spomena o kanoničkim predijima (o kojima se govori u drugom dijelu), vjerojatnije je da Ivan Gorički tu govori o kaptolskim kmetovima.

³⁵⁹ MEZ, II, 72

ugovor.³⁶⁰ Takav »pactum« regulira kmetske obveze, koje Ivan Gorički opisuje kao »labores, soluciones, opera et munera«. A odmah zatim objašnjava da se takav ugovor mogao odnositi na marturinu, na izvanredne poreze i na »darove«.³⁶¹ Čini se, dakle, da se jedino crkvena desetina i zalaznina (descensus) nisu mogli posebno regulirati takvim ugovorom.

a) **M a r t u r i n a** . Kmetovi kanoničkih predija plaćali su marturinu jednako kao i svi ostali kaptolski kmetovi.³⁶²

b) **I z v a n r e d n i p o r e z i** . Isto se odnosi i na izvanredne poreze.³⁶³

c) **D a r o v i** . I obavezni su darovi bili gotovo isti, osim što je kanonički kunovnjak, uza sve ostale darove obavezne za njegova kaptolskog kolegu, morao za Božić dopremiti kola drva. Uz to su o Stjepanju svi kmetovi s kanoničkog predija morali zajednički dopremiti jedan kabao zobi.³⁶⁴

d) **Z a l a z n i n a** . Za razliku od kaptolskih i predijalskih kmetova kanonički su kunovnjaci morali ugostiti i podvoriti svog gospodara kad ovaj dođe u selo. To je bila neka vrsta zalaznine odnosno descensusa, premda u »Statuta« u ovom slučaju ona nije tako nazvana. Kmet je tu obvezu morao ispuniti dva puta godišnje.³⁶⁵

Još 1217. godine zagrebački je kaptol oslobođen od davanja zalaznine banu i drugim kraljevim činovnicima.³⁶⁶ To pravo na zalazninu prešlo je na kaptol, premda je, kako se čini, bilo ograničeno na one kmetove kaptolskog vlastelinstva koji su živjeli na kanoničkim predijima.

Iznos ovog podavanja kanoničkih kmetova nije u izvoru opisan. Navodimo stoga, primjera radi, zalazninu na koju je imao pravo kaptolski dekan, kad je po poslovima kaptola s dva pratioca obilazio kaptolsko vlastelinstvo:³⁶⁷ za ručak govedinu u vrijednosti od tri ili četiri denara ili pak neko drugo meso u »dovoljnoj« količini, četiri kokoši, neograničeno kruha i pola kabla vina. Ovo isto spomenuta bi trojica ponovo dobila i za večeru. A konje je trebalo opskrbiti sijenom ili travom, te s pola kabla zobi.

Trebalo je također jednom godišnje hranom pogostiti gospodareva službenika kada bi ovaj nadgledao kmetove za vrijeme berbe.^{367a}

e) **C r k v e n a d e s e t i n a** . Kao i sve ostalo stanovništvo na teritoriju kaptolskog vlastelinstva i kunovnjaci kanoničkih predija davali su kaptolu crkvenu desetinu.

³⁶⁰ No po analogiji s »convencio specialis« kmetova kaptolskih predijala, može se pretpostaviti da su to bile iznimke i da velika većina tih seljaka nije imala nikakav ugovor, odnosno da je davala podavanja koja su nabrojena u »Statuta«.

³⁶¹ MEZ, II, 72

³⁶² isto

³⁶³ isto

³⁶⁴ isto

³⁶⁵ MEZ, II, 73

³⁶⁶ CD, II, 155

³⁶⁷ MEZ, II, 29

^{367a} MEZ II, 73

f) Izvanredna naturalna podavanja. Kmetovi kanoničkih predija bili su obavezni na još neka naturalna podavanja, koja, po svemu sudeći, ostali kmetovi na teritoriju kaptolskog vlastelinstva nisu morali davati. Prvo, to je neka manja i poblize neopisana zalaznina koja se u doba berbe morala dati službeniku vlasnika dotičnog sela (officialis domini). Drugo, gospodar je imao pravo da »tempore novi vini et bladi« od kmeta zahtijeva izvjesnu količinu žita i vina, no ta količina nije smjela premašiti iznos jedne desetine tih prihoda. To je gospodar ubirao »more consueto«.³⁶⁶

g) Tlaka i težaština. Radne obveze kanoničkog kmeta mnogobrojnije su od istovrsnih obveza ostalih kmetova na vlastelinstvu. Ponajprije, moraju raditi na poljima svojih gospodara. Tako u proljeće rade prvenstveno na površinama zasijanima zobi. Dva dana bi orali i sijali, dva dana plijevili, a dva dana želi i spremali u ambar. Gospodar bi, doduše, na vlastiti trošak tu zob ovršio, ali bi je njegovi kmetovi morali dopremiti u Zagreb.³⁶⁷ Za to im je sigurno trebao čitav dan, a možda i više ako je bilo puno zobi, a zemlja vrlo udaljena od kaptola. Ukupno bi, dakle, utrošili barem sedam dana na poslovima u vezi sa zobi. A u jesen bi sve te poslove morali obavljati i sa žitom. Premda se u izvoru to izričito ne kaže, očito je da je za te iste radove oko žita bilo potrebno utrošiti opet sedam dana.³⁷⁰ To bi značilo da je svaki kunovnjak kanoničkog predija morao barem 14 dana godišnje raditi na poljima svog gospodara.

Kao i kaptolski kmetovi kanonički kmet mora u radu na raznim vinogradarskim poslovima provesti 14 dana. Osim toga, mora u vinograd donijeti 200 kolaca i tamo ih namjestiti, dvostruko više od svog kaptolskog kolege. To nije mogao učiniti za manje od četiri do šest dana. Nadalje, morao je sudjelovati u berbi i gnječenju grožđa, »koliko više može«, a zatim jednu bačvu dopremiti u Zagreb. Za te mu je poslove trebalo opet najmanje tri dana. Prema tome, na poslovima vezanim za vinograd kanonički je kmet provodio barem 21 dan godišnje.

Osim na polju i u vinogradu kanonički je kmet morao raditi i na livadama. Kositi je bio obavezan dva dana. Ivan ne određuje poblize broj dana potrebnih za sabiranje sijena i njegovu dopremu u Zagreb, ali mora da se radilo opet o najmanje dva dana. Ukupno, dakle, četiri dana.

Nadalje, od kanoničkih se kmetova zahtijevalo da, prema potrebi i želji gospodara, postavljaju ograde i dovoze drva iz šume. Osim toga, na blagdan Sv. Stjepana kralja pojedini kanonički kmet mora načiniti sjenicu (umbraculum) u kanoničkom vrtu.³⁷¹

TLAKA KANONIČKIH KMETOVA

1. Radovi na polju	– 14 dana
2. Radovi u vinogradu	– 21 dan
3. Radovi na livadi	– 4 dana
4. Postavljanje ograde, dovoz drva	– 2 dana

³⁶⁶ isto

³⁶⁷ MEZ, II, 72

³⁷⁰ U vezi sa žitom treba sve »alia facere ut est dictum de avena« (MEZ, II, 72).

³⁷¹ O svim ovim poljoprivrednim i drugim poslovima govori se u MEZ, II, 72.

Vjerojatno je da je tlaka bila i mnogo veća, jer je u gornjoj tablici uzet u obzir samo minimalni broj dana. Tlaka ovih ljudi, dakle, bila je znatno teža³⁷² od tlake kaptolskih i najvjerojatnije predijalskih kmetova, koja je, kako je rečeno, iznosila gotovo upola manje.³⁷³

Za one dane koje je kmet provodio na tlaci gospodar je bio obavezan platiti mu pola denara po danu ili ga pak hraniti za to vrijeme.³⁷⁴

C. Kmetovi u selima »sub montibus«

U selima »sub montibus« sjedili su također kunovnjaci. To su, kako je već opisano, do godine 1326. bila kaptolska sela, tj. nalazila su se u posjedu kaptola kao zajednice. Zato je vjerojatno da su kmetovi ovih sela imali do tada jednake obveze kao i kmetovi ostalih zajedničkih kaptolskih sela te kaptolskih predija. No osim toga morali su se brinuti za opskrbu Medvedgrada.

Premda je Medvedgrad od svog utemeljenja oko 1250. godine biskupova tvrđava, ubrzo je nasilno prešao u druge ruke,³⁷⁵ da bi u XIII stoljeću još samo na jedan kraći period dospio u vlasništvo crkve.³⁷⁶ Godine 1303. Medvedgrad dolazi u vlasništvo Babonića. Ovi su 1310. godine pristali da tu tvrđavu vrate zagrebačkoj crkvi, uz uvjet da ih crkva isplati, a da oni do isplate punog iznosa ostanu kastelani. Crkva pak odmah treba preuzeti opskrbu grada. No kako crkva nije mogla Baboniće odmah isplatiti, oni su i dalje Medvedgrad držali u svojim rukama. A i kad je 1323. godine Medvedgrad oduzet Babonićima i tako potpao pod krunska dobra, ipak nije vraćen crkvi. Međutim, u stalnoj nadi da će ga Medvedgrad ipak dopasti, kaptol je i dalje slao opskrbu na taj »maledictum castrum Medue«.³⁷⁷

Opskrba za Medvedgrad na koju se crkva obvezala 1310. godine iznosila je 1000 kablova vina, 500 kablova žita i 40 maraka. Taj »onus castri Medue«³⁷⁸ stavljen je vjerojatno već tada – možda ponovo – na kmetove u selima »sub montibus«, premda je teško vjerovati da su oni ikada sami mogli snositi sav taj teret. Stanovnici tih sela »češće« su se bunili i tako zadavali puno glavobolje kaptolu. Premda se u »Statuta« izrijekom ne kaže što je bio razlog tih pobuna, jedva se može posumnjati da su to bili upravo ti medvedgradski tereti. Kao odgovor na te nemire kaptol je sva ta sela 1326. godine podijelio na kano-ničke »porcijes«, koje su tada bile dodijeljene pojedinim kanonicima. To je bila

³⁷² Dakako, »težina« nekog podavanja relativan je pojam. U usporedbi s nekim kasnijim razdobljima kad je tlaka iznosila i po nekoliko dana tjedno, tlaka kanoničkih kmetova vrlo je umjerena.

³⁷³ Da je to bila vrlo velika razlika, postaje očito ako se ima na umu okolnost da je 1334. godine radna snaga bila neobično skupa i dragocjena. To se vidi iz činjenice da je seljak tada mogao otkupiti jedan dan sprežne tlake za ništa manje nego 40 denara. A godišnji iznos marturine s jednog selišta bio je 18 denara.

³⁷⁴ MEZ, II, 73

³⁷⁵ O tome svemu v. poblje u MZ, I, str. CLXXXIII i dalje.

³⁷⁶ Iako je Medvedgrad bio prvenstveno biskupov, očito je da je i kaptol kao suosni-vač imao neka prava na njega, jer su se upravo kaptolska sela morala brinuti za opskrbu te tvrđave.

³⁷⁷ MEZ, II, 70

³⁷⁸ MEZ, II, 4

kaznena mjera. Naime, gospodarski položaj kanoničkih kmetova bio je, kao što smo opisali, teži od položaja kaptolskih. A očito je da su seljaci ovih osam sela 1326. godine postali od kaptolskih kanonički.³⁷⁹

Deset godina kasnije došlo je do nove reforme. U želji da, kako kažu »Statuta«, »koliko je god moguće ublaže položaj podgorskih kmetova«, kanonici su 1336. godine odlučili da će od sada ti kmetovi imati ove obveze prema Medvedgradu.³⁸⁰ Jedna kanonička »porcija« – dakle četiri colona – godišnje će davati u prirodninama dva i pol kabla žita, isto toliko zobi i 15 kablova vina. U novcu bi morali plaćati pet pensa, ali se ta svota mogla »po potrebi« povećati. Prema tome, od 1336. godine kmetovi u selima »sub montibus« nosili su na Medvedgrad ukupno 135 (27 × 5) kablova žitarica, 405 (27 × 15) kablova vina i 135 (27 × 5) pensa, tj. 27. maraka. Nije poznato kako su ta podavanja bila raspodijeljena među kmetovima unutar jedne kanoničke »porcije«, no u prosjeku se ipak može odrediti da je na jednog kmeta otpadala približno jedna trećina kabla žita, isto toliko zobi, tri i tri četvrtine kabla vina i 50 denara.³⁸¹

B) Servi³⁸²

Kao što se vidjelo, kaptol je među svojim selima imao i jedno koje se nazivalo »Villa servorum«. U tom se selu spominju jedini servi koji se u XIV stoljeću navode na kaptolskim posjedima.³⁸⁴ Sve ostalo kmetsko stanovništvo bili su kunovnjaci. Ivanu Goričkom je u prvoj polovici XIV stoljeća poznato da postoje znatne razlike među servima, kao i različiti načini na koje netko postaje servus. Dvije su, po Ivanu, glavne vrste serva – s jedne strane oni koji su to postali »iure gencium«, tj. rođenjem, a s druge oni servi koji su to postali zastarom (ex prescriptione triginta annorum«, tj. »ascripcii«). No Ivan ništa ne zna o tome kakve su vrste servi u spomenutom selu. On samo zna da je to selo serva dobio zagrebački biskup od kralja Ladislava (premda ne zna »quo iure«) u doba kad je osnovana zagrebačka biskupija, te da je poslije dospjelo pod vlast kaptola.

Servi u selu »Villa servorum« izdvajali su se po svom pravnom položaju od ostalog stanovništva kaptolskog vlastelinstva. Njihov se položaj naziva »ropstvo« (servitus).³⁸⁵ Oni se zajedno s ostalim kmetovima nazivaju (subditi), ali se razlikuju od tih ostalih koje Ivan Gorički naziva »slobodni podložnici« (liberi subditi).

³⁷⁹ MEZ, II, 70

³⁸⁰ isto

³⁸¹ Premda je ovaj podatak o novčanom iznosu vrlo jasan, prilično je teško povjerovati da je jedan kmet-kunovnjak zaista mogao toliko platiti. To je, naime, čak trostruko veći iznos od svote koja se plaćala u ime marturine.

³⁸² Servima Ivan Gorički posvećuje dvije glave u »Statuta«, glave XXIV. i XXV. (MEZ, II, 25–7).

³⁸⁴ O servima kaptolske »Ville servorum« ponešto su pisali N. Klaić (O nekim pitanjima... 126–7) i V. Novak (Supetarški kartular, Zagreb 1952, 94–100). Uz neke netočnosti Novak prepričava tekst »Statuta«. Serve naziva robovima.

³⁸⁵ »In signum servitutis« ne plaćaju crkvenu desetinu (MEZ, II, 26).

Selo »Villa servorum« dobio je zagrebački biskup oko 1093. godine, pa se može »pretpostaviti da se pod servima razumijevaju stanovnici pod Medvednicom, koje je na tom teritoriju zatekao Ladislav, te ih je zajedno sa zemljom poklonio biskupu«. Čini se, štoviše, »da su se servima nazivali oni stanovnici Slavonije, koji su još od osvojenja Slavonije sjedili na kraljevskoj zemlji i obrađivali je«. ³⁸⁶ Sve ostalo stanovništvo (kunovnjaci) bili bi po tome kasniji naseljenici.

Servi su se od ostalih kaptolskih podložnika razlikovali prvenstveno po svojim obvezama i podavanjima. Servi su imali svoja selišta, ³⁸⁷ ali nije poznato jesu li s njih dugovali kakva podavanja. ³⁸⁸ Njihova je, međutim, osnovna dužnost bila da obrađuju kaptolske vinograde, pa je jasno da su bili prije svega vinogradari. ³⁸⁹ To se može zaključiti iz činjenice da je njihovo glavno podavanje bilo u obliku vina. Svaki je servus davao kaptolu 50 kablova vina godišnje. Taj je iznos samo iznimno smanjivan pojedincima koji su bili naročito siromašni. Nadalje, »Statuta« spominju da servi duguju još i razna druga »servicia«. ³⁹⁰ Ivan Gorički priznaje, doduše, da ova nisu malena, ali o njima poblizhe ne govori. Ne kaže se niti u kakvu su ona obliku, niti koliki im je iznos. Servi su vjerojatno također već tada morali obavljati razne službe za kaptol, premda se ti poslovi spominju tek među njihovim obvezama poslije promjena do kojih je došlo u strukturi njihovih podavanja, vjerojatno 1334. godine. Tako su npr. morali služiti kao zvonari, popravljati kaptolske mlinove, dovoziti drva i graditi ograde. ³⁹¹ No osim što su obrađivali kaptolske vinograde, na neku drugu tlaku servi nisu morali ići. ³⁹²

Jedan od kanonika bio je zadužen za serve i njihova podavanja, a nazivao se »comes servorum«. Njemu su servi bili obavezni dati zalazninu. ³⁹³ Naime, u doba berbe morali su ga ugostiti, i to, čini se, u nekoliko navrata. To podavanje je po svemu vrlo slično onom na koje su bili obavezni kmetovi kanoničkih predija prema kanonicima.

Kao što je već spomenuto, i servi »u znak ropstva« nisu plaćali crkvenu desetinu. ³⁹⁴ Isto vrijedi i za marturinu.

Godine 1334. kanonici su proveli reformu među svojim servima. ³⁹⁵ Dolažilo je, naime, do zloupotreba. Neki slobodni ljudi naselili su se među serve i tu se, izgleda, »pritajili« u nastojanju da izbjegnu plaćanje desetine. Osim

³⁸⁶ N. Klaić, O nekim pitanjima . . . 126

³⁸⁷ Ta su selišta, kako se čini, uključivala i polja i vinograde (MEZ, II, 26).

³⁸⁸ Osim ako se ta podavanja ne razumijevaju pod izrazom »cetera servilia«. No to nije vjerojatno.

³⁸⁹ N. Klaić zaključuje »da se u statutu pod terminom servus razumijeva seljak, vinogradar, koji je nekoć obrađivao kraljevsku, a kasnije kaptolsku zemlju. Na toj zemlji ima zasadene svoje vinograde« (N. Klaić, O nekim pitanjima . . . 127).

³⁹⁰ MEZ, II, 26

³⁹¹ Možda su upravo te službe mišljene pod spomenutim terminom »servicia«.

³⁹² Kanonici izjavljuju da »volumus ut tantum culturis vinearum et agrorum, ipsorum sessionibus annexis, insistant, nec in aliquo teneantur aliquibus huiusmodi operibus culturarum nobis . . .« (MEZ, II, 26).

³⁹³ Ova se obveza serva, doduše, u »Statuta« tako ne naziva.

³⁹⁴ MEZ, II, 26

³⁹⁵ isto

toga, budući da su plaćali svoje vinsko podavanje paušalno, pojedini su servi bili vrlo nejednako opterećeni. Dok je nekim 50 kablova vina predstavljalo veliki teret, drugi i bogatiji su s tom količinom, po mišljenju kanonika, i pre-dobro prolazili. Zato je bila provedena reforma. Servi su u pogledu desetine izjednačeni s ostalim kaptolskim podložnicima – slobodnima. Osim toga, umjesto dotadašnjih 50 kablova, svaki je servus morao dati kaptolu četvrtinu od ukupne količine proizvedenog vina.

Kako su servi Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva 1334. godine već imali vlastita selišta, jasno je da su od tada, općenito govoreći, u gospodar-skom pogledu bili izjednačeni s kunovnjacima.

c) Varošani

Jedina varoš na teritoriju kaptolskog vlastelinstva bila je Lepa Ves (»Le-pawez«).³⁶⁶ Lepa Ves se kao selo u zajedničkom vlasništvu kaptola spominje još 1334. godine, a kao njeno stanovništvo spominju se kunovnjaci.³⁶⁷ U želji da privuče nove naseljenike (hospites) i stvori varoš, kaptol je godine 1344. današ-nju Novu Ves – tada očito još pusto zemljište – odredio da se podijeli među hospites, za koje je očekivao da će se skupiti. Tom prilikom dao im je i privile-gij.³⁶⁸

Prije svega, varošani su dobili na uživanje Bukovec, područje koje se pro-stiralo otprilike od Medveščaka na zapadu do Blizneca na istoku, osim tamo već nasadenih trsja. Svakom je varošaninu, nadalje, određena čestica jed-nake veličine, čini se oko 4,5 jutara. Osim toga, varošani su svake godine birali svog suca, koji je dobivao različite globe, ali nije bio nadležan za veće prije-stupe. Kaptol je »prirodni gospodar« tih varošana, koji mu »u znak priznanja naše vlasti« duguju različita podavanja. Pojedini stanovnik slobodne varoši plaćao je godišnje velik iznos od 40 denara u ime poreza, a osim toga tri puta godišnje bio je dužan dati darove u prirodninama: kruh, sir i perad.

Na taj način pojavili su se na kaptolskom vlastelinstvu i varošani kao posebna kategorija stanovništva. Pravno su se razlikovali od ostalog stanov-

³⁶⁶ Kako je ova radnja vremenski ograničena na razdoblje do otprilike godine 1350, te kako je Lepa Ves te godine bila, kako se čini, još posve beznačajno naselje s neznatnim brojem stanovnika, ovu ćemo varoš prikazati sasvim sumarno. Ti su varošani u ovom času zanimljivi samo kao jedini predstavnici jedne čitave društveno-ekonomske kategorije stanovnika, tj. varošana.

³⁶⁷ Kaptolsko selo Lepa Ves smjestilo se po svoj prilici oko današnje Gupčeve zvijezde, iznad koje i danas postoji uličica zvana Lepa Ves. Naime, spomenusmo da je 1334. godine postojalo selo »Lepawez«. A kad kaptol 1344. godine određuje zemljište na koje treba skupiti naseljenike i stvoriti »slobodnu varoš« (libera villa), on to zemljište naziva »terra nostra nunc pro nobis inutilis« (MZ, I, 172). Dakako da time nije moglo biti miš-ljeno selo Lepa Ves, nego – a to uostalom privilegij Lepe Vesi jasno kaže – zemljište neposredno sjeverno od kaptola. Ono, tj. današnja Nova Ves, prostiralo se, pretpostav-ljamo, do Gupčeve zvijezde i na sjeveru uključivalo Lepu Ves. A stanovnici Lepe Vesi vje-rojatno su ono stanovništvo koje izvor uz »hospites« spominje kao »alii habitatores«. Kaptolu je pak očito bilo najvažnije da privuče naseljenike (hospites), kojima je stoga odredio parcele zemlje na današnjoj Novoj Vesi.

³⁶⁸ MZ, I, 172

ništva – prvenstveno po tome što su kao cjelina posjedovali izvjesnu samoupravu (vlastitog suca), mada veoma malenu. I u ekonomskom pogledu bilo je razlike. Kaptol je po svoj prilici očekivao da će u svojim varošanima naći obrtnike, a možda i trgovce. To se vidi kako po nevelikim parcelama zemlje koje su dobili tako i po podavanjima koja su dugovali. Naime, u pogledu podavanja vidljiv je naglasak na novcu i na proizvodima okućnice, a ne vinograda ili polja. No od svega toga, barem u početku, nije bilo ništa. Naime, godine 1361. kaptol govori o pustoši »nove ville nostre de s. Joanne de Zagrabia«. ³⁹⁹ Očito je da male povlastice koje je kaptol do tada nudio nisu bile dovoljno privlačne eventualnim naseljenicima. Stoga te godine 1361. kaptol odustaje od potraživanja ikakvih darova od varošana, a istovremeno svakom budućem novonaseljenom stanovniku oprašta sva podavanja tokom prve tri godine njegova boravka u varoši.

d) Kaptolski predijali

Čini se da je relativno najveći dio kaptolskih zemalja u sklopu Zagrebačkog vlastelinstva dan predijalima kao feud. To se može zaključiti iz činjenice da su, po svemu sudeći, upravo oni bili neposredni gospodari većine kaptolskih kmetova, dok su sela u neposrednom vlasništvu kaptola i kanonika bila najvjerojatnije u manjini. Jedan od glavnih izvora prihoda kaptola mora da su bila podavanja koja je on dobivao od svojih predijala i njihovih kmetova. Očito je, dakle, da su predijali imali veliku ulogu na kaptolskom vlastelinstvu. Stoga je nužno, kad se govori o strukturi tog vlastelinstva, reći nešto poblize i o kaptolskim predijalima. Ivan Gorički posvetio im je u »Statuta« dosta pažnje. ⁴⁰⁰

Po riječima Ivana Arhidakona Goričkog, tri su naziva za ljude koji drže u zakupu kaptolske predije: »predialis«, »vasallus« i »emphitheotha«. Čini mu se da među tim nazivima mora biti razlike, no ni njemu samom nije jasno u čemu bi se ta razlika mogla sastojati. No to nije ni važno, kaže on, jer to ionako regulira običaj. A po običaju »naše domovine« ljudi koji drže u zakupu kaptolske posjede nazivaju se jednostavno »prediales a prediis« ili samo »prediales«, premda bi, po Ivanovu mišljenju, ispravniji naziv bio »vasalli a feudo«. ⁴⁰¹

Da bi netko dobio od kaptola »predium«, »feudum« ili »emphitheosis«, odnosno da bi postao kaptolski predijal, vazal ili »emphitheotha«, bilo je ponajprije potrebno da se zakune kaptolu na vjernost. ⁴⁰² Time bi kaptol i predijal stupali u međusobni odnos koji je uključivao međusobne obveze. Tako je kaptol davao predijalu predij i obećao mu zaštitu i »uzvrat« za njegovu vjer-

³⁹⁹ MZ, I, 453

⁴⁰⁰ O predijalima općenito te o zagrebačkim predijalima posebno Ivan Gorički govori u MEZ, II, 40–5.

⁴⁰¹ MEZ, II, 40–1

⁴⁰² »Sive ergo sit feudum, sive predium, sive emphitheosis . . . quandoque quod quis optat a suo domino optinere, debet pro eo suo domino, a quo illud consequitur, fidelitatem servare et iurare« (MEZ, II, 41).

nost.⁴⁰³ Predijal se pak obvezao da će vjerno služiti svom gospodaru, da će se brinuti za zemlju koja mu je povjerena, te da će redovito plaćati cenzus i drugo što duguje. No taj se odnos mogao i razvrgnuti, odnosno kaptol je mogao oduzeti zemlju svom predijalu. To bi se dogodilo u slučaju kad je predijal nevjeran i kad je prekršio svoju zakletvu. Kaptol je sebi pridržao pravo da svom predijalu oduzme zemlju i u slučaju kad bi ovaj dvije godine za redom propustio da plati cenzus, ili pak kad bi tokom pet godina zanemarivao i zapuštao svoj predij ili vinograd. Tada bi se zemlja dana kao feud bez posebnog postupka opet vratila kaptolu.

To se oduzimanje moglo izvršiti stoga što je pravo koje predijal ima nad kaptolskom zemljom samo »dominium utile«, tj. pravo korištenja. Ivan Gorički ističe da je kaptol taj koji ima »dominium directum«, a da je predijal u krajnjoj liniji samo korisnik kaptolskog zemljišta. Jasno je, dakle, da je kaptol na svojim predijima bio »dominus terre«, dok je predijal bio »dominus fundi«.

Činjenica da je kaptol feudalni gospodar zemlje, tj. da on nad njom ima »dominium directum«, očituje se na nekoliko načina. Upravo smo spomenuli da je kaptol imao pravo oduzeti predijalu zemlju, ako je smatrao da ovaj ne ispunjava svoje obveze. Nadalje, stanovništvo na teritoriju predijalova predija potpadalo je pod jurisdikciju kaptola, pa je kaptol dobivao i sve globe za veće prijestupe.⁴⁰⁴ Osim toga – premda je predij u načelu nasljedan – kad predijal umre bez muških potomaka, kaptol ima pravo da sebi povрати njegov predij. U praksi se to, međutim, nije često događalo. Kad bi, naime, jedini nasljednik predija bila kćerka, uobičajilo se, veli Ivan Gorički, da se s njom »graciose« postupi, tj. da joj se ostavi predij njezina oca. No Ivan se pobrinuo da naglasi da je tome razlog jedino blagonaklonost kaptola, te da je kaptol taj koji ima »dominium directum« nad tim predijem.

Predijal je s posjeda koji je dobivao kao feud ubirao određene prihode. Prije svega, njemu je pripadala trećina marturine koju su plaćali njegovi kmetovi, a druge dvije trećine dobivao je kaptol. Nadalje, predijal bi ubirao razne novčane kazne za sitnije prijestupe svojih podložnika. (Za krupnije prijestupe bio je nadležan kaptol.) Osim toga, kmetovi su mu u određenim prilikama morali davati »darove« odnosno podavanja u naturi. Kolika su ona bila nije poznato, no može se pretpostaviti da se nisu znatnije razlikovala od darova koje je dobivao kaptol. Konačno, kmetovi su obrađivali predijalne vinograde i oranice ili, kako se kaže u »Statuta«, dugovali »labores consvetos ad vinearum et agrorum culturas«.⁴⁰⁵

Kako je svoj posjed primio kao feud od kaptola, predijal je imao prema kaptolu kao svom senioru određene obveze. Osim što je osobno potpadao pod njegovu jurisdikciju,⁴⁰⁶ morao je plaćati novčani »census« za posjed koji je uživao. Taj se cenzus plaćao jedanput godišnje, o Martinju, i to kaptolskom dekanu. Njegov iznos bio je ovisno o prediju vrlo različit. Čini se vjerojatnim da

⁴⁰³ »Dominus ... fideli suo ... vicem reddere debet« (MEZ, II, 41).

⁴⁰⁴ »Super vasallum, eius predialem vel emphitheotham quemlibet, temporalem iurisdictionem, ex qua proveniunt soluciones emendarum et condempnacionum ... liberam optinemus; item super colonos eorum et alios subditos similiter ...« (MEZ, II, 41).

⁴⁰⁵ MEZ, II, 42;

⁴⁰⁶ »Super vasallum ... temporalem iurisdictionem ... optinemus« (MEZ, II, 41).

se visina cenzusa određivala po vrijednosti dotičnog predija, tj. po prihodu koji je s njega ubiran. Na drugom smo mjestu obrazložili pretpostavku da je glavni kriterij za određivanje visine cenzusa broj selišta na jednom posjedu.

Osim što je od predijala dobivao cenzus od njegovih je kmetova kaptol ubirao i druge prihode. Tako je, kako spomenusmo, sebi uzimao dvije trećine marturine. Ubirao je, dakako, i desetinu. A kako su predijalski kmetovi potpadali pod njegovu jurisdikciju, kaptol je bio nadležan za veće prijestupe, tj. ubojstvo, krađu, razbojstvo i podmetanje požara, te je ubirao i sve novčane kazne u vezi s tim prijestupima.

Postavlja se pitanje tko su bili kaptolski predijali. Za veći dio predija Ivan Gorički ne navodi tko ih je držao i koristio. No za izvjestan broj njih spominje ljude koji su ih uživali.⁴⁰⁷ Upadljivo je da se često spominju ljudi višeg društvenog položaja. Tako npr. »magister Nicolaus... de Monozlou«, moslavački plemić, drži dva predija kod Resnika. A Petar, sin Martina Rakovačkog (»de Rakounok«), koji drži predij u okolici Blata, poznat je slavonski velikaš u to vrijeme. Vrlo je vjerojatno da je Lambinus, predijal na vrabečkom prediju, onaj gradečki sudac koji se spominje 1329. godine i koji nosi titulu »magister«. ⁴⁰⁸ Neke predije držali su crkveni ljudi i čak članovi kaptola. Tako je jedan od kaptolskih predijala i »Stephanus clericus«. A i sam Ivan Gorički i njegov nećak Antonije drže, bilo zajednički, bilo pojedinačno, nekoliko predija. Očito je, dakle, da se isplatilo biti kaptolski predijal. Jer nije nimalo vjerojatno da bi ljudi koji su najvjerojatnije i sami posjedovali dovoljno zemlje postajali kaptolski predijali da to nije bio unosan položaj i da predij nije vlasniku donosio korist.

Kao što je rečeno na početku, cilj ove radnje bio je u tome da pruži što je moguće cjelovitiju sliku Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva u prvoj polovici XIV stoljeća. U nastojanju da se kod toga zadrže određene proporcije, neizbježno su – već je istaknuto – mnoga pitanja samo naznačena ili načeta. Stoga ova radnja samo upozorava barem na isto onoliko pitanja na koliko pokušava i odgovor dati. A valja se nadati da će buduća istraživanja rasvijetliti mnoga od njih.

Tako je npr. u prvom odjeljku ove radnje dan sasvim sumaran pregled historijsko-geografskih uvjeta na području Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva. Mada postoji nekoliko važnih pionirskih radova, historijska geografija Slavonije još je u cjelini neistraženo područje. Valja proučiti povijest slavonskih šuma i njihovog krčenja, mnoge i različite prometnice tog područja, zatim pitanje naseljavanja, broja stanovništva i niz drugih problema povijesne demografije. Na to se nadovezuju i topografska istraživanja slavonskih srednjovjekovnih posjeda i stvaranje što detaljnije predodžbe o njihovom rasporedu, veličini itd. Tek će tada biti moguće smjestiti Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo na pozadinu cjelovite historijsko-geografske slike srednjovjekovne Slavonije.

Slično bi se moglo reći i za neka druga pitanja spomenuta u ovoj radnji, kao npr. za opis gospodarskog života na Zagrebačkom kaptolskom vlastelinstvu. A u pogledu njegova teritorijalnog razvoja nužno je proširiti istraži-

⁴⁰⁷ MEZ, II, 43 – 4

⁴⁰⁸ MZ, I, 135

vanja na ostala kaptolska vlastelinstva, pa onda i na bližu i dalju okolicu. Što se pak tiče društveno-ekonomskih odnosa na tom vlastelinstvu, u ovoj smo radnji prikazali stanje kakvo nam pokazuju »Statuta«. Tek kad se definitivno prouči razvoj slavonskog društva tokom čitavog srednjeg vijeka, moći će se i slika Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva Ivana Goričkog smjestiti u odgovarajuće koordinate. No prije toga morat će se detaljnije obraditi razna pojedinačna pitanja kao što su to npr. desetina, predijalski sistem, razvoj pojedinih društvenih slojeva (npr. *castrenses* ili *iobagiones castri*), te niz drugih.

Predložili smo i rješenje pitanja o broju selišta na Zagrebačkom kaptolskom vlastelinstvu sredinom XIV stoljeća. Smatramo ga najboljim na sadašnjem stupnju istraživanja, no nadamo se da će novi dokazi ili protudokazi – a naročito komparativni materijal iz kasnijih razdoblja – potvrditi, dopuniti ili korigirati iznesene zaključke.

Ukratko, ova je radnja korak u pravcu stvaranja cjelovite slike srednjovjekovne Slavonije u svim najrazličitijim vidovima njezina povijesnog razvitka.

SUMMARY

THE ZAGREB DEMESNE OF THE CHAPTER OF ZAGREB IN THE FIRST HALF OF THE XIVth CENTURY

In this paper the author studies and describes one of the three main demesnes that in the XIVth century belonged to the Chapter of Zagreb. These demesnes were the Demesne of Sisak, the Demesne of Toplica and, the largest and most important one, the Demesne of Zagreb. The author concentrates on this last one.

This study is based mainly on the mid – XIVth century work »Statuta capituli zagrabiensis«, collected and written by John, the archdeacon of Gorica. »Statuta« is one of the most important sources for social and economic history of western Slavonia in the XIVth century.

In the first part the author describes the geographical setting of the Zagreb demesne of Zagreb Chapter, the lines of communication and transport, the various settlements of that area and, finally, the economic activities of the population living on this territory. He shows that the basis of the economy was agriculture, based on the cultivation of wheat and oats. Vineyards were also widespread.

The author then explains the origin of the Zagreb demesne of the Zagreb Chapter, and describes its gradual growth, which took place mainly in the first half of the XIIIth century, though its beginnings lie deep in the dark years of the XIIth century. By the beginning of the XIVth century this demesne covered approximately the territory it had at the time »Statuta« were written. The Demesne of Zagreb consisted originally of a number of different and unconnected territories that were occasionally and at various times donated to the Chapter. But they soon began to amalgamate in a new organic whole, the Zagreb demesne that can be seen in the light of the XIVth century documents.

The next part of this paper is dealing with the structure of this demesne in the first half of the XIVth century. On its 250 km² about 1250 peasant homesteads could be found. The land belonged either to the Chapter as a whole, or to the individual canons. Its greatest part, however, was given as feud to various people who were called »prediales« and who owed to the Chapter an annual sum.

Over ninety per cent of the whole population on the demesne belonged to the class of serfs (»coloni-marturinarii«). In the XIVth century on that demesne there remained only one village of »slaves« (»servi«), all the others being serfs. Although there was a legal difference between »slaves« and serfs, at the time in question they were economically in a very similar position. Among the serfs themselves there were three categories that differed one from the other in the amount of their indemnities.

The serfs paid their indemnities in all three main forms, i.e. in natural goods, in money and in work. Their due in natural goods, however, was only symbolical. The tax in money was not insignificant, while the main burden seems to have been the services. Various types of serfs had to work in the fields and vineyards of their lords between twenty and forty days a year.

Another type of the inhabitants of that demesne were the town-people. In 1344. the Chapter created a market-town on its land by inviting »hospites« and giving them land and some limited autonomy. They differed both legally and economically from the serfs, and the Chapter hoped to find in them artisans and probably merchants.

NAPOMENE UZ KARTU »ZAGREBAČKA OKOLICA OKO GODINE 1350«

Ova je karta plod dugotrajnog rada na izvorima, rezultati kojega su samo djelomično i vrlo sažeto iznijeti u poglavlju »Nastajanje Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva«. Izvorni podaci koji su omogućili nastanak ove karte rasuti su po vrlo brojnim dokumentima koji opisuju granice ili (rijetko) spominju sela nekog posjeda. Koliko nam je poznato, ovo je prvi pokušaj da se kartografski prikaže Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo u XIV stoljeću. Put su otvorila istraživanja Lj. Dobronić (»Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća«), no njezine historijsko-geografske skice previše su nedorađene da bi mogle biti od veće koristi.

Na ovoj su karti prikazani posjedi iz kojih se od XII do XIV stoljeća oblikovalo Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo, premda su godine 1350. ti posjedi po svojoj prilici već odavno bili stopljeni u jedinstvenu cjelinu – Zagrebačko vlastelinstvo zagrebačkog kaptola. Stoga valja držati na umu da na kartu ucrtane granice između pojedinih kaptolskih posjeda 1350. godine ili nisu bile više važne, ili pak uopće više nisu postojale.

Karta ne prikazuje južnu skupinu zagrebačkih kaptolskih posjeda, jer se zbog vrlo oskudnih izvornih podataka nisu mogle točnije odrediti historijsko-geografske relacije ovog područja.

Prikazane granice pojedinih posjeda ne treba uzeti apsolutno. Dakako, naime, da kod ovakvog posla istraživač mora često odlučivati između dvije ili više varijanata, te izabrati najvjerojatniju. No većina granica kaptolskih pos-

jeda može se ustanoviti sa zadovoljavajućom točnošću. Jedan njihov manji dio slabije je poznat (npr. granica između posjeda Trnava i »Terra Cupuc et Widuse«), dok su sasvim nesigurne granice kaptolskog posjeda Kozolin i templarskog posjeda Planine.

Svi kaptolski posjedi na karti su prikazani kao kompaktne cjeline, no to, kao što je rečeno u tekstu, ne znači nužno da unutar njihovih granica nije bilo i drugih vlasnika. Čini se, međutim, da je to – ako je takvih slučajeva uopće bilo – bila iznimka, a ne pravilo.

»Zagrebački posjed« prikazan je na isti način kao i ostali kaptolski posjedi, mada – spomenuto je u tekstu – nije sasvim jasno u kojoj je mjeri 1334. godine biskupski, a u kojoj kaptolski.

Da bi se bolje uočila čitava situacija u kojoj su se smjestili kaptolski zagrebački posjedi, na karti su, osim ovih, prikazani i neki posjedi drugih vlasnika, ali samo oni koji su se smjestili između pojedinih skupina kaptolskih posjeda. Slika će, dakako, biti potpunija tek onda kada buduća istraživanja omoguće da se ova karta proširi u svim smjerovima, pogotovo u istočnom i južnom smjeru.

Kod naziva naselja upotrijebljen je današnji oblik pisanja. To je učinjeno ne samo zbog veće jasnoće, već i stoga što je srednjovjekovna transkripcija često vrlo nedosljedna i neujednačena. Srednjovjekovni oblici imena većine naselja označenih na karti mogu se naći u tekstu ove radnje.

NAPOMENA UZ KARTU »RAZVOJ ZAGREBAČKOG KAPTOLSKOG VLASTELINSTVA DO GOD. 1334«

Svrha ove karte jest da pruži genetsku sliku Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva, odnosno da prikaže kako se ovo u teritorijalnom pogledu širilo. No valja držati na umu da godina koja u legendi stoji uz pojedinu oznaku znači da su posjedi na karti tako označeni te godine već bili u posjedu kaptola, a ne znači nužno da su baš te godine postali kaptolsko vlasništvo.

NAPOMENA UZ KARTU »VRSTE POSJEDA NA ZAGREBAČKOM KAPTOLSKOM VLASTELINSTVU GOD. 1334«

Na ovoj je karti prikazana struktura Zagrebačkog kaptolskog vlastelinstva kakvu 1334. godine opisuje Ivan Gorički u »Statuta«, i koja je prikazana u odjeljku »Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo u prvoj polovici XIV stoljeća«.

Na karti su prikazani svi kaptolski posjedi i sela spomenuti u »Statuta«, osim nekoliko kaptolskih predija koje nije bilo moguće ubicirati.

Crnim krugom, kvadratom ili trokutom označeni su posjedi o lociranju kojih nije bilo nikakve sumnje. Bijelim su pak znakovima označeni oni posjedi za koje se samo približno može ustanoviti gdje su se nalazili.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

11

ZAGREB

1978

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Josip ADAMČEK, Ljubiša DOKLESTIĆ, Hrvoje MATKOVIĆ

**GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
NIKŠA STANČIĆ**

Radovi 11

Izdavač
Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest
Zagreb, Krčka br. 1

Za izdavača
Prof. dr Josip Adamček

Grafički oblikovao
Prof. Ivan Kampuš

